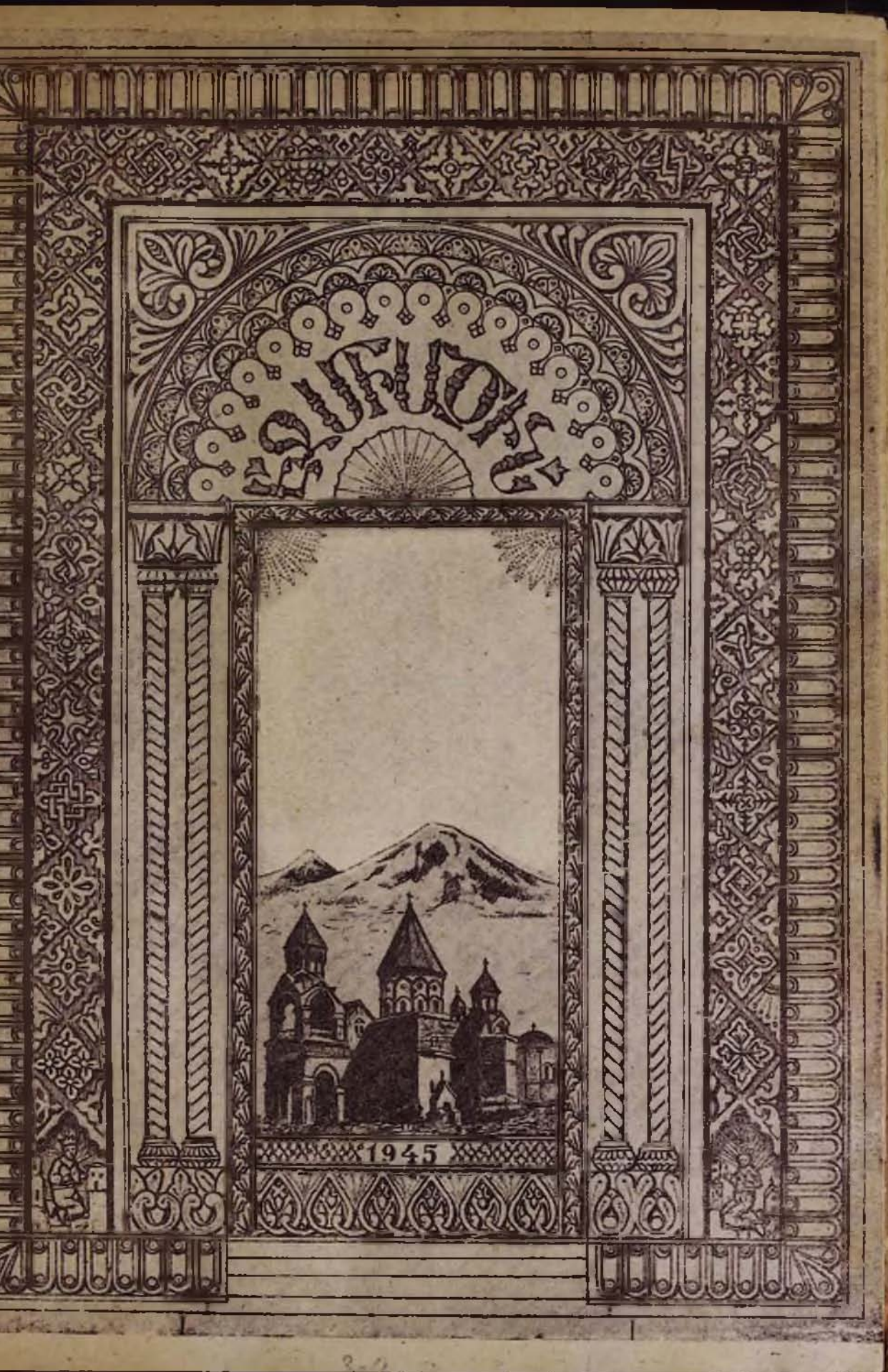

ԻՅՂԴ

Բ. ՏՆՂԻ

ՕԳՈՍՏՈՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻՆ
ՀԱՅԻՆԴՆԵՍԱԿԱՆ ԿԹՈՐՈՅ
Ս. Է. ԶԱՐԻՉԵՍԻ

1945

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԱՅ Զ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄՆՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

1945 թ. հունիսի 16-ին Ս. էշմիածնում
գումարվեց Համազգային — եկեղեցական
ժողովը:

Համազգային եկեղեցական ժողովը գու-
մարվեց քաղաքա-պատմական բացառիկ
նշանակալից պայմաններում:

Համազգային եկեղեցական ժողովը ներ-
կայացնում էր ողջ հայ հավատացյալների
խսկական կամբը: Այստեղ իրենց ներկայա-
ցուցիչներին ուղարկել էին թե Սովետական
Հայաստանի ու Սովետական Միության մեջ
ապրող հայ հավատացյալները և թե ար-
տասահմանում ու նրա ամենահեռավոր ան-
կյուններում գտնվող հայ հավատացյալների
համայնքները:

Ներկայացուցչական այսպիսի լրիվ կազ-
մով Համազգային-եկեղեցական ժողովի
գումարումը մեր եկեղեցական պատմության
մեջ կմնա որպես հզակի դեպք և խիստ
բնորոշ, քանի որ այն ըստ ամենայնի ներ-
կայացնում էր ողջ հավատացյալ հայու-
թյունն առանց բացառության:

Համազգային-եկեղեցական ժողովի բա-
ցառիկ և նշանակալից լինելու ցուցանիշը
այն հայրենասիրական միասնականությունն
ու կոփվածությունն էր, որ նա հանդես բե-
րավ առանց բացառության քննվող բոլոր
խնդիրներում և ընդունվեց համապատաս-
խան գործնական որոշումներ, որոնք ըստ
ամենայնի արտահայտում էին հավատացյալ
ժողովրդի իլձերն ու ցանկությունները:

Ընդունված որոշումներում և բանաձևե-
րում հանձին Համազգային-եկեղեցական
ժողովի երևում էր հայ հավատացյալների
միասնական կամքը:

դարագլուխ է բաց անում մեր եկեղեցական
պատմության մեջ:

Ի պատիվ Ազգային-եկեղեցական ժողո-
վի լրջախոհ պատգամավորների պետք է
ասել, որ ժողովը ոչ միայն համերաշխ ըն-
թացավ քննարկվելիք բոլոր հարցերում, այլ
և այն հանդես բերավ այնպիսի խորը գի-
տակցություն դեպի մեր հայրենիքի, մեր
ժողովրդի և մեր պետականության շահերը,
որ վեր է ամեն գովասանքից ու գնահատա-
կանից:

Ժողովը ապրեց և շնչեց մեր Մայր Հայ-
րենիքով—Հայաստանի Սովետական Ռես-
պուբլիկայով, խոյացավ նրա լուսագագաթ
բարձունքներով, մոտիկից տեսավ և ճանա-
չեց նրա հաղթական նվաճումները և ավելի
քան փարվեց մեր ազգային միասնության,
մեր պետականության փառապանծ դրոշին:

Համազգային-եկեղեցական ժողովը լսեց
Ամենայն Հայոց Հայրապետության ազգըն-
տիր Տեղակալ Տ. Գեվորգ արքեպիսկոպոսի
զեկուցումը իր գործունեության մասին:

Համազգային-եկեղեցական ժողովը ել-
նելով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի Տ. Տե-
ղապահի զեկուցման մեջ շոշափված խըն-
դիրներից ու գտնելով նրանց իրագործումն
անհետաձգելի՝ ընդունեց մի շարք բանա-
ձևեր, որոնք պիտի ապահովեն վերահիշյալ
խնդիրների կենսագործումը:

Ժողովը միանգամայն ճիշտ վերաբեր-
մունք ցույց տվեց ազգընտիր Տեղակալ Գեորգ
Տ. Գեվորգ արքեպիսկոպոսի զեկուցմանը,
երբ նշեց նրա առաջադրանքներն իրակա-
նացնելու կենսական և իրական միջոցա-
ռումները:

Ժողովը հանձն առնելով նույնական և

համարեց հոգևոր ճեմարանի բացումը 40 ուսանողներով և 6-ամյա ժամանակաշրջանով, ընդ որում 40 ուսանողի 6-ամյա ծախքն ապահովեց թեմերի և անհատ բարերարների որդեգրությամբ:

Նույնպիսի մոտեցում ունեցավ ժողովը Մայր Աթոռի տպարանի գործարկման և այն նորագույն ու լավորակ մեքենաներով ու սարքավորումներով գործադրության մեջ դնելու խնդրին: Բեյրութի պատգամավոր պ. Մ. Մսրլյանը հանձն առավ ապահովել հիշյալ սարքավորումը և մինչև 1946 թ. հունվարը ուղարկել Ս. Էջմիածին:

Այս ինքնին խոսում է այն մասին, որ մեր արտասահմանյան եղբայրների մեջ վառ է հայրենասիրությունը և արթուն ազգային գիտակցությունը:

Ժողովը ընդունեց և որոշեց տոնել Մայր Աթոռի Ս. Էջմիածին տեղափոխվելու 500-ամյակը (1441—1941), ընդ որում հրատարակել 500-ամյա պատմությունը լուսաբանող գրքեր, ժողովածուներ և այլն:

Ընդունվեց և հաստատվեց Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու կանոնադրությունը, իսկ մեր եկեղեցու Սահմանադրության քննարկումը թողնվեց Համազգային-եկեղեցական ժողովին, ըստ ամենայնի այն քննարկելու, ստուգելու և գործնականապես ծանոթանալու իմաստով: Կանոնադրություն ընդունվեց ժամանակավորապես ի դեկավարություն, միայն վերջնական խմբագրումն ու ընդունումը հետաձգվեց հաջորդ Համազգային-եկեղեցական ժողովին:

Ամենապատիվ Տեր Տեղակալի ղեկուցման կենտրոնական խնդիրներից մեկն էր Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարի վերանորոգման հարցը, որ անշուշտ շատ խոշոր ծախքերի հետ է կապված և պահանջում է դրամական խոշոր միջոցներ, ինչպես և ճարտարապետների, արվեստագետների հմուտ և ձեռնհաս կազմ:

Համազգային-եկեղեցական ժողովը միաձայնությամբ ընդունելով Մայր տաճարի հիմնական ու գերազանցորեն վայելուչ կերպով վերանորոգելու խնդիրը և նրա անհետաձգելիությունը, որոշեց կարճ ժամանակով հետաձգել ամսական հարկերի նվազեցումը, որոշեց կարճ ժամանակով հետաձգել ամսական հարկերի նվազեցումը, որոշեց կարճ ժամանակով հետաձգել ամսական հարկերի նվազեցումը:

միջոցները և տեխնիկական անձնակազմը ապահովելու տեսակետից:

Համազգային-եկեղեցական ժողովն ընդունելով վերոհիշյալ խնդիրների անհրաժեշտությունը և նրանց անմիջական գործադրությունը միաժամանակ նշեց այն ուղին, որով պիտի ընթանա Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը:

Այնուհետև Համազգային-եկեղեցական ժողովը ելնելով նաև մեր պետականության, մեր հայրենիքի ազատագրության վերջին քսանհինգամյա պատմությունից, երկու հեռագրով, առաջինը—Համազգային-եկեղեցական ժողովի բացման օրը, երկրորդը՝ յուր աշխատանքները վեջացնելիս՝ իր ջերմագին շնորհակալությունն ուղղեց մեր ազատությունը և մեր պետականությունը կերտող և ծաղկեցնող ՍՍՌ Միության ժողովրդավետի նախագահ հանճարեղ գեներալիստիուս ՍՍԱԼԻՆԻՆ, լավ գիտակցելով, որ ինչպես Սովետական Հայաստանի ծաղկումն ու բարգավաճումը, նույնպես և Մայր Աթոռի բարվոք կացությունը սերտորեն կապված են ՄԵՄ ՍՍԱԼԻՆԻ կյանքի և գործունեության հետ:

Գաղտնիք չէ այսօր, որ հայ ժողովուրդը համայնորեն ՄԵՄ ՍՍԱԼԻՆԻՆ է ճանաչում մեր միակ ազատարարը: Անշուշտ պատահական չէ, որ այսօր յուր հայրենիքից բռնի կերպով վտարված և օտար հորիզոններում անօթևան մնացած հայ ժողովուրդը իր հույսերը կապում է աշխարհի ամենաիմաստուն և ամենակարող Մարդու՝ ՄԵՄ ՍՍԱԼԻՆԻ հետ:

Ինչպես հայտնի է, արտասահմանյան մեր եղբայրները որոշել են իրենց բախտը կապել Սովետական Միության ժողովուրդների բախտի հետ. նրանք միահամուտ կերպով ցանկանում են Արևմտահայաստանի իրենց նախկին բնակավայրերով ու դավառներով միանալ Սովետական Հայաստանին և մտնել ՍՍՌ Միության եղբայրական ժողովուրդների մեծ ընտանիքի մեջ:

Համազգային-եկեղեցական ժողովը, որ խորին հուզմունքով և լրիվ գիտակցակա-նությամբ ապրեց արտասահմանյան յուր եղբայրների վիշտն ու տառապանքները,

անշուշտ չէր կարող լուրջ ուշադրության չառնել արտասահմանի համահայկական այս բուռն ցանկությունները:

Ուստի Համազգային-եկեղեցական ժողովը իր հեռագրերով սրտագին շնորհակալություն հայտնելով հայ ժողովրդի ԱԶԱՏԱՐԱՐ ՄԵՐ ՍՏԱՆԻՆԻ հայությանը և Սովետական Հայաստանի Ռեսպուբլիկային ցույց տված բարյացակամության ու հայրական խնամքի առթիվ, միաժամանակ թարգմանը հանդիսացավ այն իղձերի և հույսերի, որոնց հետ այսօր անխախտելիորեն կապված են ինչպես արևատահայերը, նույնպես և արևելահայերը և որոնց կենսագործումը հայ ժողովուրդը կապում է միայն և միայն մեր ժողովրդի անկեղծ բարեկամ ՄԵՐ ՍՏԱՆԻՆԻ կյանքի և գործունեության հետ:

Ժողովի առաջնակարգ և հերթական խնդիրն էր Ամենայն Հայոց ծայրագույն պատրիարք և կաթողիկոս ընտրելը:

Համազգային-եկեղեցական ժողովի եղալի և բացառիկ լինելու հանգամանքը ավելի քան ցայտուն կերպով երևան եկավ այս խնդրում:

Ժողովը 1945 թ. հունիսի 22-ին երեկոյան ժամը 4-ն անց 45 բուպեին միաձայն Ամենայն Հայոց Մայրագույն պատրիարք և կաթողիկոս ընտրեց ամենապատիվ Ս. Տ. Գևորգ արքեպիսկոպոս Զեորեքչյանին:

Կաթողիկոսական միաձայն ընտրությունն աննախընթաց է մեր եկեղեցու պատմության մեջ: Այդ հանգամանքը ինքնին վկայում է այն մեծ ժողովրդականության մասին, որ վայելում է նորընտիր կաթողիկոսը: Այդ ցույց է տալիս և այն, որ հավատացյալ հայը գիտե ճանաչել և գնահատել իր ազնիվ և վաստակավոր գործիչներին:

Այն ջերմ և խանդավառ հանդիպումները, որ ունեցան հավատացյալների լայն խավերը նորընտիր Հայրապետի հետ, ցույց են տալիս, որ հայ հավատացյալը անխախտելի կապերով միացած է Մայր Աթոռի և Լուսավորչի գահի հետ:

Մենք լիակատար կերպով հավատացած ենք, որ Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոս Ս. Տ. Գևորգ Զ-ը ըստ ամենայնի և ամենակարճ ժամանակամիջոցում Համազգային-եկեղեցական ժողովի որոշումները ձեռնհասորեն կիրականացնի և կարդարացնի համայն հայ հավատացյալների հույսերը: Մի բան, որ նա արդեն ապացուցել է իր գործունեությամբ յուր տեղակալության ժամանակամիջոցի բառամյա բեղուն գործունեությամբ:

ՌՈՒԲԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

ՋԵԿՈՒՅՈՒՄ

Ս. Էջմիածնի Բարձրագույն Հոգևոր Իշխանության իր քառամյա գործունեության մասին (1941—1945 թ.)

1941 թվի ապրիլի 10-ին Ս. Էջմիածնում գումարվեցավ Աղգային-Նկեղեցական Ժողով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրելու համար: Սակայն Հայրապետական ընտրությունը չկայացավ հետևյալ պատճառներով՝ ա) արտասահմանի պատգամավորները, բացի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության ներկայացուցիչ և պատգամավոր Գերշ. Տ. ԽԱԴ արքեպիսկոպոս Աջապահյանից, պատերազմի պատճառով անկարող էին եղել գալ և մասնակցել Աղգային-Նկեղեցական Ժողովին, և բ) Կաթողիկոսի օժուրը Հայ Նկեղեցու ավանդական սովորության և կանոնական կարգերի համաձայն կատարելու համար պահանջված եպիսկոպոսների քանակը չկար. ուստի կաթողիկոսական ընտրությունն ու օժուրը հետաձգվեց պատեհ ժամանակի, որպեսզի հնարավոր լիներ գումարել Աղգային Նկեղեցական Ժողով և ընտրությունը կատարել Սովետական Միության և Արտասահմանի պատգամավորների լայն մասնակցությամբ և օժուրը Հայ Նկեղեցու ավանդական կարգերի և եկեղեցական կանոնների համաձայն:

Այսօր, երբ Հայրենական մեծ Պատերազմը, մասնավոր Սովետական Միության և դաշնակիցների անձնվեր ջանքերի շնորհիվ փառավոր հաղթությամբ վերջացավ և Նվրդալայում ու Մերձավոր Արևելքում Խաղաղություն հաստատվեցավ, Ս. Էջմիածնի Բարձրագույն Հոգևոր Իշխանությունը հնարավոր գտավ Սովետական Իշխանության համաձայնությունն ստանալ և Աղգային-Նկեղեցական Ժողով հրավիրել Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրությունը կատարելու

և իր քառամյա գործունեության հաշիվն ու մերձավոր ապագայի ծրագիրները ներկայացնելու նպատակով:

1. Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԸ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵՇ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ.

1941 թվի ապրիլի 10-ին գումարված Աղգային-Նկեղեցական Ժողովը դեռ նոր էր վերջացել, երբ գերմանական հորդանները ներխուժեցին մեր երկիրը: Ս. Էջմիածինը չէր կարող անտարբեր լինել Հայրենիքին սպառնացող այդ վտանգի հանդեպ: Նա անմիջապես հրահանգեց արտասահմանի և Միութենական բոլոր թեմերին մաղթանքներ կատարել, ջերմագին աղոթքներ վերառաքել Բարձրյալին, Կարմիր բանակի զինքն օրհնել և հաջողություն մաղթել:

Պատերազմի հաղթական ելքն ապահովելու համար Ս. Էջմիածինը հայրենասիրական կոչեր ուղղեց ամենուրեք հայ ժողովրդի սիրտը հայրենասիրական զգացմունքներով վառելու, հայությունը իբրև մի մարդ ոտքի հանելու, իր գույքն ու կամքը, իր մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքը և իր կյանքը տրամադրելու Հայրենիքի պաշտպանության:

Ս. Էջմիածնի ձայնը լսեց հայ հոգևորականությունը և իր հոտին ուղղած հայրենասիրական հուզիչ քարոզներով ոգևորեց հայ հավատացյալներին Հայրենիքի պաշտպանության վեհ գաղափարով:

Մեր նախնիքը դարերի ընթացքում պայքարել են օտար բռնակալների դեմ, որոնք ձգտել են ֆիզիկապես և հոգեպես ստրկացնել հայ ժողովրդին: Սակայն նա քրիստո-

նեական ոգով դաստիարակված, Հայրենիքի սիրով վառված, իր ազատության և անկախության համար զոհվելու պատրաստ, միշտ պայքարել է նոցա դեմ և եթե ոչ միշտ ֆիզիկապես, բայց բարոյապես միշտ էլ հաղթանակել է:

Հայ ժողովրդի այս ազատասեր և պայքարող ոգու ցայտուն պատկերներով ոչ միայն հարուստ է Հայոց հին պատմական կյանքը, այլ և նորագույն կյանքը: Այդ ուղին հմայիչ պատկերներով դրսևորվել է մեր նոր գրականության, կյանքի գրողների ստեղծագործությունների մեջ:

Հայ ժողովրդի այդ պայքարող ոգին ապրում է նաև այսօր: Հայ ժողովուրդը շնչացնում է սիրասուն դավակներին ուղարկել Հայրենական պատերազմի դաշտը, հայրենասեր հին հունական ժողովրդի պատգամը իր մարտիկներին տալով՝ «Ահա հանովդ կամ վահանիդ վերա», այսինքն մեռի՛ր ուղղադաշտում կամ վերադարձի՛ր հաղթանակով:

Պարծանքով պիտի շնչոտեմ, որ հայ զինվորը պատվով կատարեց հայրենի ժողովրդի սրբազան պատգամը: Իր անձնվեր հերոսությամբ Հայրենական պատերազմում հայ մարտիկը հայ ժողովրդի մարտական ոգու նոր ու փայլուն օրինակներ հանդես բերեց և հաղթանակի փառքով պսակեց հալածադատ ժողովրդին և իրեն: Անձնուրացության և ջերմ հայրենասիրության վեհ զգացմունքներով տոգորված բազմաթիվ հայ մարտիկներ հերոսացան, որոնց անունները դարձան հայ պատմության էջերը: Հայ ժողովրդի սիրելի մարտիկները արժանացան ամենամեծ պատվի, նոքա արժանացան Մեծ Առաջնորդի գովքին և պարգևատրվեցան:

Եթե Հայրենական Մեծ պատերազմում Մայր Երկրի հայությունը հանդես եկավ իր անձնագոհությամբ, արտասահմանի հայությունն էլ նվեր բերեց Հայրենական պատերազմի հաջողության համար իր խնայողություններն ու քրտնաշան աշխատանքի պրսուղները: Հատկապես արտասահմանի հայության և Ս. Էջմիածնի նվիրաբերության շնորհիվ պատրաստվեցին ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՎԻԻ անվան տանկային երկու սերիա շարա-

սյուններ, որոնք երդվյալ ղեկավար քաջամարտիկներով անձնվիրաբար կռվեցին թշնամու դեմ, ջախջախեցին ու դուրս բերեցին նրան մեր հարազատ հողից: Այս են վկայում Զինվորական Իշխանության պաշտոնական գովասանական հեռագրերը, որոնք զետեղված են «Էջմիածին» ամսագրում:

Այսպես, ուրեմն, Հայրենական պատերազմը ոչ միայն առիթ հանդիսացավ հայ ժողովրդի համար իր պատմական մարտական ոգին ցուցաբերելու, իր ազատությունն ու անկախությունը անձնվիրաբար պաշտպանելու, այլև ցայտուն առիթ ծառայեց ապացուցանելու հայ ժողովրդի նվիրվածությունը ընդհանուր Հայրենիքին և անխախտ բարեկամությունը հանդեպ ուսմ մեծ ժողովրդի:

2. Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻՆԸ ԵՎ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ամենայն Հայոց Հայրապետները՝ ղեկավարվելով Ս. Էջմիածնի հնավանդ սովորությամբ սփյուռքի հայության այցելության էին ուղարկում նվիրակներ, որոնք տանում էին Ս. Մյուռտն և Հայրապետի ողջույնը ի մխիթարություն հայ ժողովրդի: 1941 թվի ապրիլի 10-ին, Ս. Էջմիածնում գումարված Ազգային-Եկեղեցական ժողովը որոշել էր «Հանձնարարել Գեր. Հոգ. Ն-ին պարբերաբար ուղարկել լիազոր - ներկայացուցիչներ Միութենական և արտասահմանյան թեմերը ծանոթանալու նոցա իրական վիճակին, հոգևոր իշխանության գործունեության, թեմերի կարիքներին ու պահանջներին և որոշ ցուցումներ տալու համար: Այլև թեմերի և Մայր Աթոռի մեջ գոյություն ունեցող կապը առավել խորացնելու և սերտացնելու նպատակով և այս բոլորի մասին ղեկուցանելու Ս. Էջմիածնի Հոգ. Բարձր Իշխանության:

Վերոհիշյալ սկզբունքներից ելնելով Մենք, որպես Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգայնորդ Տեղակալ, Մերձավոր Արևելքի թեմերին, Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության և Ս. Երուսաղեմի Պատրիարքության այցելություն տալու նպատակով

գործուղեցինք Ս. Էջմիածնի դիտական քարտուղար պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանին, որպես Ս. Էջմիածնի լիազոր պատվիրակ, տալով նորան որպես անձնական քարտուղար և խորհրդակից ուսուցիչ Անուշավան Տեր-Գրիգորյանին:

Պատվիրակությունը կես տարի շրջագայել է Մերձավոր Արևելքի թեմերում. եղել է Ատրպատականում, Իրանում, Հնդկաստանում, Իրաքում, Սեփյառսում, Նրուսադեմում և Անթիլիասում: Վերադարձել է Ս. Էջմիածին և Մեզ ներկայացրել ղեկուցադիր իր կատարած աշխատանքների մասին: Թե ղեկուցադիրը, թե հավատացյալ համայնքներից ստացված գրությունները և թե մամուլը վկայում են, որ պատվիրակությունը արժանացել է սրտազին ընդունելության: Այս երևույթը ապացույց է, որ Սփյուռքի հայությունը խորապես կապված է իր Մայր Հայրենիքի և Մայր Աթոռի ու նորա նվիրական սրբությունների հետ, որ անշափ մխիթարում է Մեզ: Սույնպես նաև Մեզ գոհունակություն պատճառեց Մեր Պատվիրակության այն հայտարարությունը, թե Սփյուռքի հայությունը սիրելով հանդերձ իր Հայրենիքն ու Ս. Էջմիածինը, միաժամանակ լույս է քաղաքացիներ են այն պետության, որի հովանին վայելում են, և Սփյուռքի մեր եկեղեցիները հեռու են կանգնած քաղաքական հոսանքներից: Այդ է պատճառը, որ Մերձավոր Արևելքի տեղական իշխանությունները հարգանք են տածում դեպի հայ համայնքները: Մերձավոր Արևելքի կառավարությունների բարյացակամ վերաբերմունքը հանդեպ Մեր պատվիրակության և Մեր հոտի բարոյապես պարտավորեցնում է Մեզ հայտնել նոցա Մեր գոհունակությունը և Մեր օրհնությունը: Պատվիրակության ղեկուցումը նշում է նաև հիշյալ վայրերի մեր թեմական իշխանությունների սիրալիր վերաբերմունքը հանդեպ մեր պատվիրակության, ծանոթացնելով նոցա թեմական գործերին և գործառնությունանց: Ամենուրեք հրավիրվել են թեմական խորհրդի նիստեր, լսվել են առաջնորդների կամ փոխանորդների ղեկուցումներ, ծանոթացրել են իրենց ենթակա դպրոցների

և հասարակական կազմակերպությունների աշխատանքներին և դրույթին:

Այս վարքագիծը նշանակ է նոցա պարտաճանաչության և կարգապահության դիտակցության, որ գովելի է, ուստի և նշելի Մեր կողմից:

Պատվիրակությունը պատշաճ ընդունելություն է գտել նաև թե Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության և թե Նրուսադեմի Պատրիարքության կողմից: Հատկապես Մեզ մեծ ուրախություն պատճառեց հիշյալ երկու Սրբավայրերի Միաբանության մեջ գոյություն ունեցող փոխհասկացողությունն ու համերաշխությունը, այլ և այն փաստը, որ այնտեղ դաստիարակված նոր սերունդը պատրաստված, հայրենասեր և եկեղեցուն ու ժողովրդին նվիրված սերունդ է, որ կազմում է նոր Միաբանության հիմքը: Այս երևույթը շափազանց մխիթարական է:

Պատվիրակությունը իր վերա գրված պաշտոնական պարտականություններից դուրս հանձնարարություն ուներ նաև այս Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման հաջողության նպաստելու, որ կարևոր դեր պիտի ունենա մեր եկեղեցու պատմության մեջ: Այսօրվա արտասահմանյան պատգամավորների բազմությունը և որակյալ լինելու հանգամանքը ապացույց է, որ պատվիրակությունը բարեխղճորեն կատարել է նաև իր այս պարտականությունը: Եվ Մենք ուրախ ենք, որ մեր եղբայրներն ու հոգևոր զավակները, որոնք այսօր ներկա են Ս. Էջմիածնում, պիտի վերացնեն Հայրապետական Գահի սև բողբոջ, պիտի տեսնեն իրենց աչքով Մայր Աթոռն ու Մայր Հայրենիքը, պիտի տեսնեն առաջնի վերակառուցվող վիճակը և երկրորդի վերելքը, պիտի համբուրեն Ս. Էջմիածնի Սրբությունները և վերադառնալով իրենց ծննդավայրը առավել ևս պիտի ամրացնեն Մայր Աթոռի և Մայր Հայրենիքի կապը Սփյուռքի հայության հետ: Այս ուղղությամբ մեծ գործ ունին կատարելու մեր Հոգևոր եղբայրները, որոնք միշտ էլ եղել են Էջմիածնասեր և կմնան այդպիսին: Մեր գոհունակությունն ենք հայտնում և օրհնությունը տալիս պատվիրակությանը իր հաջող գործունեության համար:

3. ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայ եկեղեցու սահմանադրությունը անհրաժեշտություն է: Մեր թեմերում բազմաթիվ կանոնադրություններ կան, որոնց մեջ շատերը, տեղական պայմաններին հարմարեցնելու նպատակով կազմված են այնպես, որ խախտած են Հայ եկեղեցու Սահմանադրության հիմնական սկզբունքները, թուլացրած են Ս. Էջմիածնի և թեմի կապը, սահմանափակված են Ամենայն Հայոց Հայրապետի իրավունքները և այլն: Կան նաև այնպիսիները, որոնց մեջ շատ մեծ շահով շեշտված են թեմի աշխարհականացման և անկախացման միտումները: Ահա թե ինչու անհրաժեշտ է Հայ եկեղեցու Սահմանադրության նախագծի շուտափուլ մշակումը, որպեսզի հիշյալ անցանկալի երևույթները վերանան:

Հայ եկեղեցու Սահմանադրության մշակման անհրաժեշտությունը Ս. Էջմիածինը վաղուց զգացել է: 1932 թվին գումարված Ազգային եկեղեցական ժողովին Գեր. Հոգ. Խորհուրդը ներկայացրել է զեկուցում Հայ եկեղեցու Սահմանադրության նախագծի մասին, ուր, սակայն, նշված էին միայն Հայ եկեղեցու Սահմանադրության հիմնական սկզբունքները և ոչ նորա հողվածական կառուցվածքը տրված: Հիշյալ Ազգային եկեղեցական ժողովը հանձնարարել է Բարձրագույն Հոգ. Իշխանության՝ կազմել հատուկ Մասնաժողով հմուտ անձերից և հանձնել նրան մշակել Հայ եկեղեցու Սահմանադրության նախագիծ, հլավետ ունենալով զեկուցման մեջ բերված մեր եկեղեցու կանոնական և ավանդական սկզբունքները:

1932 թվի Ազգային-եկեղեցական ժողովի հանձնարարությունը ցարգ չէր կատարված: Մենք նկատի առնելով նորա կարևորությունը և ժամանակակից պայմաններում հնարավորություն չունենալով գիտակ անձանց լայն մասնակցությամբ մշակել, հանձնարարեցինք այն կազմել հայ եկեղեցական իրավունքին գիտակ անձի՝ իրավաբան Աղեքսանդր Պապուլյանին առաջարկելով զեկավարվել հայ եկեղեցու միասնականության գաղափարով և ընտրական սկզբունքով առաջնորդ ունենալ հայ եկեղեցու կա-

նոններն ու հին ավանդությունները և այդ նյութին վերաբերյալ հայտնի գրավոր աղբյուրները: Ահա այդ նախագիծն է, որ հայ եկեղեցու կյանքին ու պատմության գիտակ անձանց քննարկման բովից անցնելուց հետո այսօր դրվում է Ազգային եկեղեցական պատկառելի ժողովի առաջ ի քննություն և ի տնօրենություն:

4. ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐ

Գեր. Հոգ. Խորհուրդը 1932 թվի Ազգային եկեղեցական ժողովին համառոտ զեկուցում էր ներկայացրել Հայ եկեղեցու բարեկարգության խնդրի մասին: Ազգային եկեղեցական ժողովը որոշեց հիշյալ զեկուցումը ենթարկել բոլոր թեմերի թեմական պատգամավորական ժողովների և թեմական ժողովների քննարկման: Լսել մամուլում արտահայտվելիք տեսակետները, Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի և Նրուաղեմի ու Կ. Պոլսո Պատրիարքների կարծիքները և ապա Ամենայն Հայոց Հայրապետի նախագահությամբ գումարվելիք Գեր. Հոգ. Խորհրդի ժողովում մշակել և արդյունքը հայտարարել Հայրապետական Կոնգակով ի գործադրություն և ապա մերձավորագույն Ազգային եկեղեցական ժողովին ներկայացնել ի հաստատություն:

Երջանկահիշատակ Տ. Խորեն Ա. Կաթողիկոսը 1937 թվի օգոստոսի 1-ին, թիվ 417 Կոնգակով հիշյալ զեկուցումը ուղարկել էր Ս. Նրուաղեմի հանգուցյալ Թորգոմ Պատրիարքին, համաձայն Ազգային-եկեղեցական ժողովի ցանկության, հանձնարարելով վերևում հիշատակված եղանակով քննարկել այն և արդյունքը իր եղբայրացու թեմերի կայացնել ի վախճանական խմբագրություն և ի տնօրենություն: Հանգուցյալ Թորգոմ Պատրիարքը տպագրել է տվել «Սիոն» ամսագրում Հայրապետական Կոնգակն ու Գեր. Հոգ. Խ.-ի զեկուցումը և ապա ամսագրի հետագա համարներում զեկուցման մեջ արծարծված յուրաքանչյուր հարցի մասին տրվել է բացատրություններ պարզելով իր տեսակետները, որ ապա լույս է տեսնելու նաև առանձին գրքուկով: Այդ աշխատանքը

չէ կատարված նորա երկարատե հիվանդութեան և անակնկալ մահվան պատճառով։ Անցյալ Ազգային-եկեղեցական ժողովը չգտնուեց այդ խնդրով։ Այս ժողովին է մնում հարցի տնօրէնութիւնը՝ կարճել այն կամ ընթացք տալ արժարժված խնդրին։

5. ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ԵՎ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Արտասահմանում մենք ունենք Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսութիւն, Ս. Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի Պատրիարքութիւններ ու 13 թեմ՝ Հյուս. Ամերիկայի Արեւելյան թեմ, Հյուս. Ամերիկայի Արեւմտյան կամ Կալիֆորնիայի թեմ, Հարավ. Ամերիկայի գաղութներ, որոնք դեռեւ թեմ չեն դարձած, Իրանա-Հնդկաստանի թեմ, Բեհրանի թեմ, որ նոր է կազմված ժողովրդի և նորա առաջնորդների բուն ցանկութեան հետեւանքով, Ատրպատականի թեմ, Ռումանիո թեմ, Բուլղարիո թեմ, Հունաստանի թեմ, Եվրոպայի թեմ, Մարսելի թեմ, Իրաքի թեմ և Եգիպտոսի թեմ։

Միութենական սահմաններում ունենք ըստ հնույն վեց թեմ՝ Արարատյան Հայրապետական թեմ, Շիրակի թեմ, Վրաստանի թեմ, Բազմի և Թուրքեստանի թեմ, Հյուս. Կովկասի թեմ և Նոր-Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի թեմ։ Արցախի ու Գանձակի թեմերը, որոնք գտնվում են Ադրբեջանում, միացվել են Բազմի թեմին, իսկ Սյունյաց թեմը՝ Արարատյան թեմին։

Գաղութահայ թեմերից վեցն ունեն Եպիսկոպոս առաջնորդներ—Կալիֆորնիայի, Հարավ. Ամերիկայի, Եգիպտոսի, Ատրպատականի, Բեհրանի, Եվրոպայի և Հունաստանի թեմերը։

Մնացյալները կառավարվում են վարդապետ կամ քահանա առաջնորդական փոխառնորդներով, որ ապացույց է եպիսկոպոսների պակասութեան։

Արտասահմանյան թեմերն ունին բավականաչափ եկեղեցիներ և քահանայութիւն, դպրոցներ, բարեգործական և կուլտուրական հաստատութիւններ, որոնց մասին մանրամասն տեղեկութիւններ չունենք, բացի մի քանիսից։ Ս. Էջմիածնի պատմիրա-

կութեան այցելութիւնից հետո Մերձավոր Արեւելքի թեմերից ստացվել են ընդարձակ տեղեկագրեր, որոնց մեջ հատկապես ուշադրութեան արժանի են Եգիպտոսի և մանավանդ Ս. Երուսաղեմի Պատրիարքութեան ընդարձակ և բովանդակալից տեղեկագրերը։

Միութենական վեց թեմերը կառավարվում են վարդապետ առաջնորդներով և քահանա առաջնորդական փոխառնորդներով։ Բոլոր թեմերն էլ ունեն թեմական խորհուրդներ։ Թեմերում կան եկեղեցիներ, սակայն նոցա թիվն ավելացնելու կարիք զգացվում է. ուստի և Հոգևոր Իշխանութիւնը այդպիսի վայրերում առժամապես կարգել է շրջիկ քահանաներ, որոնք հոգում են ժողովրդի կրոնական պետքերը, մինչև որ հնարավոր լինի բանալ այն վայրերում եկեղեցիներ և կարգել քահանաներ։ Գործող եկեղեցիների թիվ պակասութիւնը բացատրվում է նրանով, որ ծերացած և մահացած քահանայութեան փոխարինող երիտասարդ կադրեր չենք ունեցել հոգևոր դպրոց չունենալու պատճառով, որ այսօր լուծված պիտի համարել ճեմարանի բացմամբ, և երկրորդ՝ եկեղեցական անոթներին, սպասների և եկեղեցական զգեստների պակասութեան հետեւանքով, որ նույնպես հետզհետէ կարգավորվում է։

Արտասահմանի և միութենական թեմերի զուգահեռ նկարագրերը ըստ երևութիւն նըշում է գաղութահայ թեմերի առավելութիւնը. սակայն միայն ըստ երևութիւն։ Արտասահմանյան թեմերը պահում են հայ դպրոցներ և կուլտուր-կրթական հաստատութիւններ, որպեսզի հայ լեզվի, հայ պատմութեան և մշակույթի ուսուցմամբ հայ մարդը ազգային ինքնագիտակցութիւն ձեռք բերե և քաղաքակրթությամբ բարձր ժողովուրդների մեջ ձուլման վտանգից զերծ մնա։

Հայ եկեղեցին Սովետական Միութեան սահմաններում այդ հաստատութիւնների մասին հոգալու կարիք չունի։ Նոքա մեր երկրում գոյութիւն ունեն և ավելի մեծ շափով. սակայն նոցա ղեկավարում է ոչ եկեղեցին, այլ Պետութիւնը և այն էլ հայ Պետութիւնը, Եկեղեցին Սովետական Միութե-

Հիշատակված հանգամանքներն ինքնին ըզզալ են տալիս տպարանի կազմակերպման արագացումը: Մենք այժմ ունենք տպարան ունենալու իրավունք և տպարանի շենք. մենք հնարավորություն ունենք նաև ստանալու տպարանի ինվենտարը, որ սակայն չկամեցանք. նախ այն պատճառով, որ հրեացած է և երկրորդ՝ անհարմար համարեցինք առնել Հայրենիքից այն, որին տալու պարտականությունն ունինք և երրորդ, որ ունինք արտասահմանյան հայրենասեր Հայություն, որի առատաձեռնությունը Մենք տեսանք Հայրենական պատերազմի ժամանակ և վստահ ենք, թե նույնը պիտի տեսնենք առավել ևս Ս. էջմիածնի վերակառուցման և Հայրենիքի վերաշինության ժամանակ:

8. ՄԵՐ ԱՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ

Վաղուց ցանկություն ունեինք գնալ Մոսկվա, ներկայանալ կենտրոնական իշխանության եկեղեցական որոշ խնդիրներ լուծելու համար: Տարվույս ապրիլ ամսին հաջողվեցավ գնալ Մոսկվա Ս. Միություն ժողկոմսովետին կից Եկեղեցական խորհրդի նախագահ Իվան Վասիլևիչ Պոլյանսկու հետ տեսակցել և որոշ հարցեր լուծել: Ապրիլի 19-ին հաճեց ինձ ընդունել մեր երկրի և աշխարհի Մեծ Մարդը ԻՈՍԻՖ ՎԻՍՍԱՐԻՈՆՈՎԻՉ ՍՏԱԼԻՆԸ և լսելով մեր զեկուցումը Ս. էջմիածնի մի շարք կարիքների մասին անձնական մակագրությամբ դրականապես լուծեց, որ երկրի և մեզ համար օրենք դրածավ:

Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆԻ Մեզ ընդունելը պետք է համարել Մեծ Մարդու գոհունակության և համակրության նշանակ հանդեպ Հայ ժողովրդի, իսկ խնդիրների մակագրական դրական որոշումը հանդեպ էջմիածնի տածած վստահության: Այս բացառիկ երևույթը, կատարելապես վստահ եմ, թե կգնահատվի թե Ազգի և Եկեղեցու կողմից, և կարդարանա:

Մինչև այժմ Մեր ունեցած փաստական արտոնությունները Մեծ Մարդու մակագրությամբ ստացան նաև իրավական բնույթ:

Թե մակագրությամբ ի՞նչ հարցեր են արծարծված և ի՞նչ արտոնություններ են շրջնորշված, կպարզվի Մեր գրավոր զեկուցման ընթերցմամբ:

9. Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՄԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

1941 թվի Ազգային-եկեղեցական ժողովի ժամանակ Ս. էջմիածնի Միաբանությունը ուներ 4 հոգևորական՝ Տեղակալ՝ Գեվորգ Արքեպիսկոպոս Չեղրեքչյանը, որ և նախագահ Գեր. Հոգ. Խորհրդի, Արսեն Արքեպիսկոպոս Ղլտչյան՝ Գեր. Հոգ. Խորհրդի անդամ և միաբանության երկու անդամներ՝ Հովհաննես Ժ. վարդապետ Հյուսյան և Մատթեոս վարդապետ Աջեմյան: 1943 թվի հոկտեմբերի 9-ին վախճանվեցավ Արսեն Արքեպիսկոպոսը և նույն թվի զեկտեմբերին՝ Հովհաննես Ժ. վ. Հյուսյանը: Մնացին միայն երկու միաբան: Ծանր էր Ս. էջմիածնի վիճակը, առավել ծանր էր մանավանդ և Քնշիչ Մեր հոգեկան վիճակը, գիտակցելով Մեր պատասխանատվությունը հանդեպ Մեր խղճի և հանդեպ Մեր ժողովրդի ու եկեղեցու: Այս կրիզիսից հենելու երկու ճանապարհ ունեինք՝ ա) ջանալ Հոգևոր ճեմարանը բանալ և բ) Միաբանության թիվը շատացնել: Այսօր երկու հարցերն էլ, թեև դժվարին լուծելի, սակայն Տիրոջ օգնությամբ լուծվեցան: Այսօր փաստ է ճեմարանի բացումը, որ տեղի կունենա այս սեպտեմբերին. փաստ է նաև, որ այսօր Ս. էջմիածինը ունի 11 միաբան՝ վեցը ճեմարանավարտներ են, երկուսը՝ ինստիտուտ ավարտած, մեկը Ներսիսյան դպրանոցից և մեկն էլ Լիմ անապատի միաբան: Կա նաև երկու խնդրատու նոր միաբանություն կազմելիս ղեկավարվել ենք կրթական ցենզով, աշխատել ենք, որ նոր միաբանը մինիմում միջնակարգ կրթություն ունենա. երկրորդ՝ եկեղեցապետ և ժողովրդապետ լինի: Առայժմ Մեր կարծիքն այն է Մեր Միաբանության մասին, որ սխալված չենք համարի Մեզ: Այսու հանդերձ Ս. էջմիածինը, այն մեծ հաստատությունը, կարոտում է գտնել 20 միաբանի, որպեսզի հնարավորություն ունենա և վանքի ներքին գործերը ղեկավարել, մինչև որ հոգևոր ճեմարանն ա-

վարտած նոր սերունդ ունենալ ավելի պատ-
րաստ և ավելի ընդունակ հայ ժողովրդի և
հայ եկեղեցու գործերը տնօրինող, կարիք-
ները հոգացող:

10. Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԲԱՐՃՐ ՀՈԳԵՎՈՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐԱՄ ԳԻՄԸ

Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Բարձր Իշխանու-
թյունը, ինչպես միշտ, նույնպես և այժմ,
ձգտել է պահպանել հայ եկեղեցու կանո-
նական և ավանդական կարգերը, պահպա-
նել հայ եկեղեցու սահմանադրական սկզբ-
բունքները և նախանձախնդիր լինել հայ ե-
կեղեցու միասնականության, ջանացել է
Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության, Ս. Նրու-
սաղեմի և Կ. Պոլսո պատրիարքություննե-
րի, արտասահմանի և մեր երկրի ներքին
թեմերի և նորա ղեկավարների հետ սերտ
կապ պահպանել և գոյություն ունեցող բա-
րոյական կապը ևս առավել զորացնել: Այս
է պատճառը, որ Էջմիածինը 1932 թվին
գումարված Ազգային-եկեղեցական ժողովին
հրավիրեց Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսին և
նորա միջոցով կաթողիկոսության հինգ թե-
մերը մասնակցելու Ազգային-եկեղեցական
ժողովին նույն իրավունքներով, ինչ իրա-
վունքներով մասնակցում են Էջմիածնական
թեմերը: Նույն նպատակով էր, որ Էջմիա-
ծինը մասնակցեց Տանն Կիլիկիո Կաթողի-
կոսական ընտրության, որով կամեցավ եր-
կու Աթոռների մտերմական հարաբերու-
թյունը ևս առավել սերտացնել: Ս. Էջմիա-
ծինը այսօր ուրախ է, որ Կիլիկիո դահլ
բազմել է Էջմիածնական մի եպիսկոպոս՝
Գարեգին Արքեպիսկոպոս Յովսեփյանը,
այժմ Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիո, որ իր
ամբողջ կյանքում սիրել է և սիրում է մի-
ասնական հայ եկեղեցին և հայ ժողովուրդը
և իր կյանքը նվիրել է Հայ մշակույթի
զարգացման և հայ ժողովրդի բարօրության
ու երջանկության: Նա Մեր անձնական ըն-
կերն է և մեր գաղափարակիցը: Ուրախ ենք
նաև, որ Պատրիարքական Աթոռները բազ-
մած են Էջմիածնասեր և հայրենասեր հո-
գևորակոնները: Ս. Էջմիածինը նույն դի-
մը տարել է նաև բոլոր թեմերի նկատմամբ
ձգտելով պահպանել հայ եկեղեցու միասնա-

կանությունը, համարելով այն մեր եկեղե-
ցու և ժողովրդի օգուտը: Էջմիածինը կա-
տարելապես դո՛ւ է նաև թեմակալ առաջ-
նորդներից, որոնք բոլորն էլ, պահանջմանը
հարկին, տվել են իրենց բարյացակամու-
թյան ապացույցներ: Ցավ է Մեզ, որ Հյու-
սիսային Ամերիկայի մի քանի քահանաներ
համառորեն ընթանում են իրենց սխալ ու-
ղիով. սակայն Մենք շնք կորցրել Մեր
հույսը, որ նորա կղաննան և կմիասնան թե-
մին: Քաղաքական տեսակետով Ս. Էջմիա-
ծինը՝ նորա հետ նաև Հայ եկեղեցին, ունե-
ցել են հանդես մեր Պետության ջերմ և
բարյացակամ վերաբերմունք, որպիսի վե-
րաբերմունք տեսել է նաև փոխադարձաբար
նորա կողմից: Եվ, այդ բնական է, քանի որ
Սովետական Իշխանությունը եղել է Հայ ժո-
ղովրդի պատմական հույսերի միակ ռեալ
արգարացնողը. և նա է, իրապես, այսօր էլ
նորա կողմից: Եվ այդ բնական է, քանի որ
նատեսակ շահերի պաշտպանը, ինչպես և
նորա կուլտուր-կրթական զարգացման հե-
նարանը:

11. ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ ՀԱՐՅԸ

1941 թվին գումարված Ազգային-եկեղե-
ցական ժողովը որոշեց առաջիկա ժողովը
գումարել հարմարավոր ժամանակ, երբ
հնարավոր լինի Արտասահմանի պատգամա-
վորների և բաղարար թվով եպիսկոպոսների
գալը ու մասնակցելը ժողովին, որպեսզի
կարելի լինի նորընտիր Կաթողիկոսի օծու-
մը կատարել հայ եկեղեցու ավանդական
կարգերի և կանոնների ճշգրիտ պահպա-
մամբ, ինչպես և պատգամավորների լրիվ
կազմով, որ ընտրյալը լինի հայ ժողովրդի
ընտրյալն ու ցանկալին: Այս տեսակետով
որոշվեցավ հունիսի 16-ին նշանակել ժողո-
վը, երբ ամեն ղեկավարություններ հարթված
են և հնարավորություն կա գալու և մաս-
նակցելու ժողովին:

Անցյալ ժողովը որոշել էր իր կազմը
պահպանել, նկատի ունենալով այն հան-
գամանքը, որ արտաքին կարգի երևույթնե-
ր կարող են տեղի ունենալ և անհրաժեշտ
զարձնել և ընտրություն կատարել. Բարե-

բախտաբար արտաքո կարգի երևույթներ տեղի չունեցան և ժողով գումարելու կարիք չեղավ: Նկատի առնելով՝ ա) որ Ազգային-Նկեղեցական ժողովը երբեք սեսիաներ չի ունեցել, այլ գումարվել է մի անգամվա համար և կատարելով իր ֆունկցիան ցրվել է, բ) որ անցյալ ժողովը հատկապես հրավիրված էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրելու համար, իսկ այս ժողովը ունի լուծելու այլ լուրջ խնդիրներ, որոնք պահանջում են այլ պատրաստության տեր պատգամավորներ, գ) որ նախկին պատգամավորներից — թե աշխարհիկ և թե հոգևորական — շատերը մահացել են և նոր ընտրության կարիք կար, սույնպես նաև նոր ընտրություն էր պետք արտասահմանյան այն պատգամավորների փոխարեն, որոնք ժամանակի պայմանների հետևանքով ընտրվել էին մեր երկրից և այժմ պահանջվում էր նոր ընտրություն կատարել, այս բոլոր հանգամանքները բնականաբար թելադրեցին Մեզ նոր ընտրություն կատարել, որով համայնքները չեն զրկվում իրենց նախկին պատգամավորներին վերընտրելու իրավունքից, ինչպես և նոքա, որոնք կլաոնեային նորերը ընտրել՝ հնարավորություն ունին նոր ընտրություն կատարելու:

12. ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ

ԽՈՐՀՐԴԻ ԿԱԶՄԸ

1941 թվին Ազգային-Նկեղեցական ժողովը ընտրել էր Գեր. Հոգ. Խորհրդի չորս հոգևորական և երկու աշխարհական անդամներ: Հոգևորականներ — Գարեգին Արքեպիսկոպոս, Գեվորգ Արքեպիսկոպոս, Հուսիկ Արքեպիսկոպոս և Արսեն Արքեպիսկոպոս: Աշխարհականներ — Իրավաբան Պ. Ավանեսյան և Բժ. Նղիազարյան: Տեր Գարեգին և Տ. Հուսիկ արքեպիսկոպոսները չկան: Աշխարհականներից էլ իրավաբան Ավանեսյանը պատերազմի ընթացքում անհետացավ: Մնացյալ երեք անդամները երբեմն միայն խորհրդակցություն ունեցել են, այն էլ շատ կարևոր դեպքերում, ինչպես օրինակ Հայրենական Պատերազմի առթիվ, Մայր Աթոռի կողմից նվիրներ տալու և մեր մասնակցությունը որոշելու նպատակով, այլա-

պես ընդհանուր առմամբ հարցերը լուծվել են երկու եպիսկոպոսների բանավոր համաձայնությամբ: Այսպես շարունակվեցավ մինչև 1943 թվի հոկտեմբերի 9-ը, երբ Տ. Արսեն Արքեպիսկոպոսը մահացավ: Նույն տարվա օգոստոսի 19-ին հրաժարվել էր Բժ. Նղիազարյանը և նա մնացել էի մենակ: Պատերազմի հանգամանքները թելադրում էին արագ գործելակերպ և ձևունություն. այս տեսակետով մենք ավելորդ համարեցինք կոպտացիայի կարգով հրավիրել Գեր. Հոգ. Խորհրդի նոր անդամներ և բարվոք համարեցինք գործել անհատապես, իբրև Հայրապետական Տեղակալ, կարևոր դեպքերում հրավիրել գիտակ անձանց խորհրդակցություն: Այսպես, ուրեմն, այսօրվա հաշվետվության թերի և դրական կողմերի համար Մենք ենք պատասխանատու:

13. ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ ԺՈՂՈՎՈՆ

Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարը 1642 տարվա հնություն է: Նա Հայոց Հայրապետության առաջին Աթոռն է, որի հիմնադիրը Հայաստանի Բ. Լուսավորիչն է, Հայոց առաջին Հայրապետը: Ս. Էջմիածինը իր Հայրապետներով տվել են Հայ ժողովրդին հայ գիր ու գրականություն, տվել են հայ դպրավեստ, ճարտարապետություն, երաժշտություն և մանրանկարչություն, նպաստել են հայ մտքի զարգացման, կազմակերպել են հայ եկեղեցին և այս բոլորը, որի անունն է հայ մշակույթ, պահպանել և ավանդել են մեզ, այլ և եղել են Հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյության պաշտպանն ու պահպանը: Այս նվիրական գործունեության համար է, որ Հայ ժողովրդը միտ և երախտագիտական զգացմամբ լցված հյուսել է Ս. Էջմիածնի և նորա Հայրապետների մասին հոյակապ ավանդություններ ու առասպելներ, որոնք բնորոշում են այդ պատմական խոշոր հաստատության արժեքը: Ս. Էջմիածինը իր անցյալով այսօր աշխարհիս ամենակուլտուրական ազդին պատիվ կարող է բերել, իսկ մամր ազգերը նախանձել կարող են նորա փառքին, սակայն մենք ցարդ քիչ ենք ուշադիր եղել այդ հաստատության նկատմամբ: Այդ մեծ

հաստատությունն է, որի վերա կամենում եմ հրավիրել այս պատկառելի ժողովի ուշադրությունը:

Ժողովրդական մեծ Հայրապետի՝ Հայրիկի օրերից սկսած, մոտավորապես հիստուն տարի է անցել և Մայր Տաճարը թե ներսից և թե դրսից անմխիթար պատկեր ունի: Թիֆլիսի հայ հարուստներից մեկը՝ վաճառական Մանթաշյանը ժամանակին հանձն էր առել վերաշինել Տաճարը և կառուցել վեհարան, որի բարի իղձը, սակայն, անկատար մնաց: Այս ժողովին է վիճակված ըստանձնել այս մեծ գործի ձեռնհրեցությունը և կազմակերպությունը, և մեր դադութահայ հարուստ եղբայրներին այդ փառքի վաստակումը: Մեր իղձն է ներքնապես կամ վերականգնած տեսնել նախկին նկարազարդումը և կամ հայ ղեղարկեստական նոր նկարներով նկարազարդել հայ կյանքի և Ս. Գրքի պատկերներից օգտվելով, ինչպես, օրինակ, Ալվազովսկու աշխարհի ստեղծագործության նկարն է: Նոր նկարազարդմամբ կշահենք, քանի որ Տաճարի հին նկարազարդումը մենք ունինք այլուր, իսկ նորը կլինի հառաջագիմական մի քայլ: Արտաքնապես կկամենայի կամ մարմարիտնապատ և կամ գրանիտով պատած տեսնել: Բնականաբար սա մի ցանկություն է, որ ենթակա է ժողովի, և մասնազետ, ճաշակավոր ճարտարապետների ու նկարիչների քննարկման: Միայն այս աշխատանքից հետո Մայր Տաճարի բազմաթիվ օտարազդի և տեղացի այցելուները Տաճարը դիտելուց հետո կհեռանան ոչ թե զարմանք հայտնելով հայի անտարբերության վերա, այլ դովելով հայի հայրենասիրությունը և կուտուրականությունը:

14. Ս. ԷԶՄԻԱՄՆԻ ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ

ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Մայր Աթոռը տնտեսապես ապահով էր, ուներ հարյուր հազար ղեսյատին հողեր, անտառներ, մեծ քաղաքներում անշարժ կալվածներ, վեց միլիոնի շափ դրամազլխի տոկոսներ և տարեկան ոչ պակաս հարյուր հիսուն հազար ռուբլու եկամուտ ունի, այլ և յոթը գյուղի յուղի, պանրի և հացահա-

տիկի եկամուտ: Այսօր նա ապավինած է միայն Ս. Էջմիածնի, Երևանի երեք եկեղեցիների և Լենինականի մի եկեղեցու մոմավաճառության արդյունքին, այլ և մկրտության, լուսագնի և զանձանակադրամներից գոյացած եկամուտին: Այս եկամուտին պետք է ավելացնել նաև Թիֆլիսի Ս. Գեղորգ եկեղեցու եկամուտը, որ Մենք 1944 թվի մարտից դարձրել ենք վանական եկեղեցի և եկամուտը, ծախսերն հանելով, հատկացրել ենք Ս. Էջմիածնին: Ցարդ նորա եկամուտը թույլատրել ենք ծախսել եկեղեցու շինարարության վերա, որ արդեն ավարտված պիտի համարել: Այս սեպտեմբերից եկամուտը պիտի ստանա Մայր Աթոռը:

Հիշատակված եկամուտներով հնարավոր է պահել 10 — 15 վարդապետ և մի կերպ կառավարել վանքը, բայց Ս. Էջմիածինը կառավարել, որ պիտի ունենա առնվազն 20 — 30 միաբան ու թեմերը, վանքերն ու հաստատությունները կառավարելու համար, որ ունի գիշերօթիկ հոգևոր ճեմարան վեցամյա դասընթացով, որ ունի տպարան, միայն իր կարիքները հոգալու համար, որ ծախսի դուռ է և ոչ արդյունքի աղբյուր, որ ունի վանքեր առանց կալվածի, որոնք վարդապետ պիտի պահեն, տնտեսություն ունենան և վանքի հնությունները պահպանեն, առանց եկամուտ ունենալու, որ, վերջապես, ժամանակի ընթացքում կարող է նաև այլ հաստատություններ ունենալ — այսպիսի մի խոշոր հաստատություն տնտեսական ապահովության կայուն հիմք՝ բազա պիտի ունենա: Մեր երկրում մենք կալվածական ապահովություն ստեղծել չենք կարող, քանի որ այդ Սովետական երկրների պետական կառուցվածքին չի համապատասխանում: Ապա, ուրեմն, կարևոր է տնտեսական բազա ստեղծել արտասահմանում՝ շնորհիվ դրամական և կալվածական նվերների, կտակների և այլն: Այս խնդրում մեծ դեր պիտի խաղան, անշուշտ, մեր առաջնորդները մասնավորապես, և ընդհանրապես մեր հոգևորականությունը: Եվ Մենք մեծահույս ենք, թե մեր արտասահմանի հարուստների առատաձեռնության և հոգևոր

դասի նվիրյալ ջանքերի շնորհիվ կարճ ժամանակում կատեղծվի պատկառելի տնտեսական բազա:

15. ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹՅԱՆ 500-ԱՄՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԸ

Ակադեմիկոս պրոֆ. Ստեփան Մալխասյանը ԷՋՄԻԱՄԻՆ ամսագրին հանձնել է մի ուշադրավ հոդված, որով հիշեցնում է, թե 1941 թվին լրացել է Հայրապետական Աթոռի վախճանական փոխադրության 500-ամյակը իր նախկին վայրը՝ Ս. Էջմիածին: Այն հանգամանքը, որ պատերազմի պատճառով հնարավորություն չի եղել իր ժամանակին տոնելու այս տոնը, արգելք չէ, որ Մենք այժմ տոնենք, համարելով այս 500-ամյակը Ս. Էջմիածնի երկրորդ վերածնունդյան սկիզբ: 500-ամյակի տոնելու ձևը նա չի նշում և թողնում է որոշել Ազգային-եկեղեցական պատկառելի ժողովին, որին շատ ավելի ձեռնհաս է համարում այդ հո-

բելյանը հավերժացնելու: Սույն առաջարկը Մենք գտնում ենք շափազանց տեղին և կարևոր և արժանի Ազգային-եկեղեցական ժողովի ուշադրության:

Ավարտելով Մեր խոսքը պարտք ենք համարում Ս. Էջմիածնի կողմից հրապարակավ հայտնել խորին շնորհակալություն աշխարհի Մ և Թ Մ արդու և ԻՈՍԻՖ ՎԻՍՍԱՐԻՈՆՈՎԻԶ ՍՏԱԼԻՆԻՆ, որ հայ ժողովրդի պատմական մեծ հաստատության, նորա Սրբություն Սրբոցի՝ Ս. Էջմիածնի վերականգնման հիմքը դրավ, այլ և Կենտրոնի և Հայ Սովետական Կառավարության, որոնք աջակցեցին Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման, դյուրացրին արտասահմանի պատգամավորների մուտքը Սովետական Հայաստան:

Ազգրնտիր Տեղակալ Ամենայն
Հայոց Հայրապետության
ԳԵՎՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Հանձնարարքի ի գործադրութիւն.
Գլխոյ Զ. Կարողիկոս
Ամենայն Հայոց
ի 25 յունիսի 1945 ամի
ի Ս. Էջմիածին

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ԴՈՒՄԱՐՆԵԼՈՒ ՀԱՏՈՒԿ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայաստանյայց Առաքելական Ս. եկեղեցու Գերագոյն կանոնադիր մարմինը Ազգային-եկեղեցական ժողովն է:

2. Ազգային-եկեղեցական ժողովը գումարվում է Ս. Էջմիածնում:

3. Ազգային-եկեղեցական ժողովը հրավիրում է Ամենայն Հայոց Մայրագոյն Պատրիարք Կարողիկոսը:

4. Ազգային-եկեղեցական ժողովի նախագահն է Ամենայն Հայոց Մայրագոյն Պատրիարք Կարողիկոսը:

5. Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսո Պատրիարքները ժողովի նախաթոռ անդամներն են:

6. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հիվանդության դեպքում Ազգային-եկեղեցական ժողովին նախագահում են Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը, Երուսաղեմի և կամ Կ. Պոլսո Պատրիարքը: Սոցա բացակայության դեպքում նախագահում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տեղապահը կաթողիկոսի հանձնարարությամբ:

7. Ազգային-եկեղեցական ժողովի իրավասությանն ենթակա են հետևալ հիմնական խնդիրները.

Ա) Ընտրություն Ամենայն Հայոց Մայրագոյն Պատրիարք-Կարողիկոսի.

Բ) Ընտրություն Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի անդամներին.

Գ) Հաստատություն Ազգային-եկեղեցական Սահմանադրության:

Դ) Քննություն և վճռահատություն եկեղեցական և այլ կանոնական և ընդհանուր հարցերի.

Ե) Կարգավորում եկեղեցական տնտեսական վիճակի:

8. Ազգային-եկեղեցական ժողովը որո-

շում է իր զբաղմունքների օրակարգը և գործունեության ներքին հրահանգը.

9. Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ են՝

Ա) Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի անդամները.

Բ) Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսն իր եպիսկոպոսներով և Երուսաղեմի ու Կ. Պոլսի պատրիարքները:

Գ) Հայոց եկեղեցու բոլոր առաջնորդները:

Դ) Հայոց եկեղեցու բոլոր եպիսկոպոսները:

Մանրորդյուն. — Առաջնորդի անձամբ ժողովին մասնակցել չկարողանալու դեպքում մասնակցում է թեմի հոգևորականության ընտրյալ հոգևորական ներկայացուցիչը:

10. Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ են Ս. Էջմիածնի, Տանն Կիլիկիո, Ս. Երուսաղեմի միաբանության, Կ. Պոլսի պատրիարքության մի-մի ներկայացուցիչները:

11. Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ կարող են լինել ժողովրդից ընտրված երեսուն տարին լրացած իրավասու ծխականները:

12. Յուրաքանչյուր թեմի ժողովուրդ մասնակցում է Ազգային-եկեղեցական ժողովին իր ընտրած մեկ կամ ավելի պատգամավորներով:

13. Մինչև քսան և հինգ հազար ժողովուրդ ունեցող թեմը ընտրում է մեկ պատգամավոր, յուրաքանչյուր թեմ ընտրում է այնքան պատգամավոր, որքան անդամ քսան և հինգ հազար ժողովուրդ է պարունակում իր մեջ:

վերջին 25.000-ը կարող է լրիվ չլինել, բայց ոչ պակաս 10.000-ից:

Մանրություն.— Ա. Յուրաքանչյուր թեմ իր ընտրելի պատգամավորների թվով ընտրում է անձնափոխանորդներ, որոնք փոխարինում են պատգամավորին, եթե նա որևէ պատճառով անկարող է անձամբ մասնակցել ժողովի:

Մանրություն.— Բ. Յուրաքանչյուր թեմ վիճակագրության հիման վրա բաժանվում է շրջանների աֆս հաշվով, որ յուրաքանչյուր շրջան բաղկանա քսան և հինգ հազար ժողովուրդից:

14. Ազգային—նկեղեցական ժողովի թեմական պատգամավորների ընտրության մասնակցում են հոգևորականների և քաղաքացիական չափահասություն ունեցող աշխարհական իրավասու ծխականները:

15. Յուրաքանչյուր հազար շունչ ունեցող համայնքը ընտրում է մի պատվիրակ:

Մանրություն.— Փոքր համայնքները ըստ հարմարության միացվում են պատվիրակ ընտրելու համար:

16. Պատվիրակները պատգամավորին կարող են ընտրել իրենց միջից կամ դրսից:

17. Ազգային—նկեղեցական պատգամավորների, անձնափոխանորդների, պատվիրակների ընտրությունը ՍՍՌ Միության սահմաններից դուրս գտնված թեմերում կատարվում է ըստ տեղական գործող Հայոց կանոնադրությունների, սահմանադրությունների և կամ ավանդական կարգերի, հրահանգվելով սույն կանոնադրությամբ:

18. Ազգային—նկեղեցական ժողովի պատգամավորների ընտրության առթիվ ծագած ամենատեսակ տարակուսանքների լուծումը տալիս է Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը:

19. Կարիք եղած դեպքում Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը տալիս է հարկավոր բացատրություններ և հրահանգներ, իսկ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսո Պատրիարքությունները վճռում են իրենց ներքին կանոնադրության համաձայն:

20. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի մահվան դեպքում կաթողիկոսի ընտրության համար Ազգային—նկեղեցական ժողով հրավիրում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Տեղապահ Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի հետ:

21. Նոր կաթողիկոսի ընտրությունը տեղի է ունենում կաթողիկոսի մահվանից ոչ ուշ քան վեց ամիս հետո:

22. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրությունը կատարվում է Ս. էջմիածնի Տաճարում սույն կանոնադրության համաձայն:

23. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրության կարգը որոշում է Ազգային—նկեղեցական ժողովը:

Սույն կանոնադրությունն ընդունված և վավերացված է 1945 թ. հունիսի 19-ին տեղի ունեցած Ազգային—նկեղեցական ժողովի երրորդ նիստում:

ԴԻՎԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ—
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈ

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԶԵՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն թվի հուլիսի 1-ին Մայր Տաճարում տեղի ունեցավ եպիսկոպոսական ձեռնադրություն: Ձեռնադրությանը ներկա էին Տաճարի Կիլիկիո կաթողիկոս Ս. Գարեգին Ա-ը, Աղգային-եկեղեցական ժողովի հոգևորական և աշխարհական պատգամավորները:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Ս. Գեվորգ Զ-ը եպիսկոպոսական աստիճան տվեց Ա. Երուսաղեմի պատրիարք Կյուրեղ ծ. վարդ. Խորաշխյանին, Բուղարիայի առաջնորդ Գրիգոր վարդ. Կարապետյանին,

Հյուսիսային Ամերիկայի արևելյան թեմի առաջնորդ Ս. Տիրան ծ. վարդապետ Ներսիսյանին, Ամերիկայի հովիվ Ս. Սիոն ծ. վարդապետին, Կալիֆորնիայի հովիվ Ս. Վարդան ծ. վարդապետին, Իրանա-Հնդկաստանի և Թեհրանի առաջնորդ Ս. Վահան ծ. վարդ. Կոստանյանին, Հյուսիսային Կովկասի թեմի առաջնորդ Ս. Սուրեն ծ. վարդ. Թորոսյանին, Էջմիածնի միաբաններ Ս. Կարապետ վարդ. Թումանյանին, Ս. Ներսես վարդ. Աբրահամյանին և Ս. Ռուբեն ծ. վարդ. Դրամբյանին:

Ն Շ Ա Ն Ա Կ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի կարգադրությամբ Օրջնիկի թաղամասում Վահան Թավարեկյանը նշանակված է Կիրովաբադի թաղամաս, տ. Վարդգես թաղամաս Գրիգորյանը՝ Բաքվի և Թուրքմենստանի թեմի առաջնորդական ժամանակավոր փոխանորդ:

— Իրանա-Հնդկաստանի թեմի առաջնորդ Գեոր. Ս. Վահան եպիսկոպոսը հեռագրով հաղորդում է Ամենայն Հայոց Վեհա-

փառ Կաթողիկոսին, որ Եկեղեցական ժողովի Իրանա-Հնդկաստանի պատգամավորները, գլխավորությամբ Տաճարի Կիլիկիո կաթողիկոս Ս. Գարեգին Ա-ի հուլիսի 26-ին ներկայացել են Իրանի Շահին և հանձնել Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը: Իրանի Վեհապետը իր գոհունակությունն է արտահայտել նորին Վեհափառության օրհնության առթիվ և կարգադրել է վերադարձնել Իրանի հայոց եկեղեցապատկան կալվածները հայկական եկեղեցիներին:

Սույն թվի սեպտ. 29-ին Ա. Էջմիածնում տեղի ունեցավ Նորին Սուրբ Օծության Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Ս. Ս. Գեորգ Զ-ի անվանակոչության տոնակատարությունը: Մատուցվեց ս. պատարագ: Պատարագից հետո Վեհափառ Հայրապետը գերաշնորհ Ռուբեն եպիսկոպոսը շնորհավորելով Վեհին նրա երկարամյա ար-

դյունավետ գործունեության համար հոգևոր ասպարիզում՝ խնդրեց Բարձրալին առողջություն և երկար կյանք պարգևել Վեհին: Պատարագից հետո Վեհի Աջն առնելով շնորհավորեցին նրան Մայր Աթոռի միաբանները: Այնուհետև Վեհափառի Գահին մոտեցան երկսեռ հավատացյալների խումբ:

բերը, որոնք ջերմ զգացումներով համբու-
րեցին նորին Սուրբ Օծության աջը: Ս. պա-
տարագից հետո միաբանության առաջնոր-
դությամբ Վեհափառ Հայրապետը մեկնեց
Վեհարան, ուր միաբանության հետ տեղի
ունեցավ ջերմ և մտերմական զրույց եկե-
ղեցական հարցերի շուրջը: Միաբանությունը
հյուրասիրվեց նախաճաշով:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի
անվանակոչության տոնի կապակցությամբ
ինչպես մեր թեմերից, նույնպես և արտա-
սահմանյան մեր թեմերից, տեղի հայ հա-
մայնքներից և անհատ ազգայիններից ու
հասարակական գործիչներից ստացվել են
բազմաթիվ շնորհավորական հեռագրեր և
գրություններ:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս
Տ. Տ. Գեվորգ Զ-ի հասցեով արտասահմա-
նյան հայ համայնքների կողմից շարունակ-

վում են ստացվել բազմաթիվ շնորհավորա-
կան ուղերձներ նրա գահակալության կա-
պակցությամբ:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՇՈՒՐՋԸ

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐՆԵՐԻ ԱՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՏԵՍԱՐԺԱՆ ՎԱՅՐԵՐԻՆ

Ամենայն Հայոց վեհափառ Կաթողիկոսի հայրապետական ընտրութեան աշխատանքներն ավարտելուց հետո համազգային եկեղեցական ժողովի պատգամավորները և նրանց հետ հայրենիք ժամանած հյուրերը էքսկուրսիաներ կատարեցին դեպի Մայր Հայրենիքի զանազան վայրերը:

Նրանք տեսան պատմական Զվարթնոցը, ս. Գայանեի, Հոփսիսիմեի, Սևանի ու Գեղարդի հինավուրց մենաստանները, համբուրեցին ս. Մեսրոպի սրբազան շիրիմը, պատեցին Մայր Հայաստանի նորակերտ մայրաքաղաքի բոլոր անկյունները, տեսան նրա հոյակապ ու գեղատեսիլ ժպտուն շենքերը, կանաչագեղ ու լայնարձակ փողոցները, այցելեցին հայրենի երկրի կուլտուրիթական հաստատությունները՝ դպրոցները, բարձրագույն կրթական հիմնարկները, խանգարանները, գրադարանները, հիվանդանոցները, շքեղազարդ թատերասրահները, դիտեցին Հայաստանի արվեստագետների ինքնագործ աշխատանքները, կինոնկարները, նկարչական ցուցահանդեսները, եղան հայրենի երկրի կոլխոզներում, սովխոզներում, արդյունաբերական ձեռնարկություններում և այլն:

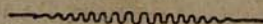
Սփյուռքի հայ ժողովրդի ներկայացուցիչները սեփական աչքերով տեսան իրենց վերածնված ու ծաղկած Հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանի նոր կյանքը, ականատես եղան այն բազմազան ստեղծագործ աշխատանքներին, որ կատարում է հայ ժո-

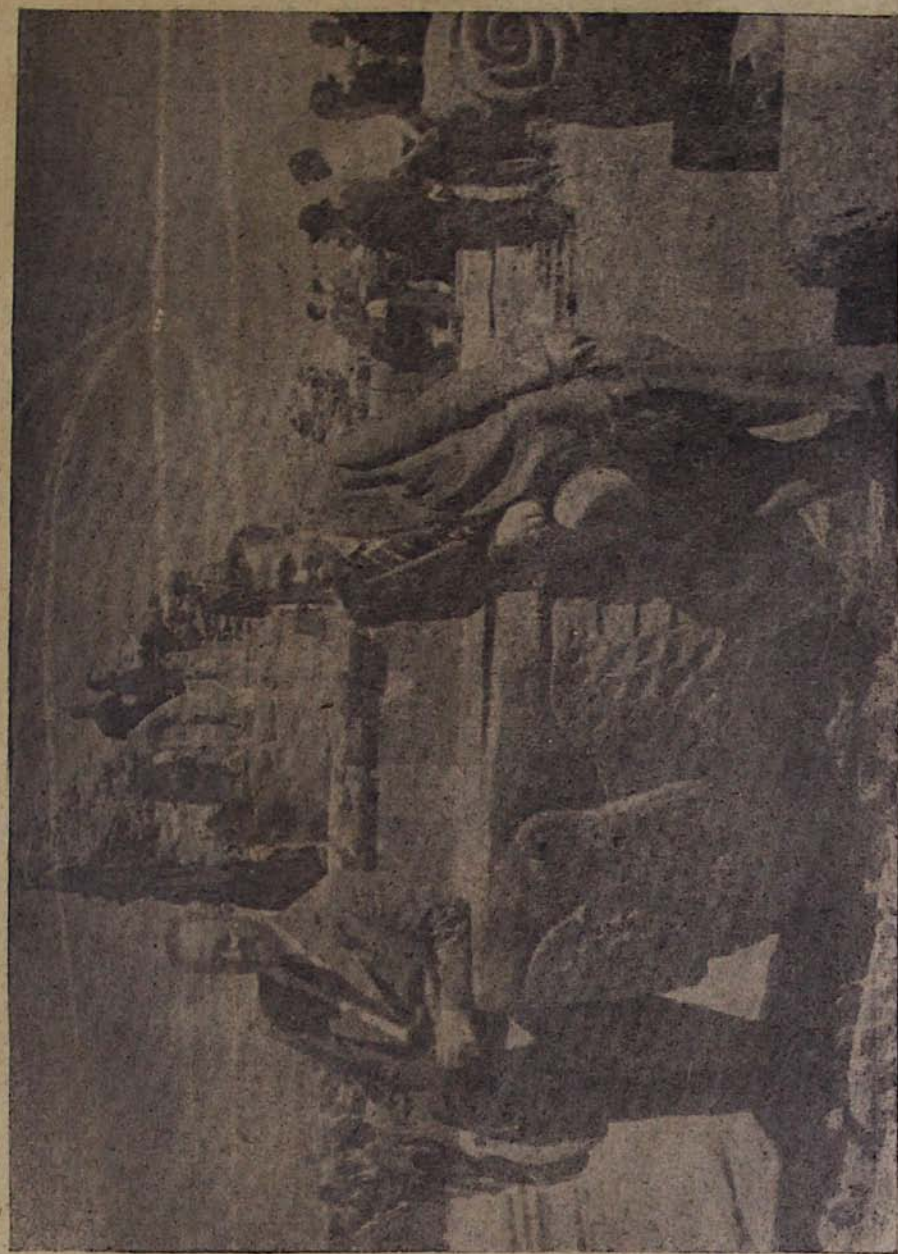
ղովուրդը իր ազատ Հայրենիքում: Նրանք համոզվեցին, որ նախկին բազմաշարշար, խոշտանգված ու հարստահարված Հայաստանը միայն Սովետական Միության մեծ ընտանիքի մեջ գտավ իր ֆիզիկական գոյության ապահովությունը և միայն սովետական պայմաններում է աճում ու զարգանում հայ ժողովրդի ազգային կուլտուրան, նրա ինքնուրույն պետական կյանքը:

Զվարթ ու կենսախինդ Մայր Հայրենիքի բերկրալից կյանքին ականատես սփյուռքի հայ պատգամավորները կպատմեն արտասահմանի մեր հայ եղբայրներին ու քույրերին Մայր Հայաստանի շտեմնված այս վերելքը և կցրեն այն շարամիտ առասպելները, որ հայ ժողովրդի թշնամիները տարածել են սփյուռքի հայության մեջ Մայր Աթոռի և Սովետական Մայր Հայաստանի մասին:

Սփյուռքի հայ պատգամավորները, վայելելով Մայր Աթոռի սիրալիր հյուրընկալությունը, Մայր Հայրենիքից վերադարձան դո՛հ սրտով, ներշնչված խորին երաստագիտական զգացմունքով առ Սովետական Հայրենիքն ու հայ ժողովուրդը ի տրիտուր այն հոգատար վերաբերմունքի, որ նրանց ցույց տրվեց Մեծ Միության երկրում:

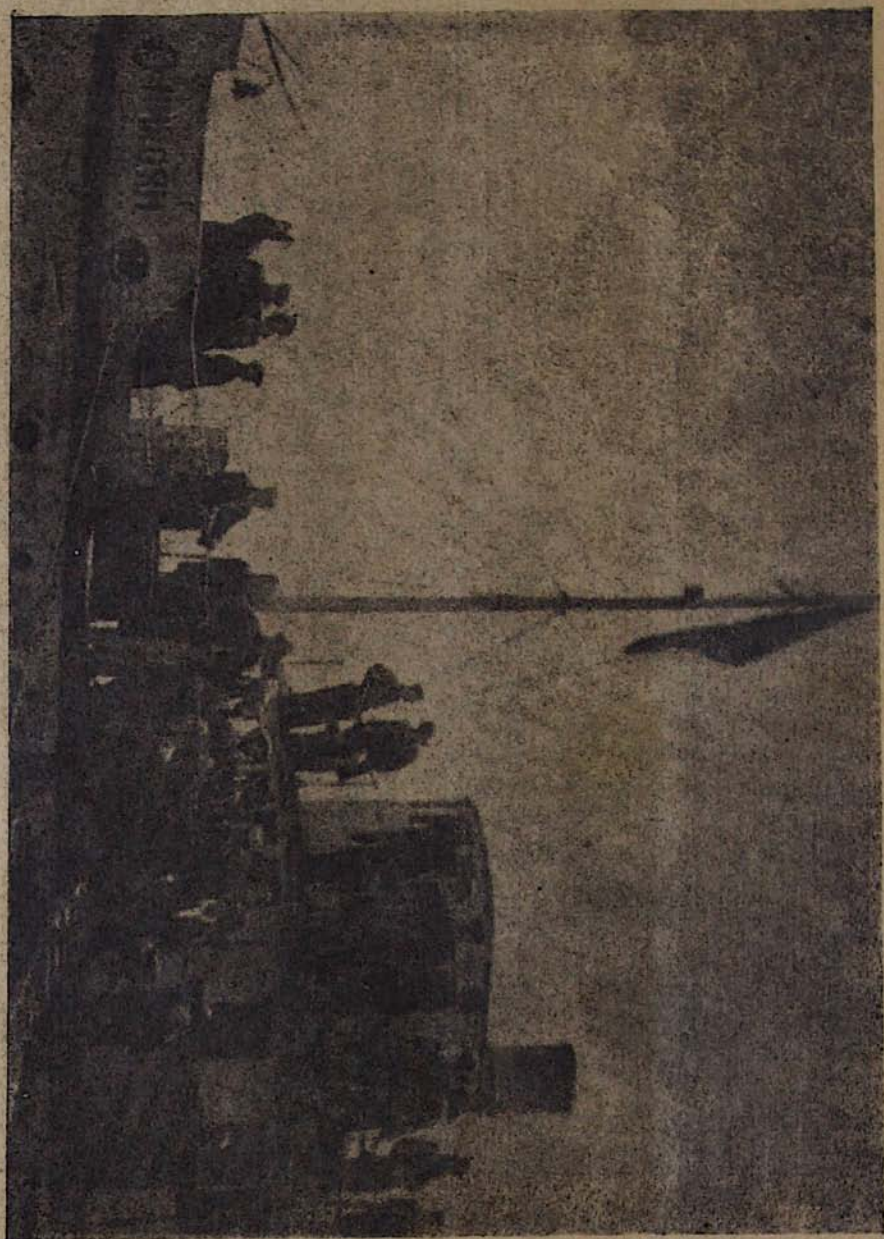
Նրանք տարան Մայր Հայրենիքի հողն ու ջուրը սփյուռքի հայ եղբայրներին ու քույրերին՝ նրանց հայրենատենչ կարոտն առնելու համար:

Պատգամախոսները Զվարթնոցում:

Պաշտպանական խմբի խմբի «Միջոցառ» նախ զբոս:

Պատգամավորները Սևանի ափին:

Պատգամավորները տանում են հող Մայր Հայրենիքից:

ՌՈՒԲԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՐԻՄՑԱՆԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ¹⁾

«Հրաւիրակ Արարատան»-ի «Երրորդ նուագ»-ում խրիմյանը իր մանուկներին ման է ածում պատմական Հայաստանի գլխավոր կենտրոններում, նրանց տանում է Արտաշատ, Վաղարշապատ, Անի, Գառնի, Բագրեվանդ, Մաղկոտն, Շիրակ, Վանանդ և այլն: Նկարագրելով վերոհիշյալ վայրերի երբեմնի ծաղկյալ ու բարգավաճ կյանքը, շքեղությունը, ժողովրդի հանգիստն ու ապրուստը, վշտացյալ Հայրիկը այրված և մորմոքված սրտով բացականչում է.

«Այլ աւա՜ղ, ոչ տեսանէք ըստ
առաջնոյն նորին ըզկերպ
Հոյակապ և փառաւոր կանգնեալ
հանդէպ լերին Մասեաց,
Թէ երբեմն իցէ լեալ այս
մայրաքաղաք Հայաստանեայց»:

Խոսքը հայոց երբեմնի մայրաքաղաքի, Վաղարշապատի մասին է: խրիմյանը սրտի դառն կսկիծով է պատմում նրա ներկա անշքությունը, որը արդեն մի սովորական և այն էլ անշուք գյուղ է և ոչ մի հետք չի մնացել, որ վկայի պատմական մայրաքաղաքի մասին:

Անուհետեւ պատմելով Տրդատի հզոր թագավորության մասին, շեշտում է կույսերին նահատակելը, Գրիգոր Լուսավորչին հալածելը.

«Յորժամ վէս Վաղարշապատ զոճիր
ահեղ մտաբերեաց,
Տիրանենգ և դաւաճան գտաւ
յարքայն իւր Տրդատէս,
Ջջահն շիջոյց գերալոյս մահու ըզդեղ
մատուակեալ,

Յայնժամ և զիւր և այս օրինակ
պատեաց խաւար»:

Հաջորդ մասերում նկարագրում է արտաքին թշնամիների հարձակումը Հայաստանի վրա և գլխավորապես կանգ է առնում ներքին անմիաբանության վրա: Ահա մի շարիք, որի դեմ իր անխնա պայքարն է մղում խրիմյանը.

«Ոչ միայն արտաքին սուր թշնամեաց
և արհաւիրք
եկին յայնժամ և այսպէս հասին
վերայ Հայոց երկրիս.
Այլև մարտք ի ներքուստ
զըրզըռեցան ի նախարարսն,
կատաղարար մոլեգնեալ տոհմ ընդ
տոհմի հարան ի մարտ,
եւ իսպառ ջընջեալ զիրեարս թափուր
կացին ի սերընդոց»:

Հայոց Հայրիկը մեր պետականության քայքայման երկու պատճառ է ընդունում. առաջինը՝ արտաքին թշնամին է, օտարը իր սրով և արհաւիրքներով, երկրորդը՝ ներքին թշնամին է, հարազատը իր անմիաբանությամբ և երկպառակություններով: Այն ահեղ, ներքին կոփմները, որ մղում էին նախարարական տները միմյանց դեմ կատաղի, մոլեգին կոփմներ էին, որի ընթացքում միմյանց բոլորովին բնաջնջում էին:

Հայրիկը հայրենիքի այս թշնամու՝ անմիաբանության դեմ ուժեղ պայքար է մղում, նրա սիրտն ու հոգին շնն հաշտվում այս կործանարար ախտի հետ: Ուստի միանգամայն հասկանալի է, թե ինչու այնքան

¹⁾ Սկիզբը «էջմիածին»-մարտ-ապրիլ 1945 թ.:

անխնա է անմիաբանների և մանավանդ դավաճանների հանդեպ: Նրա խոսքն աղբյուր է, նախատինքը՝ խայթիչ, կործանող և վառող նման շանթերի, որոնք տեղատարափ թափվում են ամեն կողմից: Այս պարագայում նրա սիրտը արյուն է շնչում, նրա թոքերը մաղձ ու լեղի են թափում, նրա աչքերից ու հայացքից դուրս են ժայթքում խանձող կայծակները: Այսպես է Հայրիկը, նրա սրբազան զգացումները խառնվում են, տակն ու վրա լինում, երբ տեսնում է դավաճանություն հայրենիքին:

Երբ Հայրենիքը պատերազմի մեջ է թշնամու դեմ, պիտի լռեն ներքին բոլոր տարաձայնությունները, պիտի մոռացվեն երեկվա արյունոտ վերքերը և մահացու խոսքերն ու բոլորը մի սիրտ, մի կամք, մի լեզու և մի բերան դարձած կանգնեն թշնամու դեմ և իրենց մահաբեր նիզակներն ուղղեն նրա կրծքին: Այսպես միայն կարելի է փրկել Հայրենիքը, այսպես միայն կարելի է արոթել և ոչնչացնել թշնամուն:

Այսպես է մոտենում խնդրին իրիմյանը: Թերևս հարկ չլինի այս խնդրի վրա այսօրան ծանրանալ, եթե այն շեշտված չլինի Հայրիկի մյուս աշխատություններում և: Նրա յուրաքանչյուր խոսքի, յուրաքանչյուր բարոյի հիմնական խնդիրներից մեկը սրբազան միասնության խնդիրն է: Կարելի է ասել, այն քայլում է իրիմյանի հետ ամեն մի քայլափոխում:

Արդյոք նո՞ր խնդիր էր դնում իրիմյանը, նո՞ր գաղափար էր քարոզում նա: Ոչ երբեք:

Այս խնդիրը գալիս էր հնագույն դարերից, այն գալիս էր մեր Ե դարի գրեթե բոլոր մատենագիրներից, այն եկավ նաև հետագայում մինչև մեր օրերը:

Իրիմյանը տեսնում է Հայաստանի հուշարձանները, որոնք կարող են ամոքել իր վերքերը, հույս ներշնչել նրան դեռևս ապագայի վերարենմամբ, և նա գրում է.

«Առաջիկ առ ինքն ունի զանկողոպուտ շուքն, պարծանք

Զվեհագույն երկնանման Կաթողիկէ եկեղեցին,

Ուր անխախտ եղին հիմունս ձեռք

Տրդատայ և Գրիգորին
Յաւիտեան անդրդեղի կալ իհողմոցն սաստկաշունչ»:

Խոսքը, իհարկե, Ս. Էջմիածնի մասին է, Էջմիածնի, որ հալիտենականորեն անդրդեղի է սաստկաշունչ հողմերի ու փոթորիկների առաջ: Կարծեք թե իրիմյանը մի փոքր շունչ է քաշում և ոգևորվում: Հիրավի նա պիտի ոգևորվեր, քանի որ ահավոր ամայության մեջ տեսնում էր հայ ժողովրդի ստեղծագործական փառավոր կոթողներից մեկը, «երկնանմանն ու վեհագույնը», որի փառքը անկողոպուտի է:

Իրիմյանն իր հայրենասեր, պանդուխտ մանուկների հետ Անիումն է:

Մանրամասն նկարագրելով Բագրատունյաց մայրաքաղաքի փառքն ու շքեղությունները, Անիի հազար ու մի եկեղեցիները, արքայական տան կյանքը, երկրի առատությունը, վաճառաշահությունը, արհեստների զարգացումը և ժողովրդի հաբուստ բարեկեցիկ կյանքը և նայելով նրա ավերակներին, դառնապես լալիս է:

«Զլալ հարկանիմ դառնապէս և դուք ընդ իս ի լաց շարժեալ թափեսցուք արտասուք ի նըշխարեալ յԱնի քաղաքն»:

Սակայն իրիմյանի լեզուն չի պտտվում, որ պատմի Անիի գլխով անցած աղետները, նա հրաժարվում է և խնդրում, որ Անին ինքը պատմի, նա այստեղ կարծեք թե հարություն է տալիս ավերակների մեջ թաղված քաղաքին և խոսեցնում: Այս արդեն աննկարագրելի սիրո արտահայտության ձևն է, որ հրապարակ է բերում իրիմյանը:

«Ասա մեզ, արդ, լալագին մեք լուռ կացեալ լուփցուք աստ,

Եւ լացցուք ըզբեզ յաւէտ, զբեզ, որ ալղշափ անշքացար»:

Իրիմյանի հայրենասիրությունը թույլ չի տալիս ասելու կործանվեցար, այլ ասում է «անշքացար»: Ինչպես քիչ հետո կտեսնենք, նա Անին վերականգնելու հույսեր է փայփայում իր սրտում, նա խորհում է, որ ժամանակը հնարավորություն կտա Անին իր նախկին փառքին հասցնելու:

Իրիմյանը խոսում է ինչպես մեծ մար-

գարե, նրա հոգին դրացել է, իսկ ինքը անխախտ հավատ ու համոզում է ունեցել, որ ժամանակը հայ ժողովրդի վերքերը պիտի բուժի, որ հայերը վաղ թե ուշ պիտի ունենան իրենց պետականությունը:

Եվ Անին զիջելով բանաստեղծի թախանձանքներին սկսում է պատմել իր կյանքը:

Պատմում է «արգավանդ և բարեբեր» դաշտերի մասին, «լայնանիստ և մեծամեծ ապարանքներ»-ի, «հարմարադիր, աշխարհամուտ դռներ»-ի, «բարձրադիտակ ընտիր-ընտիր աշտարակներով պարիսպներին», «արքայաճեմ արքունիքներ»-ի, Բագրատունյաց թագավորներ Աշոտի, Մմբատի, Շահնշահի, նախարարների, ավագանու, իշխանների մասին, նրանց զորահանդեսների ու քաջության, «ոսկեհարյան թեթև-թեթև հեծուկներ»-ի, «բազմախումբ զորականներ»-ի, «ահեղազոր, քաջամարտիկ նահատակվող սպաներ»-ի, նրանց գնդերի, դրոշակների և այլնի մասին: Պատմում է ժողովրդի, այգեստանների, բուրաստանների, ցորենի, գինու, ոշխարների հոտերի և գյուղացու ստացած քրտնավաստակ բերքի մասին:

Զի և ընդէ՞ր մոռանամ ասել զանթիւ
գեղօրէից,
Որ զինև շուրջ մօտ ի մօտ ի ջրա-
ւէտ վայրս շինյալ էին
Շինականք շահաւոր զարդք վայելուշ
դաշտանց լեռանց,
Այս վաստակ արդիւնաբեր լընոյր
զամբարըս Շիրակայ քաղաքիս
Բաւ և առատ ի պէտս իմ քաղաքիս
բազմամարդիկ:

Այնուհետև Անին ողբում է իր անկումը և իր անպաշտպանությունը կրկին անգամ շեշտելով անմիաբանությունը:

«Եւ Գագիկ հզօր առիւծն ի
գառազիղն ի Յունաստան
Մոնշէր վասն իմ ցաւօք, ա՛հ,
տիրադրութքն արարին զայն»:

Թշնամիները մտնում են Անի, սկսվում է զարհուրելի կոտորածը: Սակայն հաղթողները չեն հազենում մոր գրկում աղջկան,

հոր գրկում տղային սպանելուց, Ախուրյանը դիակների կույտից իր ընթացքն է փոխում, իսկ գազանաբարո տիրողը երիտասարդ աղջիկներին ու տղայուց մորթել է տալիս, նրանց արյունից կազմված լողարանում լողանում, որպեսզի հազուդդ տա իր վրեժխնդրությունը:

Խրիմյանը Անիի բերանով նկարագրում է նաև հայկական ճարտարապետությունը Անիում և ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրում է «զարմանակերտ» մայր կաթողիկէ եկեղեցու վրա, որ հիմնել է Բագրատունի Սմբատ թագավորը իր գահակալության առթիւ: Այս ճարտարապետության հիանալի կոթողը Խրիմյանը համարում է «ճարտարապետության հրաշարուեստ», որը կառուցել է Տրդատ ճարտարապետը: Այնուհետև նկարագրում է եկեղեցական զարդերն ու սպասները, անոթները, խաչերն ու խաչվառները, կճյա սյուները և մարմարյա խորանները: Ինչ խոսք, որ հաղթողի այնօրինակ գազանաբարո վարմունքը, որ վերը նշեցինք, ազատասեր հայ ժողովուրդը չէր կարող տանել: Եվ ահա սկսվում է գաղթը:

Խրիմյանը գաղթականությունը համարում է ոչ միայն ազգային, այլ և հասարակական խոշոր շարիք և նա ոչ մի կերպ չի հաշտվում մայր հայրենիքը թողնելու և օտար հորիզոնների դաղթելու մտքի հետ: Ոչ միայն իր այս երկի մեջ, այլև իր բոլոր գրվածքներում, քարոզներում, սովորական դրույցներում նա շեշտում է գաղթի աղետաբեր հետևանքը և հուսադրում ժողովրդին կապվել հողի հետ, հողն ու հայրենիքը չըլթել: Առանց ժողովրդի, ասում է Խրիմյանը, հայրենիք լինել չի կարող, մանավանդ առանց հողի, երկրագործության հետ կապված ժողովրդի, այն է՝ առանց գյուղացիության:

Այս համոզումը Հայրիկի մեջ խիստ ամրացած է և նա ուժեղ պայքար է մղում գաղթի ու գաղթականության դեմ, նրա մտահոգության և գործունեության կենտրոնը նրա ամբողջ կյանքի ընթացքում կազմեց գաղթի դեմ պայքար կազմակերպելը և հոգատար վերաբերմունքը աշխատավոր ժողովրդին՝ գյուղացիության:

Հայրիկը բնորոշ գծերով նկարագրում է գաղթի կորստաբերությունը, այն հուսախաբությունը, որ հետագայում ապրում է իր տուն ու տեղը, իր օջախը լքող գաղթականը: Օտար միջավայրում նրա համար սկզբում է բացվել տանջանքների ու տառապանքների մի անվերջանալի շղթա, որի յուրաքանչյուր օղակից կախ են ընկած անթիվ ու անհամար դառնություններ և այդ շղթայից չի ազատվելու ոչ միայն ինքը, այլև շեն ազատվելու իր որդիները, թոռներն ու ծոռները:

Խրիմյանը խիստ զգացված նկարագրում է գաղթվողի հոգեկան ապրումները, նրա հուշերը հայրենի տան ու տեղի մասին, հարազատ միջավայրի մասին, տալիս է նրա անկայուն և անորոշ կյանքի հիվանդացին պատկերը և զարհուրանքով գլուխը շուտ է տալիս այդ սարսուղացի տեսարանը շտանելու համար, այդ սոսկալի և ահազուր ախ ու վախերը չլսելու համար:

Ի վերջո նա այս անմխիթար վիճակի հլքն է որոնում, նա ելքը գտնում է նրանում, որ Անին պիտի վերանորոգել, լցնել ժողովրդով և այն վերաշինել իր նախկին փառքով:

«Իցէ թէ գութ շարժիցի մանկտույտ ի սիրտ դուրագորով
Մնացելոյս այս խնայել և նորոգել
զիս վերստին».

Եւ ի ծոց այրոյս կրկին ձեզ բնակիլ
ուրախագուարձ,

Վա՛շ, յայնժամ տառապեալս լինի
ոգևով ուրախամիտ

Ուտերովք և դստերովք բերկրեալ
իրու զմայր-եօթնածին,

Եւ փառօք ըստ առաջնոյն
բարգաւաճեալ ամենայնիւ»:

Այդպիսի մի հսկա քաղաքի վերանորոգման հարցը Խրիմյանը դնում է որպես խորհրդանշան իր հայրենիքի ազատագրման: Եվ նա մարգարեանում է.

«Զի ահա եկեալ հասեալ դար
ոսկեղէն բարենշան,

Որ բզբեզ ըստ առաջին նոր նորոգէ
դարձեալ ի փառս»:

Նա նկարագրում է անգամ վերանորոգման մանրամասնությունները:

«Ծինեսցին բո աւերակք և

կանգնեսցին վայելչապանծ,

Ընդարձակ ըստ առաջնոյն

յօրինեսցին և հրապարակդ,

Յարգեոր և պատուական ծերք ի

յաթոռս բազմեսցին անդ,

Խուռներամ գնասցին մարդիկ և

խաղալցեն ի նմա մանկունք,

Զարմասցին, որ զայս տեսցեն

ըզնորոգումն լըբելոյ:

Այդ փրկեալ եկեղեցիքդ կանգնին

դարձեալ վայելչագոյն,

Եւ խորանքդ խոնարհեալ վեր

բարձրացին կամարազարդ»:

Հայրիկը հավատում է այդ վերածնունդին, հավատում է գալիք ոսկեդարին և փափագ է հայտնում կենդանի մնալ ու այն տեսնել:

«Երանի թէ այդոցիք լրումն բանի
գայր հասանէր,

Զալցելու ձեռն ի վերուստ յիս

կարկառեալ տեսանէի,

Որ ի գեղն առաջին զիս նորոգէր

վայելչօրէն».

Վա՛շ, յայնժամ ըզձայն ողբոյս

փոխարկէի յուրախութեան,

Եւ խոցեալ զակն աղբեր աշացս այլ

ոչ տայի բխել ջուր դառն»:

Մեր հասարակական, եկեղեցական գործիչներից Հայոց Հայրիկը և՛ ամենաերջանիկ մարդն էր, և՛ ամենից անբախտը:

Նա ամենաերջանիկն էր, որ արժանացավ հայ ժողովրդի գուրգուրանքին ու սիրուն և ստացավ իրեն միանգամայն համապատասխան կոչումը՝ Հայոց Հայրիկ փառավոր անունը: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի, Մեսրոպ Մաշտոցի, Սահակ կաթողիկոսի օրերից ի վեր անցել էր արդեն 14 երկար ու ձիգ դար և այդ հսկայական ժամանակաշրջանում, երբ Հայաստանի գլխին բազմաթիվ արյունաշունչ փոթորիկներ էին ժայթքել, երբ հայ ժողովուրդը այնքան կարիք էր զգացել իր զավակների անձնավորությանն ու զոհաբերությանը, նա, որպես մեր եկեղեցական գործիչներից հազվագյուտ մեկը հանդես բե-

րեց այնպիսի նվիրվածություն, սեր և խառնդ, դորժ և պայքար, երկյուղածություն և հարգանք դեպի հայ ժողովուրդն ու հայ հայրենիքը և արժանացավ ժողովրդի կողմից տրված Հայրիկ անվանը:

Նա միաժամանակ ամենաանբախտն էր նրանով, որ ականատես չեղավ իր փայփայած, վերածնված Անին Սովետական Հայաստանի սրտում՝ Երևանում, ականատես չեղավ հայ պետականության վերականգնմանը, շտեպավ վերածնված Հայաստանի ոսկեդարը:

«Հրափրակ Արարատեան»-ի «Երրորդ նուագ»-ում խրիմյանը համառոտ, բայց չափազանց ամփոփ կերպով տալիս է հայերի քրիստոնեությունը ընդունելու պատմությունը, ուստի և իր մանուկներին բերում է Վաղարշապատ, Ս. էջմիածին:

«Ի տաճարն աստուածակերտ ի
մայրն մեր ամենամեծին
Ի վեհ և գերապանծ աթոռ Հայոց
լուսաւորչին»:

Պատմելով Տրդատի, Լուսավորչի, Հռիփսիմյանց կույսերի գործունեությունը և կանգ առնելով գլխավոր խնդիրների վրա, առանձնապես շեշտում է եկեղեցու կատարած կրթական դաստիարակչական դերը: Հուզիչ կերպով տալիս է Մասիս և Սեպուհ լեռների նկարագրությունը, դափնիններ փրկում Եփրատին և Դարանաղյաց գավառին, ականածանքով հիշում Պլուզ Հովհաննիս, ապա կրկին վերադառնում Արարատյան երկիրը և յուր մանուկներին տանում Օշական:

«Ո՛ւր տարայց, ոչ գիտեմ, առեալ
զձեզ այժմիկ աստուատ,
Ի Թորդա՞ն թէ յՕշական գեղն առ
շիրիմ՝ երանելոյն
Մեսրոպայ, լուսաւորչին խաւար
մտաց Հայկեան մանկտուղոյ»:

Ինչպես հայտնի է, Թորդան անվանում էր ամփոփված Գր. Լուսավորչի մարմինը, իսկ Օշականում Մեսրոպ Մաշտոցին: Եվ ահա խրիմյանը տարակուսում է՝ ո՛ւր տանել իր մանուկներին՝ Թորդա՞ն, թե Օշական, նախապատվությունը ո՛րին տալ լուսավորչի՞ն, թե Մաշտոցի՞ն: Եվ նա նախապատվությունը տալիս է Մաշտոցին:

Հասկանալի է, որ առանց տառերի դուրսի, հետեւապես և առանց գրականության, քրիստոնեությունը չէր կարող արձատանալ և տարածվել հեթանոս հայերի մեջ: Լուսավորիչը պարտական մնաց Մեսրոպ Մաշտոցին: Ահա թե ինչո՞ւ խրիմյանը առավելությունը տալիս է հայ եկեղեցու համեստ վարդապետին՝ Մեսրոպին:

Եվ ինչո՞ւ միայն այսքանը: Արդյոք հայ ժողովուրդը կկարողանա՞ր պատմական ահեղ փոթորիկներից դուրս գալ և իր գոյությունը պահպանել, եթե չլինեին մեսրոպյան նշանագրերը:

Խրիմյանը համեմատում էր հայ եկեղեցու երկու խոշորագույն գործիչներին, մտածողներին և հանում էր արդարացի վճիռը: Հայոց Հայրիկը կլանված, հափշտակված է Մեսրոպով և Սահակ կաթողիկոսով, ներանց մեծ և հավերժական գործունեությունից: Նա ամբողջ հոգով ներբողում է հինգերորդ դարը և այս դարի մատենագրությունը և այն սերունդը, որ հաջորդեց ներանց:

«Նոր յայնժամ քերթողդ Մովսէս և
Ղազարիկդ ճարտասան,
Եզնիկ, Յովհան, Կորիւն, Մամբրէ,
Դաւիթ անյաղթ ի Հելլենաց,
Երեւեսցին յԱյրարատ և ոսկեգիր
իլցեն մատեններ:
Հապա դու ցընծասչիր յերկինս ոգւով
այս աւետիս,
Եւ ոսկերքդ ի ծոց հողոյս թող շունչ
առցեն կենդանութեան»:

Մաշտոցի դպրոցը հրաշալի արդյունք է տվել, նրա ջանքերը պսակվել են անթառամ ծաղիկներով, նրա մեծ գործը շարունակողներ և զարգացնողներ կան: Դրանք Մեսրոպի ձեռքի տակ խնամված և դաստիարակված աշակերտներ են, որոնք Հունաստանում բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո վերադարձել են Հայաստան և շարունակել իրենց մեծ ուսուցչի գործը: Խրիմյանը ողջունում է այդ երևույթը և ավետում Մեսրոպին՝ թող ոսկորներդ հողի տակ կենդանություն շունչ առնեն: Այստեղ, անշուշտ, տկնարկը Մաշտոցի հավերժական կենդանության, նրա անմահության մասին է: Եվ

մի՞թե հավերժորեն կենդանի չէ այդ մեծ մարդը հայ զավակների սրտում:

Խրիմյանը շարունակում է.

«Մի՛ լսեր, մի՛ լսեր զՄովսիսիդ
ձայն դառնաբողոք,

Որ գուցէ եկեալ և այդր զնոյն կրկնէ,
քեզ ի մօտուստ:

Յանտրտում յայդ վայր հրկնից քեզ
տրտմութեան լինել առիթ»:

Խոսքը Մովսես Խորենացու ողբի մասին է...

Հայրիկը չի ցանկանում, որ Մեսրոպը լսի այդ ողբը, չէ՞ որ այդ նրա համար սուկալի տրտմություն կստեղծի, չէ՞ որ այդ կրդկտի նրա հոգին, քանի որ «բարձաւ թագաւոր և քահանայ, խորհրդական և ուսուցող, արմատացաւ անկարգութիւն, դրդունցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ շարափառութիւն»:

Սակայն

«Հայր, այդ խոնարհ քո Մովսէս վեր բարձրացաւ քան զՄասիս».

եւ

«Առաքեա, դու, այժմ յերկնից,
ընդառաջեմք ի յողջունել»:

Ինչպես տեսանք, Խրիմյանը ցանկանում էր, որ այդ ողբը գրված չլիներ, այսինքն կյանքը նսեմացած չլիներ, սակայն այն ի-

րականություն է, քանի որ Խորենացին չէր կարող անարգանքի սյունին չգամել իր ժամանակի հասարակական ախտերը՝ կաշառակերությունը, ագահությունը, վարք ու բարքի անկումը: Քեոթողահայրը կատարել է իր սրբազան պարտքը ժողովրդի և հայրենիքի հանդեպ վեր հանելով տիրող անիրավությունը, ճշմարիտ և ուղիղ կյանքի կոչելով շեղվածներին. ուրեմն և նա մեծ, հանճարեղ մարդ է, Մասիսից ավելի բարձր է և նրան պետք է ողջունել:

Եվ Խորենացու ողբում նկարագրվող բարքերի ապականման տեսակետից մոտենալով դաստիարակչական խնդիրներին, Խրիմյանը մատնանշում է.

«Մի՛ լիցի ձեզ միայնոյ լոկ
գիտութեան լինել սիրող
Ջգործոց առաքինի և զանարատ
վարուց անփոյթ».

Ոչ կարէ յերկրէ թռչուն վերաթեւել
միով թևով,

Սապէս ոչ և գիտութիւն առանց
թևոյն ընտիր վարուց»:

Խրիմյանն այստեղ առաջ է քաշում հայրենասեր մանուկների դաստիարակության խնդիրը: Երեք բան է պահանջում նոր սերունդից՝ անարատ վարք ու բարք, գիտություն և առաքինի գործեր:

ԴԱՐՁՅԱԼ ՄԻ ԲԱՆԻ ԷՋ ՀԱՅ ԵՐԱԺԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՅ

ՄԱՆՐՈՒՍՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայ միջնադարի մտավոր կուլտուրական կյանքը, ինչպես հայտնի է, գլխավորապես կենտրոնացած էր վանքերում: Այդ տեղերում էր, որ մեր «անհաս գրիչ»-ները գրում կամ ընդօրինակում էին ձեռագիր մատյաններ, ծաղկողները և մանրանկարիչները ծաղկում, ոսկում և զարդարում էին այդ ձեռագիրները: Վանքերի պարիսպներում էին ապրում և ստեղծագործում մեր տաղերգու բանաստեղծները, փիլիսոփա-երաժշտագետները՝ ու «գեղերիջանիկ» վարդապետներն ավանդում ժամանակի սխոլաստիկ գիտությունը ուսումնաստենչ երիտասարդներին և պատանիներին: Իրենց դասախոսությունները և առօրյա գործնական պարապմունքները բավարար չհամարելով մեր մանրանկարիչ վարպետները, ինչպես և հմուտ երաժշտագետները, կազմիլ էին իրենց ձեռնարկները նորահասների գեղարվեստական կրթությունը լրացնելու, ինչպես և հեռակա ուսանողներին ու այդ արվեստներով հետաքրքրվողներին սպասարկելու համար: Մանր նկարչության այդ ձեռնարկները ընդհանուր անվամբ կոչվում էին Պատկերասույց, իսկ երաժշտագիտության ձեռնարկները Մանր ուսմունք կամ մեկ բառով Մանրուսմունք:

Եթե պատկերասույցների մեջ մանրանկարիչ վարպետները սովորեցնում էին ներկերի պատրաստումը և նրանց գործածության ձևերն ու տեխնիկան, ապա մանր ուսմունքների հեղինակներն կամ կազմողները, զբաղվում էին «առողջանության խազերի», «երգողական նշանների» ու բազմատեսակ ձայնանիշների ուսմունքով, վերծանելու կամ երգելու համար վարժողա-

կան նմուշներ տալով իրենց ժամանակի հայտնի եկեղեցական և աշխարհիկ երգերից ու եղանակներից: Մանրուսմունքներ կան, որ ավելի ևս նման են երաժշտական քրեստոմատիաների. նրանք ոչ թե սկզբնական ձեռնարկներ են տարրական երաժշտագիտության, այլ պարունակում են իրենց մեջ երգերի ու շարականների պարզ և բարդ հատվածներ արդեն երաժշտություն գիտեցողներին համեմատաբար ավելի բարձր կրթություն տալու համար:

Երևանի Պետական Մատենադարանում, Երուսաղեմի հայոց վանքի գրադարանում, ինչպես և Վենետիկի ու Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ մեզ հասած Մանրուսմունքների թիվը հասնում է երեք տասնյակի: Նրանք ընդօրինակված են 13—17-րդ դարերում ավելի հին օրինակներից, որոնք չեն հասել մեզ:

Անշուշտ ցանկալի կլիներ իմանալ, թե ո՞վքեր են եղել Մանրուսմունքների սկզբնական օրինակների հեղինակները կամ իմբրագրողները: Անկասկած եղել են ներանք, որոնք այս կամ այն դարում, այս կամ այն կենտրոնական վայրում կանդանած են եղել երաժշտական դպրոցների ղեկավար:

Հաջորդ դարերում այդ ձեռնարկները լրացրել են նոր նյութերով, նորից խմբագրվելով փոփոխություն են կրել ու դարձել էրկեկտիվ աշխատանքի պտուղ: Նրանց մեջ, բացի շարականներից, դանձերից, մտել են նաև հատուկ եղանակներ (ալելուներ, փառեր, կցուրդներ) օրվա այս կամ այն պահին ժամերգության, այս կամ այն

ծիսակատարության ժամանակ երգելու: Այդպիսիներից են Ալեյուֆ գիշերության, Ալեյուֆ ճաշի, ճաշ մեսեդիֆ. կիբակնամտի փառեր, տերոդոմիայի տոներից, կըցուդեներ, հանգստյան, մեսեդիֆ ապաշխարության, խոնարհեսցուֆ հասարակաց և այլն:

Ներսես Շնորհալիս խստապահանջ է եղել քահանաների երաժշտական կրթության վերաբերյալ. նրանք ձեռնադրվելիս պարտադիր կերպով պետք է գիտենային մանրուսմունքները, որպեսզի ճիշտ կանոններով և անթերի կատարեն ժամերգությունը:

«Թեև ոչ ամենեցուն ամենայն շնորհ կատարեալ լինել անհնար է, սակայն (նորքա) ի հարկավորսն պարտ են անթերի լինել, այսինքն հիկեղեցական պէտս ուղիղ ընթերցում և մանրուսմունս ձայնավորացն պաշտել հիկեղեցիս և ապա գալ ի ձեռնադրութեան քահանայութեան»:

Մեզ ծանոթ 18 մանրուսմունքներից (Երևանում 6, Վիեննայում 8, Վենետիկում 4) ամենահինը ընդօրինակված է մագաղաթի վրա Կիլիկիայի Սկևռա վանքում (Ձեռամբ բազմամեղ քահանայի և անպիտան գրչի Ստեփաննոսի ի լաւ յընտիր աւրինակաց» (Երևան, Մատենադարան, ձեռագիր 680):

Ունի այսպիսի հիշատակարան:

Փառք... գրեցաւ առաջաբանս և տետրակս մանրուսման և թվին հայոց ՉԻԸ ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ և ի թագաւորութեան Լեոնի, որդւոյ Հիթմոյ, ի հռչակաւոր անապատս Սկևռայ ընդ հովանեաւ սր. Փրկչի և մաւր լուսոյ Ածածնի...»:

Երկրորդը ժամանակագրական կարգով գրված է ՉԻԸ (1279) թվին «ի ձեռն Յոհանն քահանայի ի զղեակն Բաբերդ ի գաւառն Խախտեաց»: Գտնվում է Երևանի մատենադարանում (ձեռագիր, № 672):

Թվական ունեցող Մանրուսմունքներից այս երկուսով էլ վերջանում է 13-րդ դարը: Սակայն նույն Մատենադարանում կա մի անթվական մանրուսումն (№ 919),

միայն մագաղաթի վրա: Հստ երևույթին պատկանում է ավելի վաղ շրջանի:

Այուհետև գալիս են 14-րդ դարում գրված Մանրուսմունքները թվով 7: Նրանցից առաջինը պատկանում է 1313 թվին և գրված է «ի սուրբ և հռչակաւոր անապատս Դրազարկ», Ստեփաննոս գրչի ձեռքով: Ձեռագիրը գտնվում է Վենետիկում, Մխիթարյանների գրադարանում: Ահա մի պատառիկ նրա հիշատակարանից:

Գրեցաւ եղանակաւոր տառս, որ կոչի Մանրուսումն ի թվ. ՉԿԹ ձեռամբ և մեղսաթաւ սուտանուն գրչկայ Ստ. ի սուրբ և հռչակաւոր անապատիս Դրազարկ...» (Ալիշան, Միսման, 738):

Երկրորդը, որ գրված է 1314 թվին ընտիր մագաղաթի վրա, գտնվում է Երևանի Պետական Մատենադարանում (№ 673), գրության տեղն անհայտ է հիշատակարանի թերի լինելու պատճառով:

Երրորդը և չորրորդը, որ գտնվում են Վենետիկում, գրված են 1325 և 1336 թվերին, Գալու վանքում Սիմեոն քահանայի ձեռքով: Ալիշանը իր Միսմանում առաջ է բերել 1336 թվի Մանրուսմունքի հիշատակարանի նմանահանությունը:

«Գրեցաւ եղանակաւոր տառս, որ կոչի մանրուսումն: Ի թուիս հայոց ՃՁԵ ի թագաւորութեանս հայոց Լեոնի ածասիրի և բարեպաշտի, որդւոյ ի Քս ած հանգուցեալ թագաւորին Աւշինի»:

Եւ ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ ի սր. անապատս որ կոչի Գալու Ընդ հովանեաւ սր. ածածնիս և այլ սրբոցս որք աստ: Ձեռամբ բազմամեղ և անարժան քահանայի Սիմէոնի»:

Հինգերորդը գտնվում է Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ (ձեռ. № 183): Գրված է 1340 թվին, տեղը անհայտ, գրիչը և ծաղկողը Մկրտիչ երեց:

Վեցերորդը (Երևան, Մատենադարան № 559). գրված է մագաղաթի վրա 1353 թվին Ղրիմում:

«Գրեցաւ տետրակս որ կոչի Մանրուսումն յաշխարհս Ղրիմիս ի Սուրխաթ քահանայի»:

և հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի և ի թագաւորութեան Կոստանդիանոսի... ի թուականին հայոց Պ. Ա. Ձեռամբ Գրիգորի Սուրբասեանց»:

Նույն 14-րդ դարին է պատկանում Արքայակաղնի վանքում (Կիլիկիա) գրված մի ընտիր Մանրուածման (Վենետիկ), որի մասին այնքան գովեստով է խոսում Ալիշանը: Ձեռագրի հիշատակարանում կան այսպիսի տողեր.

«Գրեցաւ եղանակաւոր տառս՝ որ կոչի Մանրուածման ի լաւ և յընտիր օրինակէ... զոր յարմարեալ էին երաժշտասէր Արքայակաղնոյ», բայց, ինչպես նույն հիշատակարանի ներքեւում բերված նմանահանությունից երևում է, Արքայակաղնում միայն երաժշտասերք չեն եղել, այլ եղել են և երաժշտապետք (Սիսուան, էջ 234):

Հասնում ենք 15-րդ դարը: Դարասկըզբներում, 1405-ին գրված Մանրուածման պատկանում է Ավագ Վանք կոչվող «Մեծափառ անապատին» — բայց ընդօրինակված է, կամ ինչպես հիշատակարանն է վկայում, «յարմարած է առաջին երաժշտապետացն սբ. ուխտիս Արքայակաղնոյն»: Ձեռագիրը գտնվում է մեր Մատենադարանում (№ 674):

Ժամանակագրությամբ հետևյալ յոթ Մանրուածմունքները պատկանում են Վիեննայի Մխիթարյանների գրադարանին. դրանցից առաջինը գրված է 1421 թվին, զարդարված է բազմագույն նկարներով, գրիչն է Հովհաննես, ծաղկող և ոսկողը Մելիքսեթ երեց: Ունի այսպիսի հիշատակարան:

«... Կատարեցաւ ցանկալի երգարանս երաժշտական ձայնաւորացս ի թուականութեան Հայկական տումարի Պ. Հ. (1421)... ի սոյն ժամանակս գրեցաւ տետրակս ի սբ. և ի գերահռչակ ուխտս, որ կոչի Սանահին... Ո՛վ դասք լուսերամից և քաղցրանուագ երաժշտապետք, որք օգտիք ի սմանէ և վայելէք զմեղաւոր գծողս յիշեցէք»:

Երկրորդ (№ 403) գրված է նույնպես մագաղաթի վրա Բոլորածոր անապատում 1484 թվին: Ունի բազմագույն նկարներ և գեղեցիկ թռչնագրեր:

«Փառք... որ ետ կարողութիւն անարհեստ գրչի անարժան Աբրահամի սոսկ անուամբ արեղայ կոչեալ և ոչ գործով. զի գրեցի տետրակս և ոսկով զարդարեցի և կապեցի վայելումն անձին իմոյ և հոգեւոր հօրս և ուսուցչի և հօրեղբօրս իմ Աւագ տէր վարդապետի»:

Հետևյալ երեք Մանրուածմունքները գրված են նույն դարում, գրության տեղն անծանոթ:

Վերջին երկուսը պատկանում են 17-րդ դարին, մեկը գրված է 1633-ին, տեղը անհայտ, մյուսը՝ 1641-ին, Սեբաստիայում: Այդ ձեռագրի հիշատակարանի տակ գրված է.

«Զտէր Յակոբ բանի սպասաւորն յիշեա ի տէր ով երգեցող եղբայրք...»:

Այսպիսով վերջանում է մեզ ծանոթ Մանրուածմունքների գրության դարը: Նույն դարում մեզ հայտնի է դառնում ևս մի «Նազգիրք», գրված 1677-ին Մաղարթա վանքում (Մեսրոպ եպ. Սմբատյան «Ներընշակ», էջ 121):

ՄԱՆՐՈՒԾՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Առաջին անգամ Վենետիկի Ս. Ղազարի վանքի գրադարանում եղած Մանրուածմունքների միջից հանելով՝ Ալիշանը իր «Սիս-

վանում» (1885) տպագրեց թվով 70 հղանակների անուններ, որոնք հետևյալն են՝

Աղաշանք

Աղավնիկ

Անմեղուկ

Անձեղ կամ Զիթ

Արծիվ

Գոճնակ

Գույնիկ

Գոռզ

Գուանակ

Դաւուտ

Առվոտ երգ
Աշկերտն
Այսօր մտանե
Առեղն կամ Հոնեղ
Գարբիել
Գալ
Գլաժ
Խեղեփ
Խոսող
Ծովցի
Կաղ
Կատու
Կարմիրվանքեցի
Կիրակոս երեց
Կողեռն
Հավատավոր
Հիվանդ
Հոռոմն
Հովիվ
Հորնձին
Ձագ
Ճինկան կամ Ծչող
Մակեդոնացի
Մամկոն
Մասնակն
Մատն
Տարոնցի
Տժգույն
Տոկատն
Տոպոսպայն

Դարբին
Նկեղեցու
Ջոճտող
Բազավորն
Իրիցկին
Լալկան
Խաբուաիկ
Մեղուն
Մշեցի
Հետքարշ
Շնորհազարդ
Ովեսայն
Ուղտն
Չորուկ
Ջանրիկ
Ջուհակ
Ռահուվար
Սալ
Սարկավագ
Սերոբե
Սուրբնշանցի
Ստեղն
Վարսեղն
Վաշտարիկ
Տանուտրակ
Տարածումն
Ցինայն
Փող
Փոթակն
Քնքշակն

1844-ին էլմիածնի «Արարատ» ամսագրի մեջ Կոմիտաս վարդապետը «Հայոց եկեղեցական եղանակները» իր անդրանիկ հոդվածում, անշուշտ վանքի մատենադարանի Մանրումունքներից հանելով, բերում

է մի նոր ցանկ, որի մեջ կան թվով 14 աչակիսի եղանակների անուններ, ինչ որ չկան Ալիշանի առաջ բերած ցանկում։ Այդ եղանակներն են՝

Անձեր
Առյուծ
Արջն
Ավելի
Բագե
Բոռ
Բրավոր
Բդեշխ
Եզնակ
Էրեւթ

Բերդ
Գալստյան
Գետ
Մովսես
Յալնեղն
Յեղմն
Յեղմուկ
Յովհաննիսուկ
Նավ
Շահան

Զողատող
 Իմաստնուկ
 Խաչի
 Միծեռն
 Մնծղա
 Կակղոտ
 Կիրակմտի
 Կրեստ
 Կցխակ
 Հաս
 Հոռակ
 Ծոխ
 Մառես
 Մեծ գլուխ
 Մեռելքաղ
 Միքայել

Շավառն
 Ոչխար
 Պարբնգուլ
 Պիծակ
 Զաղացք
 Զորեքաշ
 Սրինգ
 Վարուժնակ
 Տիրոցի ձագ

Սահակ վ. Ամատունին իր «Բառ և բան» բառարանի մեջ բառերի շարքում բերում է 88 եղանակի անուն, որոնք գրեթե նույնն են. եթե Կոմիտասի ցանկից չի օգտված, ապա քաղված են էջմիածնի Մանրուսամունքներից:

Կոմիտասն իր առաջ բերած եղանակները բաժանել է բուն ութ ձայնի մեջ՝ անուն—անուն թվերով: Առաջին ձայնի 23, առաջին կողմի 12, երկրորդ ձայնի 12, ավագ կողմի 11, երրորդ ձայնի 13, վառ ձայնի 20, չորրորդ ձայնի 18, չորրորդ կողմը 14:

Տես «Կոմիտաս — Հոգվածներ և ուսումնասիրություններ» էջ 121—125):

Արևմտահայ բանասեր Դավիթ Խաչկոնցը իր «Հայոց կրոնական բանաստեղծությունը» աշխատության մեջ (Թիֆլիս, 1904 թ.) գրեթե նույնությամբ առաջ է բերել վերը հիշված եղանակների՝ Կոմիտասի կազմած ստորաբաժանումները, առանց աղբյուրը հիշատակելու:

Միջնադարյան հայ մտավոր կուլտուրական կյանքում գոյություն են ունեցել և «Ոսկեփորիկ» կոչվող ժողովածուներ, որոնց մեջ հավաքված են զանազան գիտելիքների, գիտությունների, արվեստների, կրոնական ու բարոյախոսական գրականություններից մանր հատվածներ թեթև ընթեր-

ցանության համար: Այդ ոսկեփորիկները մեջ մենք պատահում ենք հրաժշտության տեսականի, պատմականի և գործնականի մասին զանազան հատվածներ, որոնք անկասկած, ընդօրինակված են Մանրուսամունքներից:

Վենետիկի Մխիթարյան գրադարանում գտնվող 14-րդ դարում գրված մի Ոսկեփորիկի մեջ (№ 248) ահա ինչպիսի մի հատված կա հրաժշտական տեսական վերաբերյալ արաբական աղբյուրներից:

«Համառոտ երաժշտական արուեստ է յարապ՝ գրոց: Խնդրող եթէ ոք իցէ արուեստի երաժշտականութեան, գիտասցէ գրեալ երաժշտականութիւն գիւտ մի է և դիւստուգաբան իմաստնոց. և գրութիւն նորութեան հոգւոց կենդանեաց է և ոչ մարմննոց, զի մարմինք անհոգիք ոչ ունեն մատուցի նմանէ: Եւ երաժշտականութիւն է արուեստ մի՝ յօդեալ ի մարմնականէ և ի հոգեւորականէ. և գիւտ ողբոց և խնդութեան ի նմանէ...» և այլն:

«Թարգմանության ժամանակը չի գիտացվիր», ասում է Վենետիկյան ձեռագիրների ցուցակը կազմող Հ. Բ. Սարգիսյանը: «բայց թարգմանիչը երաժշտագետ մեկը ըլլալու է, այն և կամ Գրիգոր Մադիստարոս կամ Ներսես Շնորհալի» (ցուցակ Բ, էջ 694): Նույն գրադարանի մի ուրիշ ձեռագիր Ոսկեփորիկ (№ 288), որ ապամտնոյն

12—13-րդ դարերին, իր մի քանի էջերում պարունակում է «Անուանք եղանակաց, ձայնից երգող», հայկական ամենաբարձր խաղերով: Այդ եղանակների անուններն են՝ «Արաշեշտ, Քարշ, Ստորագիր, Պերագիր, Վանդ, Կուտկուտ, Զգեհին, Խաղ, Բող, Մընկեր, Հար, Հարկորա, Բեր, Բազարեղ, Անար, Ողամանեակ, Հարուկ, Ձայնարձ, Հանգուց, Խուճ, Գոյն, Քմազարդ...», այս քան Քմատրոփ, Մանրատրոփ, Թագատրոփ, Գրք են թվով ԻԳ և է ի դոցան է գլխավորն ըստ է եղանակաւոր գրոյն որք են Ա. Ե. Բ. Ի. Ո. Խ. և այլդ խաղերուդ են որոնքս զանազան անուշահոտ համեմք հաւաքամ կերողաց» (Յուցակ Բ, էջ 775):

Երուսաղեմի հայոց վանքի գրադարանում եղած մի ձեռագիր խաղերից առնելով, տեղի «Սիրոն» ամսագրի 1867 թվի 8-ում տպագրված է մի տեսութիւն, որի մեջ քիչ տարբերությամբ առաջ են անցված նույնանուն եղանակները իրենց լատինականներով:

Մի երրորդ Ոսկեփորիկի մեջ Վենետիկի գրադարանում (ձեռ. 287), գրված 16—17-րդ դարերում, կա մի հատված «Յաւագս երաժշտականաց», որ սկսվում է նարց ու պատասխանով:

Հարց—Ղինչ է երաժշտականն.

Պատ.—Ի երկու բաժանի ի հոգեւորն ի մարմնաւորն, այսինքն ի բանականն ի քնարս կամ եկեղեցական հոգեւոր դրաց և յարտարին դուտանն...

«Երաժշտական այս կրկին բաժանմունքն,—գրում է ցուցակի խմբագիրը, հիաւալի կերպով բարգավաճած է գրվածքիս անհայտ հեղինակը, նկարագրելով նախ Վեղեցական խաղերը և անոնց հարմարութիւնները» ու առաջ է բերում խաղերի անունները: «Ջոր իմաստուն երաժիշտը Վեղեցույ իմաստութեամբ երգեն զխազսն աշխատրաց և ճանաչեն և բաժանեն ի միջոցնց զարուեստաւորսն և զառուգանութիւնքն, այսինքն, զՇեշտն և զԲուֆն, զՊարոյկն, Երկաթն, զՍուլն, զԲենկուրճայն, զԴասուրճայն և զՉայկուրճայն և զԲատուտներն, զՏակն և զՄնկներն, զՆերքնախաղն, Վերնախաղն, զՄիջնախաղն, զՇերեփն,

զԴուրն, զՍուրն, զԹուրն, զՀարն, զԲուշն, զԴիրն և Առն և զայլ բազում խազս, զոր սոսա իբրև զսեռ առեալ և ի զանազան տեսակս (1) արդարեն և եղանակեն բարձր (բ) դիր (դ), անուշ (շ), զարկ (զ), լար (լ), ծամ (ծ), ցած (ց), սուր (ս) և այլ բազում արուեստիք...»:

Այժմ մի համառոտ ակնարկ հատկապես հայկական խաղերի մասին:

Երաժշտական խաղերի ուսմունքը, ինչպես մեզ մոտ, այնպես էլ ուրիշ ազգերի, զուտ մասնագիտական գործ է: Պետք է նրանով զբաղվեն և զբաղվում են երաժշտագետ-մասնագետները: Մեր համեստ գործն այստեղ բանասիրական է, մի համառոտ ակնարկով ցույց տալու թե հայ խաղագիտութիւնը ի՞նչ է եղել անցյալում և ի՞նչ արդյունքների հասել հետագայում,

Պատմութիւնը լռում է նախքան Կիլիկիան շրջանի հայ երաժշտութիւն ծաղկուն դարը՝ Շնորհալու դարը—բուն Հայաստանում հայկական խաղերի գոյութիւն մասին: Մենք այն կարծիքն ունինք, որ եղել են այդպիսի խաղեր միայն ոչ տարածված, այլ անհատ երաժշտագետ վարդապետների մոտ: Շնորհալու ուղարկած մարդիկ եկել են Հայաստան և տարել «Խոսորվային» ոճի շարականների եղանակները. ի՞նչպես կարող էին եղանակներ տանել, եթե խաղավորված չլինեին այդ եղանակները:

Միջնադարի հայ երաժշտութիւն պատկառմութիւն մեջ առանձնապես շեշտվում է Հաղարծինի վանքի վանահայր Խաչատուր Տարոնացու անունը, որպես խաղերը արեւելք բերողի: Գանձակեցին նրան անվանելով «այր սուրբ և առաքինի գիտութիւնմբ հռչակեալ, մանաւանդ երաժշտական արուեստին», ասում է, որ «սա երեւր զխազն ի կողմանս յարեւելից, զանմարմին եղանակսն ի մարմին ածել զարարեալսն յիմաստնոց, որ ցայն ժամանակ չէ իր սփռեալ ընդ աշխարհս (էջ 200):

Կիրակոսի այս խոսքերից մեր բանասերներից ոմանք եկել են այն սխալ եզրակացութիւն, որ մինչև 12-րդ դարը

Հայաստանում խաղեր չեն եղել և առաջին անգամ արևմուտքից բերել է հաշատուր Տարոնացին: Նույն կարծիքն ունի, և միթիշ էլ առաջ է գնում, Սպիրիդոն Մելիքյանը, որ գրում է՝ «Երաժշտական խաղերը բերել է արևմուտքից իմա Փոքր Սսիայից կամ Հունաստանից... հաշատուր Տարոնացին 12-րդ դարում» (Ուրվագիծ, 23):

Նախ որ պատմիլը արևմուտքի անուն չի տալիս, բայց քանի որ ասում է «Ի կողմանս արևելից», ընդունենք, որ հաշատուրը խաղերը բերել է Արևմուտքից. բայց ինչու այդ արևմուտքի սահմանները հասցնել մինչև Հունաստան (կամեցել է ասել Բյուզանդիա): Եթե Տարոնացին խաղերը բերած լիներ օտար աշխարհից, Գանձակեցին կասեր. «Սա եբեր զխաղն ի Հայս» — ոչ թե «Ի կողմանս արևելից» — այսինքն արևելյան կողմերը: Իսկ մենք այն կարծիքն ունինք, որ հաշատուրը եկել է Կիլիկիայից և այնտեղից է բերել Ներսես Շնորհալու և տեղական այլ նշանավոր երաժշտագետների կողմից մշակված խաղերը: Կիլիկիայից հայ բնաշխարհը համարում էին Արևելք և այնտեղի եկեղեցականներին արևելեայք:

Այսպես է հասկանում և Գ. Զարբանալյանը, երբ գրում է.

«Պատմիլը (Կիրակոսը) կավանդե, թե ինքը (Տարոնացին) բերած ըլլա խաղը արևելքի կողմերը, այսինքն վերին կամ մեծ Հայաստանի մեջ (Պատմ. հայերեն դպրության Ա. 675):

Հայկական խաղերի ուսումնասիրության փորձ է անում Սպիրիդոն Մելիքյանը իր «Հունական ազդեցությունը հայ երաժշտության տեսականի վրա (Թիֆլիս, 1914) արժեքավոր աշխատության մեջ: Մենք կարող ենք համաձայնել կամ չհամաձայնել նրա արժարժած խնդիրների լուսաբանությանը, բայց նա լուրջ գործ է կատարել մեր խաղագիտության բնագավառում: Նա էլ միաժամի մատենադարանում մի առ մի թերթերով ութ ձեռագիր խաղավորված շարականներ (1305—1700) գրտել է, որ «Մեր Շարականը մի անգամ

հաշատուրի (Տարոնցի) և նրա աշակերտների ձեռքով խաղավորվելուց հետո այնուհետև ոչ մի փոփոխության չի ենթարկվել, հետևապես և նրա մեջ գործածված խաղերը իրենց նշանակությամբ 12—13-րդ դարերին են պատկանում և մեր խաղավոր գրականության մասնահին շրջանն են կազմում»:

Եվ քանի որ ավելի վաղվա՝ 10 — 11-րդ դարերի խաղավորված ձեռագիրներ չեն հայտաբերված մինչև այսօր, ըստ երևույթին Սպ. Մելիքյանի խոսքը, առժամանակ մնում է անհերքելի:

Այդ խաղերն էին, որ հասել էին մինչև 18-րդ դարի վերջերը, Գաբասաբայանի Գրիգոր դպրի ուսումնասիրության նյութ դարձել և ապա 19-րդ դարի խոաշին կեսին՝ ավելի համարձակ վերանորոգման ու նորոգմշակումի ենթարկվել Համբարձում Լիմոնձյանի և նրա աշակերտների ջանքերով: Բայց քանի որ 19-րդ դարը չի մտնում մեր ներկա աշխատության ծրագրի մեջ, մենք դարձյալ շարունակենք մեր խոսքը հայ երաժշտության տեսականի և խաղերի նվիրված գրականության մասին:

Որքան մեզ հայտնի է, հայ և օտար բանասերների և երաժշտագետների կողմից տպագրվել են բազմաթիվ հոգվածներ: Այդ բոլոր հոգվածների և ուսումնասիրությունների լիակատար ցանկը մենք տալիս ենք «Հայ երաժշտության բիրլիոգրաֆիան» մեր աշխատության մեջ: Այստեղ միայն նշենք այն, որ հատկապես հայկական խաղերի ուսումնասիրությամբ սկսել են զբաղվել ղեռ ևս անցյալ դարի կեսերից: Օրինակ՝ Պետերմանը 1851 թվին, «Über die Musik der Armenier» աշխատությունը — խաղերի տախտակ օրինակներով:

Այնուհետև զբաղվել են Իգնատիուս Կյուրեղյան (Վենետիկի Մխիթարյաններից 1900-ականներին), Պ. Վազներ, Կոմիտաս և Սպիրիդոն Մելիքյան:

Ի՞նչ են ասում իրենց ուսումնասիրությունների մեջ այդ հեղինակները, նրանք նախ ղտում են առողջանության խաղերը երաժշտական խաղերից, ապա տալիս են պատմական տեղեկանքներ խաղերի ծագ-

ման և ուրիշ ազգերի խաղերի հետ ունեցած առընչության մասին, առաջ են բերում հայկական բոլոր խաղերի անունները, որոնց թիվը հասնում է մինչև 200-ի և էլի ուրիշ մանրամասնություններ, բայց ամենազխամուրը խաղերի վերածնությունը այդ հեղինակներից ոչ մեկին չի հաջողվել: Մեր դարի 10-ական թվականներին, երբ Կ. Պոլսի մամուլում հայ երաժշտության տեսական խնդիրների մասին սկսել էին մի շարք հոդվածներ երևալ, ամենքի հույսը Կոմիտաս վարդապետի վրա էր, որ նա պետք է վերջիվերջո լուծի հայկական խաղերի պրոբլեմը: Նույնիսկ տեղական քահանաներից մեկը մի մասնավոր նամակով այդ մասին գրում է մեծանուն երաժշտագետին, որ նա բարձրացնի իր հեղինակավոր ձայնը: Կոմիտասն իր պատասխանը գրում է էջմիածնում 1910-ին, բայց տպագրվում է Կ. Պոլսի «Տաճար» հանդեսում 1914-ին: Այնքան էլ մխիթարական չէր այդ պատասխանը: Նա գրում էր.

«... Իրավ է, ես դեռ եմ հայ խաղերի բանալին և նույնիսկ կարող եմ պարզ գրվածքները, բայց դեռ վեջնակետի չեմ հասել, դի յուրաքանչյուր խաղի խորհրդավոր իմաստին թափանցելու համար նույնիսկ տասնյակ ձեռագիրներ պրպտելով ամիսներ են սա հում. իսկ ձեռքիս տակ եղած խաղերը, այն էլ անուն ունեցողները, 198 հատ են առայժմ, մի կողմ թողնենք դեռ անանուն խաղերը, որոնք խիստ շատ են:

Առայժմ երկու խոսքով ամփոփեմ, թե ինչ տառեր ունի հայ խաղաբանությունը:

Ա. Ձայնաստիճանի խաղեր

Բ. Ձայնհրանգի խաղեր

Գ. Զարդախաղեր

Դ. Ձայնուժի խաղեր

Ե. Ամանակի խաղեր

Զ. Առոգանություն խաղեր

Ը. Կետագրության խաղեր

Թ. Ոճական խաղեր

Ժ. Կապող և զատող խաղեր

ԺԱ. Կիսանիշ խաղեր և այլն»:

Թվելով, որ մի այդպիսի ուսումնասիրություն կատարելության հասցնելու համար առաջանում են մի շարք լուրջ խնդիրներ, Կոմիտասն իր նամակ-հոդվածը վերջացնում է այսպես.

«Թող հայ հասարակությունը ներող, մանավանդ համբերող լինի, մինչև որ հնարավոր չափով կատարելապես վերջացնեմ իմ տասնըվեց-ամյակից ավելի տևող տաժանակիր ուսումնասիրությունները: Հույս ունեմ, թե մոտիկ ապագայում առանձին հատորներով հասարակության սեփականություն պետք է դառնա»:

Նվ այդ «մոտիկ ապագան» այլևս չեկավ դժբախտ արվեստագետի համար:

Նորից անցան մի քանի տասնյակ տարիներ, բայց հայկական խաղերի առեղծվածը դեռ սպասում է իր լուծման:

Եթե մեզանից մոտ 80 տարի առաջ էջմիածնում Գեորգ Դ. կաթողիկոսի ջանքով և Նիկողայոս Թաշճյանի ձայնագրությամբ լույս տեսած Շարականի խմբագրողը՝ Վահրամ եպ. Մանկունին իր առաջաբանում ցավ էր հայտնում հին խաղերի անընթեռնելի լինելու մասին, որ «Ըստ ձայնանիշ խաղիցն անցողիկ զբնիկ և զհարազատ նշանակութիւնսն կամ զօրութիւնս ոչ ոք է, որ գիտիցէ», որովհետև «ամենածախ ժամանակն վարագուրեալ և թագուցեալ իմն է զայն ի մերոց աշաց» ինչպես «զարձանագրութիւնսն բեւեռաձև կամ սեպաձև կոչեցեալս», ապա մենք երեք քառորդ դար անցնելուց հետո չենք կարող պարծենալ որևէ նորությամբ այդ բնագավառում:

Սեպաձև արձանագրություններն ու եզրպատական հիերոգլիֆները կարդացվեցին, իսկ մեր երաժշտական խաղերը մընացին և դեռ մնում են անվերծանելի: Եթե մի երջանիկ օր մեզ հաջողվի գտնել «խաղերի բանալին», ապա այն ժամանակ մեր աչքերի առաջ կբացվի մի լայնատարած հորիզոն և կիմանանք, թե ինչ եղանակներով են երգվել մեր միջնադարյան եկեղեցական և աշխարհիկ երգերը:

ԿՈՐՅՈՒՆԻ ԵՐԿՈՒ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԸՆԴՕՐԻՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» աշխատության երկու խմբագրությունն է հայտնի բանասիրության մեջ—ընդարձակ և համառոտ: Վերջինս կոչվում է նաև սուտ Կորյուն, որովհետև նա համառոտված է ընդարձակ տեքստից և խորհնացու պատմության հիման վրա խմբագրված ուշ շրջանում:

Կորյունի ընդարձակ տեքստի հարազատության նկատմամբ առանձին լուրջ կասկածանքներ չեն եղել, սակայն գրեթե բոլոր աղբյուրագետ ուսումնասիրողները նշել են, որ Կորյունի ընդարձակ տեքստում կան մեծ չափով գրչական սխալներ, որոնք պիտի ուղղվեն ձեռագրերի համեմատական ուսումնասիրության հիման վրա:

1940 թվին ՍՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Ֆիլիալի Պատմության Ինստիտուտի հանձնարարությամբ Կորյունի քննական տեքստը կազմելիս, ձեռագրերը համեմատելու ժամանակ մենք նկատեցինք, որ մեր Մատենադարանում եղած ձեռագրերի շարքում կա երկու տեքստ, որոնք մեծ չափով տարբերվում են մեզ հայտնի համառոտ խմբագրությունից և, փաստորեն, ընդարձակ խմբագրության հնագույն անդամահատված ընդօրինակություններն են: Այդ ժամանակ էլ հենց իրենց մոտ ցանկություն առաջացավ բանասիրության ուշադրությունը ներկայացնելու համար հրատարակել այն առանձին: Այդ անհրաժեշտ էր մանավանդ այն պատճառով, որ տվյալ ընդօրինակությունները ունին կառուցվածքի յուրահատուկ ձև, գրչական զգալի տարբերություններ և, ամենից կարևորը, մոտ երեք հարյուր տարի ավելի հին էին, քան ՀՍՍՐ Մատենադարանում մեզ հայտնի մյուս ընդօրինակությունները:

Հնագույն այդ գրչագրերը չունեին Կորյունի տեքստի առաջարանը, ուր հեղինակը աշխատում է բացատրություն տալ, թե ինչու անհրաժեշտ է եղել նման կարգի աշխատություն գրել: Այսպես այս ընդօրինակությունները չունեն Մաշտոցի՝ վրաց և աղվանից գրերն ստեղծելու պատմությունը: Եվ, վերջապես, վերջում առանձին գլուխ է դարձված Մեսրոբի մահը «Վասն մահուան Մեսրոբայ» վերնագրով:

Ուշադրության արժանի է հատկապես որ Մեսրոբի մահվան հատվածում Կորյունի ընդարձակ տեքստը անդամահատող հեղինակն օգտվել է խորհնացուց (երրորդ գրքի 47-րդ գլխից—տես խորհնացու գիտ. հրատ. էջ 316) և լրացրել Կորյունին:

Կորյունի այս գրչագրերը ընդօրինակված են ՀՍՍՐ Մատենադարանի № 3787 (671) և 3797 (672) ձեռագրերից, որոնք բովանդակությամբ ձառընտիրներ են հանդիսանում:

Կորյունի այս գրչագրերից № 3797-ը գրված է հաստ բամբակի թղթի վրա, երկսյուն, բոլոր գրով, բաղկացած է 780 թերթից: Ձեռագրերը վերջից թերի են: Գրչության ժամանակը 13—14 դարն է: Գրիչն է նադիրը, որ հիշված է բազմաթիվ գլուխների վերջում: Այսպես, թերթ 92-րդում նա գրել է հետևյալ հիշատակարանը. «զցանկացաւ այսմ հրաշալի պատմութեանս և սքանչելագործ հայրապետիս, որ զժողովս ամենայն մարտիրոսաց ընկալաւ, նոցա ամենայնի բարեխաւսութեամբ յիշեցէք ի Քրիստոս զփոխյալն ի կենացս քառասնամեայ զՄարտիրոս կնքահաւր իմ և զմեղաւոր զգրիչս զնադիր...»:

Թերթի 193-ր-ում նա գրել է հետևյալ ոտանավոր հիշատակարանը.

«Սուրբք ընթերցող այս մատենի,
Յիշման արէք զմեզ արժանի:
Ի յետ ելիցս այս կենցաղի,
յորժամ մտնեմ ի մէջ հողի:
Ի նեղ և ի նուրբ անել բանտի,
առանց ուրուք աւղնականի:
Կարաւո լինիմ ես մաղթողի,
և բարեկամ բարեխաւսի:
Ի սէր փրկչին մեր Քրիստոսի,
վասն միոյ ողորմայի:
Հայցեմ ի ձէնջ աղերսալի,
Տէր ողորմիա ՆԱԴԻՐ ԳՐԶԻ:
Ազաշնաւք սուրբ Գրիգորի,
Հայաստանեայց լուսաւորչի:
Եւ Յովհաննու Ոսկի բանի,
և յիշողացդ ողորմեսցի:
Այն որ բնութեամբ միայն բարի,
և նմա փառք յաւիտենի»:

Ձեռագրի պատմիրատուն են հանդիսացել մի խումբ արհեստավորներ և առևտրականներ: Գրեթէ ամեն մի գլուխ ունեցել է իր պատմիրատուն: Այսպես, զանազան երեսներում կարգում ենք՝ հիշեցէք Թադէոս ներկարարին (թ. 119 բ), Սարգիս բազազին (թ. 140 ա), Մարգար քաթանագործին (թ. 369 բ), Մարգար ջուլհակին (թ. 377 բ), Սաթի դերձակին (թ. 536 բ.), Թադա բազազին (թ. 590 բ) և այլն:

Թիվ 3787 գրչագիրը բաղկացած է 680 թերթից: Սկզբից և վերջից թերի է: Նյութը հաստ թուղթ է: Գրված է երկսյուն խոշոր բոլորգրով: Ունի լուսանցազարդություններ: Գրչության ժամանակը 13—14-րդ դարն է:

ՄԵՆԿԻ ԵՐԵՎԱՆՍԵՆ Ի ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՍՐԲՈՅՆ
Է ԿՈՐԵՆԱՅ ՍՐԲՈՅ՝ ՎԱՐՈՒՅ ՆՈՐԱ:

Արդ՝ սկիզբն արասցուք պատմելոյ
զառնն զոր նախակարգ բանից նշանակեցաք՝
վասն որոյ և փոյթ արարեալ մեր
պատմելոյ էր Մաշդոց անուն, ի Տարան
գաւառէ ի Հաջեկեաց գեղջէ որդի առն երեւելոյ
Վարդան կոչեցելոյ: Ի մանկութենէ
վարժեալ հելլենական դպրութեամբ, եկեալ
հասեալ ի դուռն Արշակունեաց թագաւորաց

Ձեռագրի պատմիրատուն հանդիսացել է ոմն Տուած: Այսպես, թերթ 274 բ-ում թողնված գրչի հիշատակարանում ասված է. «Զստացող գրոցս զպարոն Տուածն և զպարոնիկ Ընայիսն ամենայն զարմիւք իւրեանց յիշեցէք: Յիշեսցիք ի տէր զհոգևոր եղբայրն մեր զԱվրան և զհամեստ ամուսինն իւր... զի բազում աշխատությամբ սպասաւորեցին մեզ: Եւ առաւել զհոգելից և զգերունակ քահանայն, զՅովհաննէս զնախնի սկզբնաւորն սուրբ գրոցս որ ի Քրիստոս փոխեցաւ. յերեսս անկեալ աղաչեմք առաջի զենեւոյն Քրիստոսի յիշեսցիք»:

Պարզվում է, որ ձեռագրերը գրված են երկու գրչի կողմից: Առաջին մասի գրիչը, որ ընդօրինակված է Կորյունի տեքստը, Հովհաննեսն է հանդիսացել:

Նշված ճառընտիրները մասամբ օգտագործել է ակադ. Աբեղյանը իր հրատարակած «Վարձ Մաշդոցի» աշխատության մեջ: ՀՍՍՐ Մատենադարանի Արխիվային բաժնում եղած նյութերից երևում է, որ Գ. Տ. Մկրտչյանը ակադ. Աբեղյանից շատ առաջ ծանոթ է եղել և ցանկացել է անգամ վերև հիշված տեքստերը հրատարակել:

Կորյունի ներկա հրատարակության մեջ մենք չենք կատարում գրչական ոչ մի ուղղում, մենք տալիս ենք բնագիրն իր հարազատությամբ: Որոշ տեղերում միայն կատարել ենք կետադրության ուղղումներ: Կորյունի տեքստի հետ կապված վիճելի ոչ մի հարցի վրա մենք կանգ չենք առել, որովհետև դրանց վրա մենք ծանրացել ենք մեր պատրաստած Կորյունի համեմատական տեքստի առաջաբանում, որը շուտով հրատարակության կհանձնվի:

ՄԵՍՐՈՎԱՐԱՅ ՎԱՐՄԱՊԵՏԻ, ԶՈՐ ԱՐԱՐԵԱԼ
Է ԿՈՐԵՆԱՅ ՍՐԲՈՅ՝ ՎԱՐՈՒՅ ՆՈՐԱ:

Հայոց Մեծաց, Կացեալ յարքունական դիւանի, լինել սպասաւոր արքայատուր հրամանացն՝ առ հազարապետութեամբն Հայոց աշխարհին Առաւանայ ուրումն՝ տեղեկացեալ աշխարհացն կարգաւք՝ ցանկալի եղեալ զինուորական արուեստիւ իւրով: Եւ անդէն ի նմին ուշ եղեալ փութով ընթերցուածոց աստուածեղէն գրոց, որով առ ժամայն լուսա-

տրեալ թեակոխ եղեալ յաստուածատուր հրամանացն հանգամանս: Եւ ամենայն պատրաստութեամբ զանձն զարդարեալ, հարկանէր զիշխանացն սպասաւորութիւն:

Եւ յետ այսորիկ ըստ անտարանական շափոյն ի ծառայութիւն աստուծոյ մարդասիրի դարձեալ մերկանար յայսմհետէ զամենայն աշխարհակիր ցանկութիւնս: Եւ առեալ զխաշն պարծանաց ելանէր զկնի ամենակեցոյց խաշեւոյն և հաճեալ հրամանացն պայմանի խաշակիր գունդն Քրիստոսի աշակերտացն խառնէր: Եւ անդէն վաղվաղակի ի միայնակեցական կրանս մտեալ բազում և ազգի ազգի վշտակցութիւն ըստ անտարանին կրէր: Եւ ամենայն կրթութեամբ ամենայն իրաց հոգեւորականաց զանձն տուեալ միայնաւորութեան լեռնակցութեան, քաղցի և ծարաւոյ և բանջարաճաշակ լինելոյ, արգելանաց, անլուսից, խարազանազգեստ և գետնատարած անկողնոյ և բազում անգամ զհեշտական հանգիստ զիշերացն և զհարկ քնոյ յոտնաւոր տքնությամբ և թաւթափել ական վճարելով: Եւ զայս ամենայն առնէր ոչ սակաւ ժամանակս: Եւ գտեալ ևս զոմանս յինքն յարուցանէր աշակերտել նմին անտարանական սպասաւորութեանն և այսպէս ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց կամայական քաջութեամբ տարեալ և նովին լուսաւորեալ և պայծառացեալ ծանօթական և հաճոյական լինէր առաջի աստուծոյ և մարդկան:

Առեալ այնուհետև երանելոյն զհաւանեալս իւր, դիմեալ իջանէր յանկարգ և յանդարման տես Գողթան: Արդ ընդ առաջ լինէր նմա իշխանն Գողթան, այլ երկիւղած և աստուածասէր, որում անունն էր Շաբթի. և ասպնջական հիւրամեծար գտեալ բարեպաշտութեամբ սպասաւորէր ըստ աշակերտական հաւատոց ի Քրիստոս: Իսկ երանելուին վաղվաղակի զանտարանական արուեստն ի մէջ առեալ, ձեռն հարկանէր զգավառան հանդերձ միամիտ սատարութեամբ իշխանին. և գերեալ զամենեսեան ի հայրենացն աւանդելոց և ի սատանայական դիւապաշտ սպասաւորութենէն ի հնազանդութիւնն Քրիստոսի մատուցանէր:

Եւ յորժամ ի նոսա զբանն կենաց սերմանաց և զամենայն յաստուածպաշտութիւն կրթեալ, յայտնի իօժ բնակչաց զաւառին նշանք մեծամեծք երեւալ կերպակերպ նմանութեամբ դիւացն փախստեալ լինելով անկանէին ի կողմանս Մարաց: Ապա ևս առաւել հոգի միտ արկանէր զհամաշխարհական զոփալով. և առեալ աղաւթս մշտնջենամոռնչս և բազկատարած պաղատակտանս առ աստուած և արտասուա անդադարս մզտաւ ածելով զառաքելական և ասել հոգալով «Տրտմութիւն է ինձ յոյժ և անպակաս ցաւք սրտի իմոյ վասըն եղբարց և ազգականաց իմոց ըստ մարմնոյ»:

Եւ այնպէս տրտմական հոգովք պաշարեալ և անկեալ ի ծուփս խորհրդոց՝ թէ ո՞րպէս ելս իրացն գտանիցէ: Եւ իբրև բազում անգամ անդէն ի նմին դադարէր, յարուցեալ այնուհետև հասնէր առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Մեծաց, որոյ անուն ճանաչիր Սահակ. զոր և պատրաստական գտանէր նմին փութոյ հաւանեալ. որ մանաւանդ միաբանեալ և միասնական յաւաժարութեամբ գումարեալ հանդերձ աղաւթիւք մեծովք, և ուժգին խնդրուածովք առ աստուած կանխէին վասն ամենայն ոգւոց քրիստոսաբեր փրկութեան հասանելոյ, և զայն առնէին աւուրս բազումս: Ապա ելանէր նոցա պարգևական պատճառք յամենաբարին. Աստուծոյ: Ժողովեալ զաշխարհահոգ խորհուրդսն երանելի միաբանելոյն և ի զիւտ նշանազարացն Հայաստան ազգին սահմանեալ բազում հարցափորձի և քննութեան զանձինս պարապեցուցեալ, և բազում աշխատութեանց համբերեալ ազդ առնէին. ապա և զկանխազոյն խնդրելոյն իւրեանց թագաւորին իւրեանց Հայոց, որոյ անուն կոչիր Վռամշապուհ:

Յայնժամ պատմէր նոցա արքայն վասն առն ուրումն ասորւոյ եպիսկոպոսի աղնականի «Դանիէլ անուն կոչեցելոյ», որոյ յանկարծ ուրեմն գտեալ նշանազիրս ալփափեալաց հայերէն լեզուին: Եւ իբրև պատմեցաւ նոցա յարքայէ վասն զրելոյն Դանիէլի, յաւաքեցուցին զարքայ փոյթ առնել վասն նիւտոյիցն այնոցիկ: Եւ նա առաքէր զոմն Վահրիճ անուն հանդերձ հրովարտակար

առ այր մի երէց, որում Հաբել կոչէին, որ էր մերձաւոր Դանիէլի եպիսկոպոսի:

Իսկ Արէղայն դայն լուեալ, փութանակի հասանէր առ Դանիէլ, և նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէլէ նշանագրացն, և ապա առեալ ի նմանէ առ արքայ յերկրին Հայոց ի հինգերորդ ամի թագաւորութեան նորին հասուցանէր: Իսկ արքայն հանդերձ միաբան սրբովքն Սահակաւ և Մաշդոցիւ ընկալեալ զնշանագիրսն յԱբելայ, ուրախ լինէին: Եւ ապա առեալ երանելի հոգեբարձացն յլանկարծագիւտ խնդրելին հայցէին յարքայէ մանկունս մատաղս, որով զնշանագիրսն արծարծեալ մարթասցեն: Եւ յորժամ բազումք ի նոցանէ տեղեկանային՝ ապա հրաման տայր ամենայն ուրեք նովմք կըրթիլ, որով և յաստիճան իսկ վարդապետութեան գեղեցիկ վարուք հասանէր: Եւ իբրեւ ամս երկուս կարգեալ զվարդապետութիւնն իւր, նովին նշանագրաւ տանէր:

Իսկ իբրեւ հասին ի վերայ, թէ չեն բաւական այն նշանագիրք ողջ ածել զսիղորէ. և զկապս հայերէն լեզուի մանաւանդ զի և նշանագիրքն իսկ ի յայլոց դպրութեանց քաղեալք և յարուցեալք դիպեցան: Յետ այնորիկ դարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս դառնային և ի նմին ևս խնդրէին ժամանակս ինչ: Վասն որոյ առեալ երանելւոյն Մեսրոպբայ դաս մի մանկտույ հրամանաւ արքունի և միաբանութեամբ սրբոյն Սահակայ, և հրաժարեալք ի միմեանց համբուրեալ սրբութեամբ խաղայր գնայր ի հինգերորդ ամի Վռամշապուհ արքային Հայոց. և երթեալ հասանէ ի կողմանս Արամայ, ի քաղաքս երկուս Ասորոց, որոյ առաջինն Եղիսիա կոչի, և երկրորդին՝ Ամիդ անուն: Անդ դեպ լինէր երանելի եպիսկոպոսացն, որոյ առաջնուն Բաբելլաս անուանէր և երկրորդին՝ Ակակիոս հանդերձ կղերականաւ և իշխանաւ քաղաքաց պատահեալ: Եւ բազում մեծարանս ցուցեալ հասելոցն՝ ընդունէին հոգաբարձութեամբ ըստ Քրիստոսի անուանելոյ կարգի:

Իսկ աշակերտասէր վարդապետին զտարեալսն ընդ իւր յերկուս բաժանեալ, զոմանս յասորոց դպրութիւն կարգէր և զոմանս՝ յունական՝ անդ ի Սամոսատական քաղաքն

գումարէր: Եւ նա իւրովք հաւասարաւք զսովորականն առաջի եղեալ զպահս և զաղաթս, և զտքնութիւն և զպաղատանս արտաւարբեր, զխստամբերութիւնս, զհոգս աշխարհահեծս՝ յիշելով զասացեալս մարգարէէն, թէ «Յորժամ հեծեծեսցես, ապա կեցցես»:

Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց աւճան գտանելոյ, որում և պարգէլք իսկ վիճակ յամենաշնորհն աստուծոյ. հայրական շափոյ ծնանիլ ծնունդ նորոգ և սքանչելի սուրբ աշովն իւրով նշանագիրս հայերեն լեզուին: Եւ արդեն վաղվաղակի նշանագրեալ, անուանագրեալ և կարգեալ սիղորայիւք՝ յաւրինէր և կապաւք և ձայնատուր նշանաւք: Եւ ապա հրաժարեալք եպիսկոպոսացն սրբոյ, հանդերձ ազնականաւք իւրովք իշանէր ի քաղաքն Սամոսատացւոց, յորում և մեծապատիւ իսկ յեպիսկոպոսէն և յեկեղեցւոյն մեծարեալ լինէր: Եւ անդ ի նմին քաղաքի գրիչ զոմն հեղինական դպրութիւնն Հոռոփանոս անուն գտեալ, որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրացն՝ զնրբագոյն և զկարճ և զերկայն, զլայնագոյն առանձինն, և զկրկնայար, միանգամայն յաւրինէր, ի թարգմանութիւն դառնային հանդերձ արամբք երկու աշակերտաւք, յորոց առաջնոյն Յովհանն անուն կոչէին, յեկեղեցական գաւառէն, և երկրորդին Յովսեփ՝ ի Պաղեսական տանէն: Եւ անդ եղեալ սկիզբն թարգմանելոյ զգիրս Առական Սողոմոնի, որ ի սկզբանն իսկ ծանալթս իմաստութեանն ընծայեցուցանէ լինել ասելովն, թէ՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ և իմանալ զբանս հանճարոյ», որ և գրեցաւ իսկ ձեռամբ զըրչին այնորիկ հանդերձ ուսուցանելով զմանկունս գրիչս նմին դպրութեան: Ապա յետ այնորիկ առեալ թուղթ յեպիսկոպոսէ քաղաքին, և հրաժարեալ ի նոցանէ հանդերձ իւրովքն ամենայն, եբեր առ եպիսկոպոսն ասորոց, յորոց նախընկալն եղև, առաջի արարեալ նոցա զնշանագիրս աստուածատուրս: Վասն որոյ և զբազում գովութիւն իսկ յեպիսկոպոսացն և յամենայն եկեղեցեացն բարձրանային ի փառս աստուծոյ և մխիթարութիւնք աշխատելոցն ոչ սակաւ:

Յորոց հրաժարեալը այնուհետև և առեալ թուխթա անտաքիրս հանդերձ շնորհատու պարգևաւք, յանձն եղեալ Քրիստոսի շնորհացն ճանապարհորդ լինէր, և այնպէս բազում արթնանաւք անցեալ ողջութեամբ և յաղթութեամբ և հոգալից ուրախութեամբ եկեալ հասանէր ի Հայաստան աշխարհն ի կողմանս Արարատեան գաւառին առ սահմանաւք նոր քաղաքի: Ի վեցերորդ ամի վառմշապուհ արքայի Հայոց Մեծաց: Եւ ոչ այսպէս Մովսէս մեծն զուարթագոյնս ցնծայր յէջս Սինէական լեռինն, շասեմբ եթէ առանկելոյն պակասագոյն քան յաստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրամանք ի բազուկս այլն աստուածատես ի լեռնէն հջանէր: Իսկ այսմ երանելոյ, վասն որոյ ճառեալքս յարգարին ըստ այնմ արինալի, որ անդր գործեցաւ, այլ և ինքն իւրաքովքն լցեալ հոգեւոր ուրախութեամբ կարծել լլաւթարութիւն ընդունելեացն:

Ապա յետ այնպիսի առաւել ևս բարձրագոյն վարդապետութեան սկսեալ երանելոյն Մեսրոպայ ճառս յաճախագոյնս, դիւսալատումս շնորհագիրս բազմադիմիս ի լաւութենէ և ի հիւթոյ գրոց մարգարէականաց կարգեալ յարինեալ՝ լի մամենայն հաւատոցն ճշմարտութեան:

Եւ այնպէս յամենայն կողմանս Հայոց և Արաց և Աղուանից զամենայն աւուրս կեաց իւրոց զամառն և զձմեռն, զտիւ և զգիւն, անվհեմ և առանց յապաղելոյ, իւրով իսկ անտարանական և ողջունատիւ զնալիւք, առաջի թագաւորաց և իշխանաց և աթենայն հեթանոսաց անընդդիմակաց հառաւորողաց զամենափրկչին զանունն Յիսուսի կրեաց: Եւ զամենայն ոգի քրիստոնազգեստս և հոգեղէնս վառեաց: Եւ բազում անտականաց և կալականաց և տագնապետաց փրկութիւն արարեալ՝ կորզելով զնոսա աւարտութեամբ զարուրեալ փառացն Քրիստոսի: Բազում մուրհակս արինադիրս զանաւորութեան պատահեաց և բազում սգաւորաց կարճամտելոց միաթարական վարդապետութեամբն զակնկալութիւն յուսոյն և փրկչին բերոյ Յիսուսի Քրիստոսի նուաճեաց, և զամենայն միանգամայն յաստուածապաշտութեան պայման անդր փոխեաց:

Եւ դարձեալ բազում գունդս-գունդս վանականաց ի շէնս յանշէնս, դաշտական և լեռնականս անձաւամուտս և արդելականս բնակեցուցեալ հաստատէր: Զոր ընդ ժամանակս ժամանակս իւրով իսկ անձամբն արինակ ցուցանէր, առեալ զոմանս ոմանս յաշակերտացն յիւրաքանչիւր մենաստանաց և երթեալ լեռնակեաց սորամուտ, ծակախիթ եղեալ զառարեայ զկենցաղս խոտաբուտ ճաշակաւք վճարէին: Եւ այնպէս վշտակեաց տկարութեան զանձինս տուեալ մանաւանդ, որոյ հայեցեալ ի միաթարութիւն առաքելական բանիցն, թէ «Յորժամ վասն Քրիստոսի տրկարանամ, զաւրացեալ լինիմ»:

Անդ էր ապա չարքեանալ գինւով, այլ առաւել հոգեով և պատրաստել զսիրտս երգովք հոգեւորաւք ի փառս և ի գովութիւն: Անդ կրթութիւն քաղցրուսոյց ընթերցութոց սգեպատումն գրոց: Անդ քաջալերութիւն յորդորական լուսաւոր վարդապետութեանն առ ի յառաջագեմ ընտրութիւն պսակահամբար քրիստոսադիր կիտին: Անդ եռալ հոգեւով աստուածապաշտ ծառայութեամբ: Անդ աղաթք աղերսալիք և պաղատանք փարելիք և խնդրութեմ հաշտեցուցիչք՝ վասն ամենեցուն կենաց առ մարդասէրն աստուած: Եւ նովին հոգեկրան արուեստիւ հանէր աւուրս բազումս յանապատ տեղիսն, մինչև ազդ լինէր իրանց ինչ հոգեւորաց եկեղեցեաց կողմանցն այնոցիկ՝ հասանել յաւգնականութիւն շնորհաւն աստուծոյ և անփակ բերանով զվտակս վարդապետութեանն ի սիրտս սերմանելեացն ծաւալեցուցանէր: Եւ զայս առնէր զամենայն ժամանակս վասն անձին և վասն աշխարհի: Քանզի սովոր իսկ են ճշմարիտ վարդապետքն զանձանց առաքինութիւն կանոնս աշակերտելոցն զնել, մանաւանդ յուշ առնելով զհրամանն տեսն, քանզի սկսաւ Յիսուս առնել և ուսուցանել:

Քանզի և առաւել աւգտակար իսկ է յամենայն զբաւանաց աշխարհի առանձինն սահմանել զկիրս և միայն աստուածապաշտութեան պարապել, զոր և մարգարէքն յառաջագոյն գործէին, որք ի լեռինս և յանապատս և յայրս և ի փապարս վիմաց աստուածեղէն կրանից զծառայութիւն հարկանէին:

նոյնպէս և ամենայն հարքն, որ յաջորդեցան յառաքելական կանոնացն գրեալ անձամբ՝ զլաւութիւն բերելին վերջնոցն աւրինակ, ուստի և երանելիս այս բարձեալ տանէր զաւանդելոցն պատիւս:

Յայնմ ժամանակի բերեալ երեկցան ի Հայաստան աշխարհի գիրք սուտապատումք, ընդունայնախաւսք, աղանդութիւնք առն հոռոմի, որում Թէոդոս անուն: Վասն որոյ սինհոդոսական հայրապետացն եկեղեցւոյ սրբոյ նշանակեալ ազդ առնէին ճշմարտահաւատ փառաւորացն Սահակայ և Մեսրոպ: Եւ նոցա ճշմարտասէր փութով զայն ի միջոյ բարձեալ աշխարհահալած արտաքոյ իւրեանց սահմանացն մերժէին, զի մի՛ ՚ի լուսաւոր վարդապետութիւնն ծուխ ինչ ստանայական յարիցէ: Յետ այսորիկ զէպ լինէր նովին ճշմարտութեամբ երանելոյն Սահակայ լցեալ աւուրբք երկայնակեաց ժամանկաւ, և վայելեալք յաստուածնդէն պլտոյն բաղցրութեամբք, յառաջնումն ամի

երկրորդ Յազկերտի որդւոյ Վառայ Թաւորի կացելոյ պարսից աշխարհին, Բագրեանդ գաւառի ի գեղ Բլրացւոցն, կատարել ամսոյն Նաւասարդի որպէս զաւանդեան երանելոյն զնոյն համարեալ չի չի, յերրորդ ժամու աւուրն պաշտամաղանոյ Հոգին հանգերձ աստուածահաճոյ աղաթիւք ծերունոյն ի Քրիստոս աւանդեալ Հայեցեալ մարգարէին, որ ասէ. «Ի ձեռս քյանձն առնեմ զՀոգի իմ», և քեզ փառք յաւիտեանս ամեն: Բարեխաւսութեամբ սուր վարդապետաց Գթա՝ Քրիստոս աստուած Հոգի ստացողի սորա՝ Թորոս ջուհակի տուր զքո արքայութիւնդ և ամենայն ժողովրդեանս արանց և կանանց ողորմեա՛ բաց զաչս հոգւոյ սոցա տեսանել զքեզ արժանապէս և լինել ժառանգակից սրբոց փառաւորել զքեզ ընդ հաւր և սուրբ հոգւոյ յաւիտեանս և ողորմեա թողութեամբ մեղաւոր զըշխս:

ՎԱՍՆ ՄՍՀՈՒՆՆ ՄԵՍՐՈՎՐԱՅ

Տեսեալ թէ ի վերջ հասեալ Թագաւորութիւնն Հայոց համբերութիւն գտեալ սրբոյն Մեսրոպայ, որ ի Հացեաց Տարանոյ, սնեալ և ուսեալ առ մեծին Ներսէսի. և յետ ելից նորա յաշխարհէս ի տան արքունի լինել քարտուկար. Սա սիրեաց զմիայնաւորութեան վարս որպէս ասաց ոմն, ի նաւահանգիստ փութայ նաւ խոռվեալ և անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ: Նոյնպէս և նորա փախուցեալ յաշխարհական զբաղմանց, և ընկեցեալ յե[տ]ոյ զմարմնական պատիւն, զհետ երթայր երկնաւորին:

Իսկ երանելոյ Մեսրոպայ բազում անձկայրեաց և արտաւարակաթ ողբովք և ծանրաթախիծ հոգովք պաշարեալ զնէր: Բայց թէպէտ և միայնաւորութեան տրտմութիւնն չթողոյր զուարթանալ. սակայն զաւետարանական ընթացսն և զվերակացութիւն եկեղեցւոյ սրբոյ շնորհաւորն աստուծոյ առանց [պա]կասութեան տանէր: Եւ զցայգ և զցերեկ աղոթիւր և ուժգին խնդրուածովք և բարձրագոյն բարբառով զաստուածադիր զհրամանն յուշ առնելով զգուշացուցանէր ամենայն հաւորոյն: Եւ եւ զառաքելական արարածսն և

զժուարագոյն համարյալ զծանր բեռն զվարուցն կրթութիւն, մանաւանդ զի զմտաւածէր զծերունական հասակին զմատաւովախճանն, շտայր քուն աչաց և ոչ նիհր արտեանաց և ոչ հանգիստ Տերանաց՝ մին հասանել ի հանգիստն տեառն: Եւ մինչդեռ այնպէս մերձաւորացն առ իւրե զՀոգեւորաւորն անդէն ի նմին ամի, յետ ամաց վեցից անցելոց վախճանի երանելոյն Սահակայ, լինէր հանգերձ սրբով վարդապետան ի բանակն Հայոց յԱրարատ ի նոյրաղաքի: Եւ նորին հոգեկրան վարուք հասանէր ի քրիստոսակոչ կատարումն: Յետ սակաւ ինչ աւուրց հիւանդութեան յերեք տասներորդի ամսոյն մեհականի՝ յորժամ միջոյ ձեռնասուն աշակերտացն ի գունդ Քրիստոսի հասանէր խառնեալ՝ թեթեւեալ և սթափեալ ի ցաւոցն, կանգնեալ նստաւ ի ժողովրդոցն ի միջի. և համբարձեալ զձեռն իւր համատարած յերկինս զամենայն մնացեալսն՝ յանձն առնելով շնորհացն աստուծոյ և վասն նոցա աւգնական հացէր:

Եւ անուանք զխաւորելոցն ժողովրդէն աշակերտացն, էւն աւուրիկ՝ ստանալով

Յուսկի և երկրորդն Թաթիկ, արք զգաստք և զգոյշագոյնս վարդապետական հրամանացն: Իսկ ի զինուորացն առաջինն Վահան, յազգէն Ամատունեաց, որ էր հազարապետ Հայոց Մեծաց, և երկրորդին՝ Հմայեակ ի Մամիկոնեան տոհմէն, արք պատուականք և երկիւղածք, աստուածասէրք հրամանականտարք վարդապետական բանից: Եւ մինչդեռ ձեռք սրբոյն կարկառեալ կային, տեսիլ սքանչելի խաշանշան լուսաւոր շողացեալ ի վերայ ապարանիցն, յորում երանելին վախճանէր, զոր ամենայն ուրուք ինքնատես եղեալ և ոչ ի յընկերէ պատմել: Եւ ապա զսրբոցն և զսիրոյ և զմիաբանութեան պատուիրան աւանդել և զմերձաւորս և զհեռաւորս արհնութեամբ պսակել և զհաճոյական աղաթս մատուցանել ի Քրիստոս հանգեալ: Զոր առեալ Վահանայ և Հմայեակի կազմութեամբ վախճանելոյ, հանդերձ աշխարհակոյտ ամբոխին, սաղմոսիւք և արհնութեամբ և հոգևոր ցնծութեամբ, կանթեղաւք վառելովք և ջահիւք բորբոքելովք, և խնկաւք բուրելովք, և ամենայն լուսաճաճանչ գնդին և այնու խաշանշան լուսովն յառաջ խաղացեալ յԱշականն ելանէին: Եւ

անտի մարտիրոսական բնակութիւնսն մատուցեալ և զարինաւոր յիշատակ երանելոյն կատարեալ, ապա նշանն աներևոյթ լինէր: Եւ նոքա յիւրաքանչիւր դառնային տեղիսն: Իսկ յետ երից ամաց անցելոց յաջողելոյ, Վահանայ Ամատունոյ քրիստոսասէր փութով խորան կանգնեալ տաշածոյ վիմաւք քանդակելովք և ի ներսագոյն խորանին զսրբոյն հանգիստն յարինէր: Որոյ սպաս ևս վայելուչս և գունագոյնս պայծառատեսիլս ոսկւով և արծաթով և ակամբք պատուականաւք յիշատակարան սեղանոյն կենդանարար մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի պատրաստեալ զխաշական վկայսն Քրիստոսի հանդերձ երանելեան Մեսրոպաւ ի հանգիստ խորանին փոխէր, և զնորին աշակերտ զԹաթիկ անուն, զայր զգաստ և բարեպաշտան հանդերձ եղբարքք երանութեան հասանելով սպասաւորել սրբոյն ի փառս աստուծոյ, զի նմա իսկ վայելէ փառք իշխանութիւն և պատիւ այժմ և միշտ:

Զստացող սորա (անվան տեղը բաց է թողած) և զգրողս յիշեցէք ո՛վ քրիստոսասէր ժողովեալք:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ՀՈԲԵԼՅԱՆԸ

ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՆԻՍՏ ՆՎԻՐՎԱԾ ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 70-ԱՄՅԱԿԻՆ

Ավ. Իսահակյան

Հուլիսի 30-ին Երևանի հասարակությունը հանդիսավոր կերպով նշեց հայականավոր բանաստեղծ, Հայկական ՍՍՌ գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 70-ամյակը:

Օպերայի և բալետի Սպենդիարովի անվան թատրոնի դահլիճը լեկուցում էր: Թանկագին հորեկարին մեծարելու էին ելեկզորդներ, նկարիչներ, մանկավարժներ, Կարմիր Բանակի սպաներ ու մարտիկներ, արդյունաբերական ձեռնարկությունների ստախանովականներ, սովորող երիտասարդություն:

Նախագահության սեղանի մոտ են գը-

ջարյանը, Արաղին, Հայաստանի Կ(Բ)ՊԿԿ-ի պրոպագանդայի գծով քարտուղար ընկ. Զ. Գրիգորյանը, Հայկական ՍՍՌ Ժողկոմ-սովետի նախագահի տեղակալ ընկ. Կարապետյանը, Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի նախագահ ընկ. Ս. Սահակյանը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Ա. Տերտերյանը, Երևանի Քաղսովետի գործկոմի նախագահ ընկ. Լ. Հովսեփյանը, ՍՍՌԺ Ժողովրդական արտիստուհի Հ. Դանիելյանը, ժողովրդական նկարիչներ Մ. Սարյանը, Հ. Կոչոյանը, ժողովրդական արտիստներ Ա. Գուլակյանը, Վ. Վաղարշյանը, Գ. Զանիբեկյանը և ուրիշները:

լիկական հոբելյանական հանձնաժողովի նախագահ գրող Ստեփան Զորյանը:

Այնուհետև Ավետիք Իսահակյանի կյանքի ու գործունեության մասին զեկուցումով հանդես եկավ ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու ընկ. Ս. Հարությունյանը:

Հոբելյարին սրտագին շնորհավորեց Հայկական ՍՍՌ կառավարության և հայաստանի Կ(բ)Պ Կենտկոմի անունից ընկ. Սիմակ Սահակյանը, որը իր խոսքի վերջում կարգաց Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի նախագահության Հրամանագիրը Ադինի շրջանի Ղազարապատ գյուղը Իսահակյան գյուղ վերանվանելու մասին և Հայկական ՍՍՌ Ժողովրդականության ուրույն՝ Ավ. Իսահակյանի անվան երկու թոշակ սահմանելու և բանաստեղծի ծննդավայրում՝ Իսահակյան գյուղում նրա կիսանդրին կանգնեցնելու մասին: Ողջունով հանդես եկան նաև Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայից և Մոլոտովի անվան Պետական համալսարանից՝ Ակադեմիայի իսկական անդամ Ա. Տերտեռյանը, Հայաստանի Սովետական Գրողների Միության նախագահությունից՝ ընկ. Նալիրի Զորյանը, Լուսժողկոմատից և ռեսպուբլիկայի ուսուցչությունից ընկ. Ա. Ղազարեցյանը, Լենինականի աշխատավորներից՝ գրող Ա. Հովսեփյանը, Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոնի կոլեկտիվից՝ ժողովրդական արտիստ Գ. Զանթեկյանը, օպերայի և բալետի պետական թատրոնից՝ ՍՍՌԴ ժողովրդական արտիստուհի Հ. Դանիելյանը, Հայաստանի կոմպոզիտորների միությունից արվեստի վաստակավոր գործիչ Հարո Ստեփանյանը, սովետական նկարիչների միությունից՝ արվեստի վաստակավոր գործիչ Արա Սարգսյանը:

Ողջուններով հանդես եկողները ջերմագին շնորհավորում էին Ավետիք Իսահակյանին, ցանկանում էին նրան ստեղծագործական նոր հաջողություններ իրաօրություն մեր մեծ Հայրենիքի, հայ գրա-

կանության զարգացման համար: Ականավոր բանաստեղծի արժանի կերպով նշված հոբելյանը վկայում է, թե Լենին—Ստալինի պարտիան և կառավարությունը ինչ մեծ հոգատարությամբ են շրջապատում ժողովրդական մտքերի ու իղձերի արտահայտիչներ սովետական գրողներին:

Սովետական կառավարությունը բարձր դասատեց Ավետիք Իսահակյանի գործունեությունը նրան պարգևատրելով Լենինի շքանշանով:

Երեկոյին ընթերցվեցին բազմաթիվ ողջունի հեռագրեր, որոնք ստացվել են հոբելյարի հասցեով:

Ողջուններն ավարտված են: Զերմ ընդունելությամբ հուզված պատասխան ճառով հանդես եկավ Ավետիք Իսահակյանը:

—Իմ հոբելյանը նշվում է,—ասաց նա,—այն օրերին, երբ Սովետական Միության ժողովուրդները դյուցազնական ռուս ժողովրդի ղեկավարությամբ փառապանծ հաղթանակ տարան հիտլերյան Գերմանիայի դեմ:

Եղբայրական ռեսպուբլիկաների ընտանիքում բարգավաճում է Սովետական Հայաստանը, որի զավակները հերոսաբար մարտնչում էին մեր մեծ հայրենիքի պատվի ու անկախության համար: Մեզ բոլորիս թանկագին Սովետական Հայաստանի համար ավելի ևս ճաճանչափայլ հեռանդկարներ են բացվում: Ես հպարտ եմ, որ համեստ բաժինս եմ՝ մտքից ատելի ֆաշիզմի ջախջախման գործում: Ես պարծենում եմ, որ կրում եմ Լենինի շքանշանը, որին ինձ արժանացրեց մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինը:

Փառք մեծ Ստալինին:—

Ներկա եկողները՝ ոտքի կանգնած բուռն օվացիա են սարքում ի պատիվ Սովետական Միության Գեներալիսսիմոն ընկեր Ստալինի:

Հանդիսավոր նիստից հետո տեղի ունեցավ մեծ համերգ:

(«Գրական քերթ», № 22 (342), 1945 թ.)

ԱՐՏ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ԱՎԵՏԻՔ Ի ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Ավ. Իսահակյանը ծնվել է 1875 թվին, հոկտեմբերի 31-ին, Ալեքսանդրապոլի (այժմ՝ Լենինական) շրջանի Ղազարապատ գյուղում: Իր մանկությունն անց է կացրել Մանթաշի ծաղկազարդ հեթաթ հովտում: Աղքատական կրթությունն ստացել է տեղական ծխական դպրոցում, ապա՝ Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, մինչև 5-րդ դասարանը. այստեղ է, որ նա հափշտակություն կարգում է մեր ազգային բանաստեղծների երկերը և ապրում նրանցով:

Ինչպես ինքն է ասում, Արուսյանի «վերք Հայաստանին» կարգացինք «հաց ու ջուր մոռացած, հափշտակված, վերացած»:

1892 թվականին Իսահակյանը վտարվում է ճեմարանից՝ ճեմարանի վարչության դեմ ուղղված աշակերտական խռովությունների մասնակցելու համար: 1893 թվին ուղևորվում է Եվրոպա ուսումը շարունակելու համար: Վիեննայի համալսարանում սովորելուց հետո անցնում է Լայպցիգի համալսարանը, որտեղ ազատ ունկնդրում է ժամանակի նշանավոր գիտնականներին՝ Վոնգտին, Բյուխերին և ուրիշներին:

Դեռ պատանի հասակից Իսահակյանին հուզել է տանջվող ու շարշարվող մարդը: Նա խորը կերպով ուսումնասիրում է Շո-

պենհաուերին, Նիցշեին, Հարտմանին, Հեգելին, ուսումնասիրում է բուդդիզմը, հուդայիզմը, պարսկական Մազդակը, Պլատոնին, Թոմաս Մորին, մեր թոնդրակեցոց շարժումը և այլն: Փիլիսոփայության և պատմության զուգընթաց ուսումնասիրում է համաշխարհային գրականության կլասիկ բանաստեղծությունները: 1896 թվին վերադառնում է հայրենիք, ուր հակացարական դործունեության պատճառով բանտարկվում է: 1897 թվին բանտարկությունից ազատվելով տպագրության է հանձնում բանաստեղծությունների անդրանիկ ժողովածուն «Երգեր ու վերքեր» վերնագրի տակ, որը լույս է տեսնում 1898 թ. Ալեքսանդրապոլում: Իսահակյանը գրել սկսել է 11—12 տարեկանից, նրա առաջին բանաստեղծությունը՝ «Ծաղիկ էր նորաբողբոջ...» և ուրիշները լույս են տեսել «Տարազ» պատկերազարդ հանդեսում 1892—93 թվերին: Այնուհետև նա աշխատակցում է «Մուրճ», «Արաքս», «Աղբյուր» և այլ պարբերականներին: 1900 թվից մի քանի անգամ լինում է Եվրոպայում և վերջնականապես հայրենիք է վերադառնում 1936 թվի դեկտեմբերին իր ազատ ժողովրդի մոտ: Երիտասարդացած իր ժողովրդի երջանկությամբ՝ ակտիվ մասնակցում է մեր երկրի կուլտուրական ու քաղաքական կյանքին:

Իսահակյանի ստեղծագործությունը բազմազան է. նա գրել է բանաստեղծություններ, պոեմներ ու բալլադներ, լեզենդներ ու առակներ և արձակ էջեր: Սակայն աչք բոլորի մեջ նրա քնարի ամենահանգիստը հանդիսանում է լիրիկան, սիրո լիրիկան, որն ավելի պայծառ է շողշողում նրա բանաստեղծության թափված: Իսահակյանը խորունկ ու տիեզերական սիրո երգիչ է, նա ճշմարիտ է ասել իր մասին:

— Միայն սիրո լարը մնաց

Սրտիս անհուն խորքերում,

Ու սուր սիրո երգը շողաց

Կյանքիս ամեն ծալքերում...

Իսահակյանը սերը երգել է այնպիսի խորությամբ, որ երբեք զգում է մարդկային հոգին, նրա սերը սուբեկտիվ չէ, սիրո երգերու մ Իսահակյանն արտացոլել է մի պատմական դարաշրջան՝ լեցուն բախումներով ու կրքերով: Սիրո երգերում գրել է մի սիրտ, որը խոցված ու թունավորված է ժամանակի մարդկային հարբերություններով: Սերը—մարդկային ամենանմիրական ու ցուրտ զգացմունքն է

հանգիսացել, այն հենքը, որի վրա Իսահակյանը հյուսել է ժամանակի սոցիալական հակասությունների ու հարաբերությունների պատմական պատկերը: Այս իմաստով Իսահակյանի սերը դուրս է դալիս իր նեղ ափերից և դառնում է ավելի լայն ու խոր, հասարակական զգացում:

Իսահակյանը աշխարհ է մտել իր հետ բերելով զգայուն հոգի, մի սիրտ, որ նման է երկնքի և «ամեն արարած աստղ ունի այնտեղ»։ Նա այնքան կենսասիրտություն է բերել իր հետ, որ կարող է կյանք տալ «չոր անապատին»: Սակայն փշրվում են բանաստեղծի երազներն ու տենշանքները՝ բախվելով ժամանակակից կարգերի բիրտ իրականությունը: Եւ Իսահակյանը գրում է.

Հանիր քո սերը սրտիցդ անհույս,
Այն խորթ, ապօրեն զավակն աշխարհի.
Ձգիր այս դաժան, մութ գիշերին դուրս
Ցուրտ քամու բերան... թող երթա
սառի...

Այստեղ խաբված և հուսալքված մարդկային հոգին է խոսում բանաստեղծի մեջ: Իր բանաստեղծությունների մեջ հաճախ ընկնում է որոնումների մեջ, անընդատ մակընթացություն և տեղատվություն է ապրում նրա հոգու ծովը: Եվ ահա այս տառանդանների մեջ նա ճանաչում է կյանքը, հասկանում աշխարհն ու փրկիստփայլում կյանքի ու մահվան, սիրո և ատելություն մասին: Կյանքի դառնությունների բովում կոփված բանաստեղծը, անցնում է ընդհանրացումների: Հիասթափված «զուլում» աշխարհից, վերքը սրտում բանաստեղծը փարվում է մոր մշտավառ սիրուն: Իսահակյանի մայրական երկերը վճիտ շիթեր են քամված բանաստեղծի դառնացած հոգուց: Հուսախաբված բանաստեղծի համար մայրական սերը մի լուսավոր հանգրվան է, որով նա կարող է ամոքել իր վերքերն ու ցավերը:

Սակայն խորն ու անբուժելի են եղել բանաստեղծի վերքերը, նա դեպի հեռանրկարն է սևեռել իր հայացքը, քարավանի զանգերի ղողանջներն են գերել նրա հոգին:

Սայաթ-Նովայի պես Իսահակյանին էլ աշխարհը նեղ է թվացել և աշխարհից անհունապես դժգոհ ու խոցված բանաստեղծը ուզում է թռչել և հեռանալ «անհայտ, անորոշ» ուղիներով:

Այդ ուղիներն ավելի անորոշ են դառնում, բանաստեղծի խռովահույզ սիրտը ավելի է մոլեգնում, երբ պարտվում է ռուսական առաջին ռևոլյուցիան: Ստոլիպինյան կախաղանների տարիներին հումանիստ բանաստեղծն ապրեց մի ահավոր ողբերգություն, նա կորցրեց գալիքի ճշգրիտ ուղիները, գրեց հանրահույս «Աբու-Լալա-Մահարին», որը ռումբի պես պայթեց բուրժուական կարգերի դեմ:

Գրաքննության աչքերին թող փչելու համար Իսահակյանն իր խոհերի ու ապրումների, ցանկությունների ու ձգտումների թարգմանն ընտրեց 10 — 11-րդ դարերի Արաբիայի նշանավոր բանաստեղծ Աբու-Լալա-Մահարուն: Վերջինիս ապրած ժամանակաշրջանը Արաբական խալիֆայի անկման ժամանակաշրջանն է, իսկ ինքը՝ արաբ բանաստեղծը ժամանակաշրջանի արտահայտիչը: Լինելով հոռետես իր ժամանակի կարգերի նկատմամբ նա մերժել է մարդկային ցեղի հարատևությունը: Իսահակյանի խոհական պոեմի ժամանակաշրջանը համընկնում է Արաբական խալիֆայի այդ ժամանակաշրջանին, իսկ հեղինակի ծանր դրաման՝ համահնչուն պեսսիմիստ-փրկիստիա-բանաստեղծ Մահարուն:

Սակայն, եթե Մահարին ի սկզբանե ատեց այն, ինչ իրական է կյանքում, Մահարի— Իսահակյանը «սիրեց, փորձեց ընկերներին, տեսավ և դիտեց մարդկանց, օրհներեք» և ապա երեսը նողկանքով շրջեց, «թույն ատելություն» լցված հեռացավ մարդկությունից, հայրենիքից, ապրելով սիրո և բաժանման տրագիկան:

Իսահակյանի պոեմում քուղաղերծ է արված հին ողջ կյանքը՝ ընտանիքը, պետությունը, կենցաղը և այլն: Փողը եղել է ամեն սրբություն, մարդկային հասարակարգը դարձել է նրա համար գայլի հասարա-

կարգ, ընկերը՝ «եննդ ու դաժան», կինը՝ «խորամանկ, խարոզ», մարդիկ՝ «պատառ- են հանում իրար կեկորդից, դավաճանում ու խարում։ Բանաստեղծը պարզ դիտակ- ցում է, որ այդ հասարակարգում օրենքն ու իրավունքը ծառայում են մի բոլոր ու- ժեղների, մարդկանց խողխողելու համար։

Ի՞նչ է օրենքը, — մարդկանցից օրհնած, Բիրտ ուժեղների այդ սուրբ դաժան, Անզորի գլխին կախված հավիտյան հեղձին խողխողող, հզորին պաշտպան։

Իսահակյանը վերհիշելով պատմու- թյունը անիծում է շահագործման մի ձևը մյուսով փոխած իշխանությունները։

Յոթն անգամ ահա ատում եմ ատում իշխանությունը — սերունդներ լափող, Անհաղ վաշխատու, անկուշտ ձրիակեր, Պատերազմների հավերժ հերյուրող։ Անցած դարերի, գալիք դարերի Մեծ դահիճն է նա և մեծն ավազակ, Իր անցած ուղին՝ ոճիր ու նախճիր, Սարսափներ վիժող, ռխակալ ոճմակ։

Իսահակյանը պատռում է շահագործող հասարակության դիմակը, որոնց հավատո հանգանակն է փողը, դանձը, որը ձեռք բերելու համար կանգ չեն առնում ոչ մի միջոցի առաջ։

Եվ ի՞նչ է դանձը, որով հիմարը Տիրում է մարդկանց, և հանճար, և սեր, — Բյուրավորների քամված արյունը, Մեռելների միս, որի արցունքներ։

Կյանքի և սիրտ բանաստեղծը ժխտելով հին հասարակարգը, ձգտում է դեպի ազա- տություն, որը հանդես է գալիս արևի սիմվոլիկ պատկերով։

Եվ Աբու-Լալայի բարավանը անցնելով մենություն անապատները՝ ձգտում է դեպի մեծ ու լուսավոր արևը, դեպի հավիտենա- կանությունը, զնում է ձուլվելու բարի ու մեծ բնության սրտի մեջ։

Սակայն բանաստեղծը երկար չի մնում այս խարխափումների մեջ, արևից կարծես հզորացած, Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիայի ազդեցության տակ նա գրում է «Սասմա

Մհեր» վիպերգը։ Տիրող իրավակարգի դեմ ուղղված դառը քննադատության հետ միա- սին զինված է պայքարի կոչով «իշխաննե- րու, սեպուհներու, ավատներու, հարուստ- ներու» դեմ։ Մհերը նույնպես Մահարու նման տեսնում է կյանքի դառնություններն ու մրմուռ սրտով լաց է լինում, նա նույն- պես տեսնում է՝

«Ռամիկ շարադատ

Չոր կուտե,

Հարուստ պարապ — մարդ

Մեղը կուտե»։

Մհերը նույնպես հալածվում է իր իսկ հարազատներից, սակայն չի հուսահատ- վում, նա դիմում է ակտիվ բողոքի, նա ոչ թե փախչում է մարդկանցից, այլ հենց մարդկանց միջոցով, զինված պայքարով ձեռք է բերում իր և ռամիկ ժողովրդի ազատությունը։

«Ելնենք

Աշխարհի դեմ զրկող ու շար

Ողջ ավերենք

Ու ռամիկություն բերենք աշխարհ,

Ռամիկ օրենք ու իրավունք,

Որ տեր դառնա ռամիկն իրեն

Սուրբ վաստակին, արդար հացին»։

Փիլիսոփա բանաստեղծը երկար որո- նումներից հետո, խոհերից ու խոկումնե- րից հետո գալիս է սոցիալական ռեվո- լյուցիայի գիտակցությանը, քաղաքական այն եղրակացությանը, որ «ռամիկ օրենք, ռամիկ արդարություն» պետք է լինի։ Իսկ այդ օրենքն ու արդարությունը բերեց Հոկտեմբերյան Մեծ Ռևոլյուցիան։

Ազգերի համերաշխության ջերմ արևի տակ վերածնվեց բազմաշարժար ու տա- ուապալ Հայաստանը։ Ռամիկը տեր դար- ձավ իր «սուրբ վաստակին, արդար հա- ցին»։ Եվ Իսահակյանը իր իմաստունի աչքերով նայեց իր այնքան սիրելի Հայաս- տանին և առաց. «Ես Սովետական Հա- յաստանի և նրա կառավարության բա- րեկամն եմ, անձնվեր ու անկեղծ բարե- կամը, անդավաճան կանգնած նրա կողքին»։

Հայաստան...

Ո՛րքան քաղցր ու թանգ է հայ մեծ բանաստեղծի համար այս անունը: Նա իր երգերի գույներն է վերցրել այս կախարդական աշխարհից. նրա երգերում շնչում է Հայաստանը, նրա երգերը հագեցած են հայ ուսմկի պարզ իմաստությամբ, հայ երգի կախարդական հնչյուններով: Մեր փոքրիկ ու տանջված հողի հրաշա-

ղործ ոգին է մարմնացած Խաչակյանի մեջ: Մեր անցյալի հրաշագեղ գանձերով ծանրաբեռ, մեր լուսավոր ապագայի ցուրբ իր իմաստուն ու խորաթափանց աչքերի մեջ, մեր վերածնված երկրի, մեր փրկված Հայաստանի հետ դեպի գալիքն է քայլում մեր մեծ բանաստեղծը:

Փառք մեր մեծ հոբելյարին:

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԵՐ ԺՆՄԱՆԱԿԻ ԴԱՎԱՋԱՆ ԵՎ ԵՐԿԵՐԵՍԱՆԻ ՎԱՍԱԿ ՍՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայ ժողովուրդը և Հայաստանը բազմիցս անգամ ենթարկվել են ավերածությունների, ավարի ու կողոպուտի պարսկական, արաբական, թաթարական, մոնղոլական տիրակալների կողմից, որոնք ձգտել են տիրել Հայաստանին և ստրկացնել հայ ժողովրդին: Հայ ժողովուրդը հերոսական պայքար մղելով օտար նեղիչների դեմ իր արյան գնով պաշտպանել է իր հայրենիքի ազատությունը, անկախությունը և իր ֆիզիկական գոյությունը:

Հայ ժողովրդի պատմությունը արձանագրել է այդ աշխարհավեր պատերազմների քառամեկուսիքի փաստեր հեռավոր անցյալում: Այդ պատմությունը արձանագրել է աշխարհավեր պատերազմների սարսուղուցիքի փաստեր և մոտիկ անցյալում:

Հայ ժողովրդի հիշողության մեջ տակավին թարմ է առաջին համաշխարհային պատերազմը, որ խաղաղասեր ժողովուրդների վրին փաթաթեց գերմանական արշավանքաբանականությունը իր նույնպիսի արշավանքաբանական, և ուրիշ բռնակալների հետ միասին: 1914 թվականի պատերազմում թյուրքաց Հայաստանը սպանդանոցի վերածվեց: Ավերվեցին, կործանվեցին հազարավոր շեն ու բարեկարգ քաղաքներն ու գյուղերը, կողոպտվեցին, այրվեցին հարյուրավոր տաճարներ ու վանքեր, պղծվեցին հայ ժողովրդի դարավոր սրբությունները, նոր վանդալները կոտորեցին ու մորթաղերծ արին տասնյակ հազարավոր անմեղ մարդկանց, ծերերի ու մանուկների, կանանց ու տղամարդկանց, կենդանի թաղեցին բազմաթիվ երիտասարդներ: 1914 թվականի այս սպանդանոցից մազապուրծ եղած

հայ ժողովրդի մի մասը ապաստան գտավ Մայր Աթոռի հովանու տակ, իսկ մյուս մասը ապավինեց Մայր հայրենիքից հեռու օտար երկրներ: Ռուսական հատվածի հայ ժողովուրդը սովետական կարգերի հաստատմամբ ստեղծեց իր պետականությունը, մշակեց իր ազգային կոլտուրան և բռնեց ազատ ու անկախ քաղաքական ու տնտեսական կյանքի ուղին:

Իր կոլտուրական զարգացման ու խաղաղ շինարարության վերելքի մեր օրերին գերմանական ֆաշիզմը նոր սպանդանոց ու նոր արհավիրքներ բերեց խաղաղասեր ժողովուրդների, այդ թվում և հայ ժողովրդի վրին: Գերմանական հորդանքներ նենգորեն խուժեցին մեր երկիրը, ավերեցին մեր շեն քաղաքներն ու գյուղերը, կործանեցին մեր հինավուրց սրբազան տաճարները, կողոպտեցին վանքերն ու եկեղեցիները, պղծեցին ու ավերեցին ժողովրդի դարավոր սրբավայրերը, արյան նախճիրի մեջ խեղդամահ արին տասնյակ հազարավոր անմեղ քաղաքացիների: Սակայն շատ կարճատև եղավ բարբարոսների տիրապետությունը մեր երկրում: Սովետական Միության ժողովուրդները հանդես բերին միահամուռ ուժով կամք ել թշնամուն արտաքսեցին մեր երկրից ջախջախեցին նրան իր որջում:

Անարգ թշնամու դեմ մղվող հայրենական պատերազմում անմասն չմնաց ել հայ ժողովուրդը, ել հայ եկեղեցին թե Մայր Հայրենիքում ել թե Սփյուռքում: Հայ ժողովրդի անձնվեր զավակները պատերազմի ողջ ընթացքում բարձր պահելով հայ ժողովրդի անունը ել պատվը իրենց սխրագործություններով արժանացան

հերոսի կոչման և հերոսական փառքով պսակեցին հայ ժողովրդին:

Հայ եկեղեցին և հոգևորականությունը նույնպիսի հավատարմություն ցույց տվավ իր ժողովրդին և իր Մայր Հայրենիքին նաև այժմ, ինչպես միշտ պատմական անցյալում: Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգրեստի Տեղակալ Տ. Գեվորգ սրբազան արքեպիսկոպոսի՝ ներկա Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի ազդու հայրենասիրական կոչերը ջերմ արձագանք գտան Սփյուռքի հայության սրտերում: Սփյուռքի հայությունը շնանյաց իր նյութական ու բարոյական աջակցությունը իր Մայր Հայրենիքին սպառնացող վտանգի առաջն առնելու համար ու կարճ ժամանակամիջոցում կառուցեց «Սասունցի Դավիթ», և հայ ժողովրդի սիրելի զավակ քաջարի մարտիկ զիններալ Բաղրամյանի անվան տանկային շարասյունները, որի երգվյալ մարտիկները անձնվիրություն եմ հերոսություն ցուցաբերեցին թշնամուն մեր երկրի սահմաններից դուրս վճռելու ու ջախջախելու սրբազան գործում:

Եվ երբ Հյուսիսային Կովկասը մեր քաջարի մարտիկների հերոսական Կարմիր Բանակի ձեռքով մաքրվեց և ազատագրվեց մեր ժամանակի բարբարոս սարակինոսների ստեղծած դժոխքից, այն ժամանակ Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգրեստի Տ. Տեղակալը շտապեց մեր Հյուսիսային Կովկասի թեմն ուղարկել իր նվիրակին՝ թեմի հայ հավատացյալների նյութական ու բարոյական վիճակի հետ ծանոթանալու և նրանց մխիթարելու:

Հայրապետական նվիրակը՝ Տ. Սուրեն ծայրագույն վարդապետ Թորոսյանը առտեղյալն ծանոթանալով հայ հավատացյալների վիճակի հետ և վերադառնալով Ս. Էջմիածին զեկուցում է Ամենապատիվ Տ. Տեղակալին:

Հայրապետական պաշտոնաթերթ «Էջմիածին»-ը 1944 թվի հունվարյան համարում տեղ է տալիս Տ. Սուրեն ծ. վարդապետի հոդվածին «Ուղեվորություններ Հյուսիսային Կովկասում» վերնագրով, որը Տ. Տեղակալին ներկայացված իր զեկուց-

ման մի փոքրիկ հատվածն էր: Այդ հոդվածում նկարագրված էր հայ ժողովրդի և հայ եկեղեցու երգվյալ թշնամի դաշնակցության քստմենլի գործունեությունը հատկապես աշխարհացուցն այս պատերազմի ընթացքում: Այրուճուճում ու ծախուճալ «ազգասերներից» Դրոն, որի ձեռքերի վրա դեռևս չէր շորացել հայ զավակների անմեղ արյունը, Հայրենական պատերազմի ժամանակ նորեն միացավ իր դաժան տերերին, գերմանական բարբարոսներին: Հավերժ թշնամի լինելով ազատության ու մարդկային երջանկության, հայ ժողովրդի անկախությանն ու հայ եկեղեցու սուրբ գործին, նա իր տերերի հետ հասավ մինչև Կովկաս, ազգի դավաճան վասակ Սյունիի պես Հայրենիքի դարպասները բացելու անարգ թշնամու առաջ: Հյուսիսային Կովկասի մի շարք քաղաքներում նա անարգեց հայ եկեղեցու սրբությունը, հափշտակեց եկեղեցու բարեկարգման համար հավատացյալների հավաքած գումարները: Բաղմաթիվ են, գորշ ու սրտացուցն նրա կատարած գործերը:

Մայր Հայրենիքի և Սփյուռքի բոլոր հայրենասեր և ազնիվ հայերը բուռն ատելությամբ լցվեցին Մայր Հայրենիքի ու հայ եկեղեցու այս թշնամիների ստորդավաճանական քայլն իմանալով: Մեր ժամանակի վասակ Սյունիները խաղաղության ատելի թշնամիներին էին վաճառել հայ ժողովրդի արյան զնով պահպանած Մայր Հայրենիքի ու Մայր եկեղեցու ազատությունն ու անկախությունը:

Մարդակերներից ու խաղաղության թշնամիներից կաշառված վասակ Սյունիները իրենց դժխեմ արարմունքները վարագուրելու նպատակով սկսեցին վայնասուն բարձրացնել արտասահմանում և Տ. Սուրեն ծ. վարդապետի անկողնակալ նկարագրությունները զրպարտություն համարելով փորձեցին մոլորության մեջ գցել Սփյուռքի՝ Մայր Հայրենիքի ու հայ եկեղեցուն հավատարիմ հայ հատվածներին և դրանով նշավակել հայրապետական պաշտոնաթերթ «Էջմիածին»-ը: Սակայն այդ չհաջողվեց նրանց:

Այսօր մեր ձեռքի տակ են գտնվում Տ. Սուրեն ծ. վարդապետի՝ Հայրապետական պաշտոնաթերթում ղետեղված նկարագրությունները հաստատող, ինչպես և նոր, ալիքի վրդովեցուցիչ փաստեր:

Մեր ձեռքի տակ է կրեանանում հրատարակվող «Ժողովուրդի ձայն» (թիվ 376, 13 մայիս 1945 թ. և թիվ 913, 8 հուլիսի 1945 թ.), ինչպես և Քեյրութում հրատարակվող «Առավոտ» (թիվ 105, 12 մայիս 1945 թ.) թերթերը, որտեղ հրատարակվել են գերմաներենից թարգմանված մի վավերաթուղթ՝ գերմանացիներին դաշնակցության կողմից մատուցած ստոր ծառայությունների մասին, այլ և ղետեղել Հայ դավաճանների նկարը գերմանական «Իրենց տերերուն հետ» («Ժողովուրդի ձայն» թիվ 913):

Արևելյան դրաված շրջանների գերմանական օկուպացիոն նախարարության թեյադրանքով 1942 թ. ղեկտեմբերի 15-ին Բեռլինում կաղմակերպվում է դաշնակցական ֆաշիստների «Հայ ազգային խորհուրդ» հայ ժողովրդին ծանոթ հետևյալ դավաճանների կաղմով՝ նախագահ պրոֆ. Արտաշես Արևելյան, փոխնախագահ Արամ Գյուլիսանդանյան, քարտուղար Հարություն Բաղդասարյան, անդամներ՝ Գավիթ Դավիթյանյան, Գարեգին Նժդեհ, Վահան Փափազյան (կոմս), Տեր Թովմասյան և Դրո Կանայան:

Հայ ժողովրդի և հայ եկեղեցու այս խոխտյալ դավաճանները 1943 թվի փետրվարի 15-ին, իրենց իսկական տերերին՝ գերմանական ֆաշիստներին ներկայացնում են Սովետական Հայաստանը Գերմանիայի գաղութ դարձնելու 12 կետից բաղկացած իրենց ղազրելի ծրագիրը:

Այդ «ծրագրով» ազգադավաճանները հայ ժողովուրդին ու Հայաստանը դնում են Ֆաշիստական Գերմանիայի Ռայխստա-

զի «պաշտպանության» տակ և նրան հանձնում Հայաստանի բնական հարստությունները:

Այսքանն էլ բավական է ցույց տալու, թե որքան արդարացի է եղել մեր պաշտոնաթերթը, երբ ղետեղել է Տ. Սուրեն ծ. վարդապետի հոգվածը: Հայ հավատացյալները տեսնում են, թե մեր դարի Վասակ Սյունիները ինչպես են «ծրագրել» մեր ծաղկած Հայրենիքի ու մեր ազատ եկեղեցու գաղութացումն ու ստրկացումը գերմանական մարդակերներին:

Հայ ժողովրդի դավաճանների և նրանց տերերի այդ հրեշավոր ծրագիրը ի ցավ նրանց չիրականացավ և չպիտի իրականանար: Հայ ժողովուրդը, հայ եկեղեցին փրկվեցին օտար նեղիչների ու հալածիչների այս անկոշ խնամակալությունից և հայրենիքի ու եկեղեցու ստոր վաճառումից, որ ծրագրել էին Վասակ Սյունիները:

Այս տարի Կարմիր Բանակի Մայիսյան պատմական մեծ հաղթանակի շնորհիվ սմբողջ աշխարհում սփռված հայ հավատացյալները հավաքվելով Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին ազատ, անկաշկանդ ու միաձայն ընտրեցին Լուսավորչի գահի արժանավոր գահակալ և վերացրին սգո քողը Մայր Աթոռից:

Կարմիր Բանակի՝ աշխարհին շնորհած հաղթանակի ու խաղաղության շնորհիվ է, որ այսօր Մայր Հայաստանը նոր ու ավելի մեծ թափով շարունակում է իր պետականության ամրապնդումը ծավալուն շինարար աշխատանքով Մայր Հայրենիքում և պատրաստվում իր պետականության վերածնունդի փառապանծ 25-ամյակի տոնակատարությանը այն հաստատ ու ամուր հավատով, որ այլևս ոչ ոք չի հանդրգնի վրդովել իր խաղաղությունը:

ՌՈՒԲԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՆԱՍԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ՊԵՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ «ԷԶՄԻՆՏԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ

ԷԶՄԻՆՏԻՆ

Ձեր հանդեսի փետրվար—մարտ և ապրիլ—մայիս հաջորդական թիվերում արվեստի վաստակավոր գործիչ պ. Գ. Լեվոնյան ուներ ուսումնասիրություն մը «Վատիկանի դիվանագիտական խաղերը կամ Սուլթանեշահ Ամիրբեգյանը Հայոց քաղաքապետության րեկնաձու» խորագրով:

Այս ուսումնասիրության մեջ սպրդած էր մի հիմնական սխալ, որու մասին հարգ կգատեմ լուսաբանություն մը տալ: Այս սխալը պիտի տեղ չունենար այդ ուսումնասիրության մեջ, եթե Գ. Լեվոնյան ավելի լայնորեն ծանոթացած լիներ իր նյութին առնչակից աղբյուրների: Մասնավորապես իր ուշադրության կհանձնեմ Երուսաղեմի «Սիոն» ամսագրի 1931 հոկտեմբերի թիվը, որ կա մի ուսումնասիրություն «Ստեփաննոս Սալմաստեցի և Ստեփաննոս Առնչեցի կաթողիկոսներու ժամանակագրությունը» էջ (305—311) խորագրով: Եթե ծանոթ ըլլար Գ. Լեվոնյան այս գրության, անիկա պիտի չըսեր շատերեն կրկնված այն սխալը, թե Ստեփաննոս Սալմաստեցի իբր թե Լեհաստանեն Մոսկվոյի ճանապարհով և «ապա Ղրիմի վրայով դառնում է Անդրկովկաս և էջմիածին հասնում 1551 թվին» («Էջմիածին» էջ 49):

Անսուտ վավերագիրներ, ընդհակառակը, ցույց կուտան, թե Ստեփաննոս Սալմաստեցի մեռած է 1551 թվի վերջերը կամ, ավելի ճիշտ, 1552 թ. հունվարի 14-ին Իլով կամ Լեմպերկ քաղաքին մեջ (տես Ալիշան, Կամենից, էջ 19—135):

Իր մահեն հետո ուրիշ Ստեփաննոս կաթողիկոս մը Առնչեցի Զալախ մականունալով, Եվրոպայի մեջ իր առաքելությունը շարունակել կփորձե:

Այս Ստեփաննոս Առնչեցի կաթողիկոսը, ինչպես հիշատակարաններ կհաստատեն,

1562-ին կգտնվեր Լեհաստան, որ կայցելեր Կամենից և Լեմպերկ քաղաքները (Կամենից, էջ 22 և մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Վենետիկի, Ա. հատոր, էջ 837):

Այս կաթողիկոսը, որ պաշտոնավարած է առնուազն մինչև 1572, (ըստ հիշատակարաններու 1564 թվականով, Ալիշան, «Արարատ»—էջ 230. 1565 թվականով ցուցակ հայ ձեռագրաց կայսերական մատենադարանի, Վիեննա, Տաշյան, էջ 38, 1566 թվականով Հ. Մինաս Բժշկյան, ճանապարհորդություն Լեհաստան, էջ 143, 1567 թվականով՝ Կամենից, էջ 164, ցուցակ հայ ձեռագրաց կայս. մատենադ. ի Վիեննա, էջ 22 և 1572 թվականով՝ ցուցակ ձեռագրաց վասպուրականի, էջ 676) կրավի ըլլալ ղեկավարող ուժը Սալմաստեցիի հետո շարունակելով անոր դորձը Եվրոպայի մեջ, իր ձեռնարկներուն ուժ տալու դերը թողնել իր թոռակցին՝ Միքայել Սերաստացիի, որ անոր Եվրոպա մեկնած տարին՝ 1562-ին Սերաստիո մեջ գումարած է այն ժողովը, որ Արգար զարի թագավորած ըլլալը հաստատված են և իբր աշխարհական պատգամավոր Եվրոպա ղրկել որոշած, թերևս խաղվելով Ստեփաննոս Առնչեցի կաթողիկոսին եղած կեղծ խոստումներին:

Այս պարագան շատ կարևոր է մեկնելու համար Միքայել Սերաստացիի ձեռնարկը, որ անմեկնելի պիտի մնար առանց այս կապակցության:

Ուտի պիտի խնդրեի, որ հաճեիք տեղ տալ այս համառոտ գրության ձեր հանդեսին մեջ լուսաբանության համար:

ԱՐՇԱԿ ԱՎԳՈՅԱՆՅԱՆ

Գահիրե, Եգիպտոս

Ի Մ ԽՈՍՔԸ

«Էջմիածին» հանդեսի խմբագրությունը պ. Արշակ Ալպոյաճյանի այս նամակը տպագրելուց առաջ հաճել էր ինձ ուղարկել կարդալու և ասելու իմ խոսքը:

Ես շատ բան չունեմ ասելու կամ բանավեճ սկսելու հարգելի նամակագրի հետ: Ստեփաննոս Սալմաստեցուն իր անմիջապես հաջորդող Ստեփաննոս Առնշեցի կոչված կաթողիկոսի գոյությունը ինձ համար կատարելապես նորություն էր: Նրա անունը հայոց կաթողիկոսների ցուցակներում ոչ մի տեղ չի հիշատակված, թեև ուրպես աթոռակից: Նրա մասին տեղեկություն չունի և մի այնպիսի բաղձահրմուտ հեղինակ, ինչպիսին Օրմանյանն է: Եթե այժմ մեր բանասիրության մեջ նրան է հիշել և հաստատվում է 16-րդ դարում Եվրոպայում իրեն կաթողիկոս անվանող մի այդպիսի անձնավորություն, ապա այդ Չրպլախը, իմ կարծիքով, եղել

է մի ինքնակոչ և «կեղծ խոստումներ» անող մի մարդ: Վերջապես այդ ի՞նչ կաթողիկոս է, որի մասին տեղեկություն չունի նույնիսկ Էջմիածինը: Գալով Ստեփաննոս Սալմաստեցու 1551 թ. Եվրոպայից Ղրիմի վրայով Էջմիածին վերադառնալուն, այդ տեղեկությունն առնված է Օրմանյանից, որ ասում է՝ «Սալմաստեցին իր ուղևորությունը շարունակեց ցամաքի ճամպայով և Կաֆա... հանդիպելով՝ Էջմիածին դարձավ 1551 տարվա մեջ» («Ազգագրատուն» ք. էջ 2241):

Գ. ԼԵՎՈՆՅԱՆ

Խմբագրությունը սպառված է համարում այս նյութի շուրջը եղած մտքերի փոխանակությունը:

ԽՄԲ.

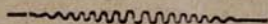
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	էջ
1. Ազգային-եկեղեցական ժողովի պատմական նշանակությունը	3
Պաշտոնական	
2. Զեկուցում Ս. Էջմիածնի Բարձրագույն Հոգևոր Իշխանության քառամյա գործունեության մասին (1941—1945 թ.)	6
3. Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հատուկ կանոնադրություն	17
Հայոց եկեղեցի	
4. Մայր Աթոռ	18
Համազգային-եկեղեցական ժողովի շուրջը	
5. Պատգամավորների այցելությունները Հայաստանի տեսարժան վայրերին	22
Կրոնա-պատմական	
6. Ռուբեն եպիսկոպոս—Հայրենասիրությունը Խրիմյանի երկերում	26
Հայագիտական	
7. Գ. Լևոնյան—դարձյալ մի քանի էջ հայկական երաժշտության պատմությունից	32
8. Պրոֆ. Աշ. Աբրահամյան—Կորյունի երկու հնագույն ընդօրինակությունները	40
Քանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի Հոբելյանը	
9. Հանդիսավոր նիստ նվիրված Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 70-ամյակին	47
10. Արտ. Ավագյան—Ավետիք Իսահակյան	49
Մամուլի տեսություն	
11. Ռուբեն եպիսկոպոս—Մեր ժամանակի դավաճան և երկերեսանի Վասակ Սյունինները	53
12. Նամակ խմբագրության	56

ԼՈՒՅՍ ՏԵՍԱՎ
Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
1946 թ.
ՕՐԱՑՈՒՅՑԸ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՇՆԴՈՒՆՈՒՄ Է ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ ԹԵ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ
ԵՎ ԹԵ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՆԻՑ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈՒ
ԷՋՄԻԱԾՆԻ, «ԷՋՄԻԱԾՆԻ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
Армянская ССР, Эчмиадзин Редакция журнала „Эчмиадзин“
Redaction of the magasin „Echmiadzin“, Armenian, USSR

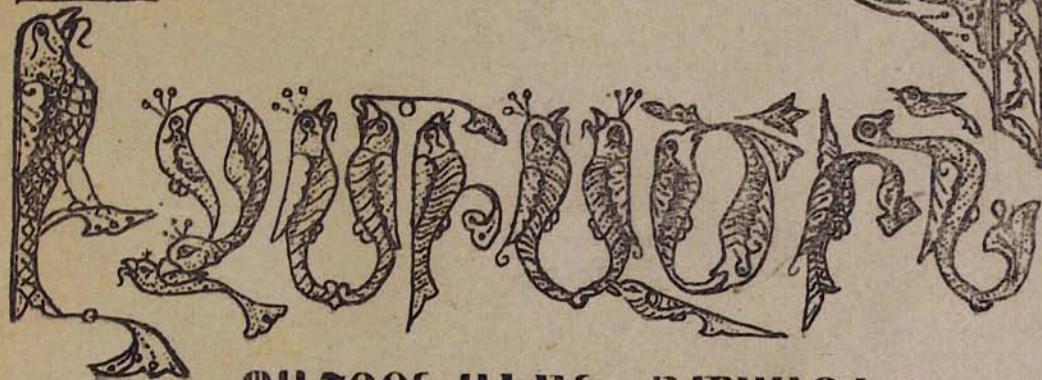

ԲՅՂԴ

Բ. ՏԱՐԻ

ՆՈՅՆԱԲԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՕՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅԻՆԴԵՏԱԿԱՆ ԼՅՈՒՈՒՅ
Ա. Ի. ԶԱՐԻՍՅԱՆ

1945